

Facultatea de științe politice SNSPA - ID

Metode de cercetare sociala si politica (MCSP)

Titular: Conf Univ Dr Marius Precupetu

I. Informații generale

Date de identificare a cursului

Cursul de Metode de cercetare sociala si politica (MCSP) face parte din categoria disciplinelor fundamentale, avand statutul de curs obligatoriu, a caruia predare se realizeaza anul I, semestrul al II-lea, ciclul de invatamant universitar de licenta, forma invatamant la distanta.

Date de contact ale titularului de curs:

Nume: Marius Precupetu
Birou: Camera 201, Str. Povernei, nr. 6,
Sector 1, Bucuresti, România
Telefon: 021.318.08.58
Fax: 021. 318.08.58
E-mail: precupetum@yahoo.com
Webblog:
www.mariusprecupetu.wordpress.com
Consultații: sambata, orele 12,00 – 14,00

Date de identificare curs și contact tutori:

Numele cursului: Metode de cercetare
sociala si politica
Codul cursului: MCSP
Anul I, semestrul II
Tipul cursului: obligatoriu
Pagina web a cursului:
<http://www.metodecercetare.wordpress.com>

Condiționări și cunoștințe prerechizite

Fiecare dintre studenții înscriși în cadrul acestui curs trebuie să dețină cunoștințe medii de sociologie si stiinte politice. Prin urmare, fiecare dintre studenti trebuie sa fii parcurs si

promovat disciplinele Concepte fundamentale în Stiinta Politica și Concepte Fundamentale în Sociologie (din anul I, semestrul I).

Descrierea cursului

Metode și tehnici de cercetare socială este un curs fundamental destinat să contribuie la pregătirea generală a studenților din anul I de la Facultatea de Științe Politice. Se urmărește inițierea studenților în domeniul instrumentarului metodologic al cunoașterii sociale, urmărindu-se formarea unor abilități minimale de operare cu principalele metode și tehnici de cercetare.

În finalul cursurilor și seminariilor ne așteptăm ca studenții:

- *Să poată prezenta principalele metode de cercetare sociologică, precum și tehnicile aferente acestora;*
- *Să poată construi ipoteze și modele ipotetice și să proiecteze metodologii de testare a acestora;*
- *Să poată proiecta instrumente de cercetare specifice pentru diversele metode de investigație;*
- *Să poată elabora proiecte de cercetare sociologică a unor fenomene și procese sociale;*
- *Să poată opera și analiza date sociale produse în investigațiile sociologice.*

Organizarea temelor în cadrul cursului

Cursul este organizat în 14 prelegeri (teme), structurate pe 9 dimensiuni centrale. Aceste 9 dimensiuni centrale sunt după cum urmează:

1. Specificul și conținutul metodologiei în cercetarea socială:

- Statutul epistemologic al cercetării sociale.
- Impactul metodologic al teoriilor sociale și politice.
- Nivelul teoretic al metodologiei; principii, reguli, ipoteze de cercetare.
- Raportul teoretic-empiric în cunoașterea socială.
- Funcțiile teoretice ale cercetării empirice.
- Perspective și strategii de abordare în cercetarea socială și politică.

- Metode, tehnici, procedee și instrumente de cercetare; criterii de selecție și utilizare.

2. Analiza conceptuală și operaționalizarea conceptelor în cercetarea socială:

- Tipuri de definiții.
- Concepte, dimensiuni, indicatori și indici în cercetarea empirică.
- Raportul indicat-indicator.
- Relațiile dintre indicatori.
- Tipologii și spații de atribute.
- Indicatori sociali.

3. Măsurare și evaluare:

- Interdependența determinărilor calitative și a celor cantitative.
- Cuantificare, evaluare și măsurare.
- Specificul măsurării sociale.
- Niveluri de măsurare și implicațiile acestora.

4. Tehnici de scalare utilizate în cercetarea opiniilor, atitudinilor și comportamentelor:

- Specificul tehnicilor de scalare.
- Clase, tipuri și forme de scale.
- Modele clasice de scalare: Bogardus, Thurstone, Likert, Guttman.

5. Ancheta sociologică și sondajul de opinie publică:

- Specificul anchetei sociologice.
- Tipuri de anchetă și modalități de realizare.
- Universul anchetei.
- Eșantionarea.
- Tehnici și instrumente de anchetă.
- Interviu și chestionarul sociologic.
- Sondajul de opinie publică.
- Valoarea și limitele anchetei sociologice și ale sondajului de opinie publică în cercetarea fenomenelor sociale și politice.

6. Analiza conținutului comunicării:

- Utilizarea documentelor sociale. Tipuri de documente sociale.
- Specificul analizei de conținut.

- Modele clasice de utilizare a analizei de conținut în studierea mesajelor: H. Laswell, P. Lazarsfeld, B. Berelson, Ch. Osgood.
- Etapele analizei de conținut.
- Unități și categorii de analiză.
- Tehnici de analiză a conținutului comunicării
- 7. Experimentul social:
- Specificul experimentului social.
- Domenii de aplicabilitate a experimentului și cercetarea politică.
- Tipuri de experiment social.
- Elementele care definesc situația experimentală.
- Scheme de experiment.
- 8. Observația și tehnicile calitative de cercetare:
- Regulile observației științifice.
- Tipuri de observație.
- Cerințele observației participative.
- Metodologia studiilor de caz.
- 9. Prelucrarea, analiza și interpretarea datelor în cercetarea socială:
- Definierea și analiza variabilelor.
- Variabile exogene și variabile endogene.
- Variabile independente și variabile dependente.
- Variabile-test.
- Tipuri de analiză a variabilelor.
- Raportul de cercetare.

Cele 14 prelegeri (teme) sunt urmatoarele:

- DESIGN-UL CERCETĂRILOR SOCIOLOGICE
- RELAȚIA: TEORIE - CERCETARE EMPIRICĂ ÎN CUNOAȘTEREA SOCIALĂ
- EȘANTIONAREA
- SCALARE ȘI TIPURI DE SCALE. SCALE DIRECTE
- TIPURI DE SCALE INDIRECTE
- ANCHETA SOCIOLOGICĂ
- STUDIUL DOCUMENTELOR SOCIALE

- ANALIZA CONȚINUTULUI DOCUMENTELOR SOCIALE
- OBSERVAȚIA. OBSERVAȚIA STRUCTURATĂ
- OBSERVAȚIA NONDISTORSIONANTĂ ȘI OBSERVAȚIA PARTICIPATIVĂ
- EXPERIMENTUL
- COMBINAREA METODELOR DE CERCETARE SOCIALĂ
- ABORDĂRI CALITATIVE ÎN CERCETAREA SOCIALĂ
- RELEVANȚA EMPIRICĂ A ABORDĂRILOR CALITATIVE

Informația relevantă pentru fiecare dintre cele 14 teme ale cursului poate fi obținută prin accesarea paginii web a cursului (<http://www.metodecercetare.wordpress.com>) și a titularului disciplinei (<http://www.mariusprecupetu.wordpress.com>). În plus, studenții pot consulta biblioteca SNSPA și pot împrumuta cărțile aferente acestei discipline, pe baza carnetului de student. Verificarea existenței anumitor titluri în biblioteca SNSPA se poate face de către fiecare student, prin accesarea indexului online al fondului de carte, disponibil pe adresa <http://soyo.snspa.ro/Biblioteca.html>. Evident că studenții pot consulta și biblioteca virtuală electronică a departamentului de învățământ la distanță al Facultății de Științe Politice (a se vedea în acest sens, bibliotecile electronice ebsco și jstor). Orientarea lecturii fiecărui student se realizează de către titularul disciplinei sau asistentul acestuia, prin participarea studentului, la cel puțin o ședință de consultații. Accesarea informației necesare parcurgerii cursului se poate realiza fie direct, prin participarea la ședințele de consultații săptămânale, special organizate pentru studenți de către titularul de disciplină/asistentul acestuia sau tutorii de disciplină, fie indirect, pe internet, prin paginile web indicate. Este de preferabil ca informațiile teoretice și empirice referitoare la cele 14 teme ale cursului să fie accesate la începutul cursului și parcurse, în funcție de indicațiile profesorului titular de curs, de preferabil înaintea cursurilor de sinteză. În plus, studenții vor găsi la finalul fiecărei teme de curs o listă de titluri bibliografice orientative, care-i va ajuta în stabilirea propriului program de studiu individual.

Formatul și tipul activităților implicate de curs

MCSP este organizat sub forma unor prelegeri prin care sunt introduse instrumentele conceptuale și schemele teoretice obiectului acestei discipline. Participarea studenților la cursurile de sinteza și la întâlnirile tutoriale este dependentă de parcurgerea materialelor bibliografice indicate. De asemenea, studenții sunt obligați să participe activ la întâlnirile de curs. Participarea activă a studenților este evaluată de titularul de disciplină și reprezintă un punct de reper în evaluarea finală.

Cursul implica doua tipuri de activitati: o activitate de predare a informatiei teoretice; o activitate practica in care studentilor li se cerere sa elaboreze scurte proiecte de cercetare In acestea sarcina este aceea de a aplica conceptele teoretice la situatii empirice din realitatea politica romaneasca actuala.

Materiale bibliografice obligatorii

Cărțile de referință pentru studenții care urmează acest curs sunt:

- (1) Chelcea, S.; Mărginean, I.; Cauc I.: *Cercetarea sociologică. Metode și tehnici*, Ed. Destin, Deva, 1998
- (2) Mărginean, Ioan: *Proiectarea cercetării sociologice*, Ed. Polirom, Iași, 2000 și 2002
- (3) Rotariu, Traian; Iluț, Petru: *Ancheta sociologică și sondajul de opinie. Teorie și practică*, Polirom, Iași 2001

Cele trei cărți oferă informațiile necesare înțelegerii atât a principalelor concepte și implicațiilor teoretice și practice ale acestora, cât și a principalelor metode și tehnici de cercetare socială și politică. Cele trei cărți, pe de o parte, pot fi consultate prin intermediul bibliotecii SNSPA, iar pe de cealaltă parte, pot fi achiziționate prin intermediul internetului (ex. portalul <http://www.librarie.ro>).

Materiale și instrumente necesare pentru curs

Pentru participarea la acest curs, nu este nevoie de materiale și instrumente suplimentare. Totuși, fiecare student trebuie să aibă posibilitatea de a accesa săptămânal pagina web a cursului (pentru a se informa cu privire la diferitele activități aplicative, exerciții, studii

de caz propuse în funcție de diferite teme) și trebuie să aibă posibilitatea de a utiliza un PC în vederea rezolvării sarcinilor școlare.

Calendar al cursului

Cursul se desfășoară sub forma unei succesiuni de teme, asistate prin intermediul unor consultatii oferite studenților săptămânal. Calendarul cursului este structurat pe următorul algoritm. 2 cursuri de sinteza, in care vor fi prezentate cele 14 prelegeri. Prelegerile vor fi comprimate in doua calupuri, cate un calup pe curs de sinteza (durata unui curs de sinteza fiind de 4 ore). Discutarea detaliata a fiecareia dintre cele 14 prelegeri se va realiza sub forma consultatiilor saptamanale, destinate studentilor, consultatii conduse fie de titularul de curs, fie de asistentul acestuia sau tutorii academici, din cadrul departamentului de invatamant la distanta.

Evaluarea finală a studenților constă într-un examen scris, de tip grila, organizat in perioada alocata sesiunii de examene. Această evaluarea finală reprezintă 70% din nota finală pe care studenții o obțin la această disciplină. La nota finală va mai conta participarea activă din timpul semestrului (30%).

Cursurile de sinteza aferente acestei discipline sunt organizate în săli de clasă, puse la dispoziție de administrația facultății și anunțate în prealabil, pe pagina de web a disciplinei (www.metodecercetare.wordpress.com) și pe pagina de web a facultății (www.spidd.ro).

Politica de evaluare și notare

Studenții trebuie să participe activ, atât la întâlnirile de curs, cât și la cele tutoriale. Răspunsurile pe care le oferă la întrebările formulate în cadrul întâlnirilor de curs, rezolvarea aplicațiilor/exercițiilor online, a studiilor de caz și a jocurilor de rol, vor fi de asemenea evaluate. În urma evaluării, studenții vor obține 30% din nota finală. Restul de 70% din nota finala va fi obținut prin susținerea examen scris, la finalul semestrului, în timpul sesiunii de examene. Fiecare dintre cele două evaluări (evaluarea participării

active și a testului scris se vor realiza folosindu-se un sistem de notare de la 1 la 10, unde 1 reprezintă foarte slab, iar 10 reprezintă foarte bine). Pentru a putea promova această disciplină, studenții trebuie să obțină o notă finală de minimum 5. Formula de calcul a notei finale este următoarea: $(a30\% + b70\%)/100$, unde a reprezintă nota obținută în urma evaluării participării active, iar b reprezintă nota obținută în urma evaluării testului grila. Fiecare dintre cele două note este înmulțită cu ponderea aferentă, iar suma este împărțită la 100.

Elemente de deontologie academică

Studenții care vor *plagia* (în rezolvarea exercițiilor/ studiilor de caz/ jocurilor de rol), vor fi sancționați prin nota 1 și imposibilitatea de a promova disciplina de față. În plus, aceste situații nedorite vor fi supuse discuției conducerii facultății, prin întocmirea unui referat în care sunt descrise circumstanțele în care fraudă prin plagiat s-a produs. De asemenea, prin nota 1 și imposibilitatea de a promova disciplina MCSP sunt sancționate și tentativele de corupere (prin bani, resurse materiale sau de altă natură) a titularului disciplinei sau a tutorilor în vederea obținerii unei anumite note, la cele două forme de evaluare. Un referat în care sunt descrise condițiile în care a avut loc fraudă prin tentativa de corupere va fi supus atenției conducerii facultății.

Studenți cu dizabilități

În vederea asigurării liberului acces la înscrierea pentru această disciplină și a șanselor egale de învățare și promovare pentru studenții cu dizabilități, titularul disciplinei împreună cu tutorii va stabili un program special de predare și evaluare. Acest program special va fi avizat de conducerea facultății și va fi adecvat tipului de dizabilitate avut în vedere. Tipul de comunicare cu studentul care prezintă dizabilități va fi stabilit în funcție de condițiile specifice.

Strategii de studiu recomandate

Pentru obținerea unui nivel maximum de performanță, studenții sunt sfătuiți să participe la toate prelegerile de curs și la întâlnirile de tutoriat, să pună sub pună întrebări cu privire la acele aspecte legate de disciplină care nu le sunt clare sau care prezintă un nivel

înalt de dificultate. De asemenea, studenților li se sugerează să-și programeze cel puțin câteva întâlniri de consultanță academică, atât cu profesorul titular de curs, cât și cu tutorii, pentru a-și contrui o strategie de pregătire personalizată pentru această disciplină.

TEMA 1

DESIGN-UL CERCETĂRILOR SOCIOLOGICE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Specificul cunoașterii științifice;
2. Etapele unei cercetări sociale;
3. Componentele unui proiect de cercetare socială.

Cunoaștere comună – cunoaștere științifică

Cunoștințele științifice diferă de alte tipuri de cunoștințe (cum sunt: intuițiile, superstițiile, cunoașterea de tip mistic, cunoștințele obținute la nivelul simțului comun) prin recursul la studiul empiric al fenomenelor, realizat într-o manieră obiectivă. Precizarea *caracterului empiric* al cercetării științifice marchează diferența esențială dintre cunoașterea teoretico-empirică și cea de tip speculativ, iar *obiectivitatea* se referă la producerea cunoștințelor în mod independent de caracteristicile de ordin subiectiv ale celui care realizează cercetarea.

Asigurarea științificității demersurilor de cunoaștere (inclusiv în științele sociale) presupune îndeosebi existența unor corespondențe non-distorsionate între enunțurile teoretice și realitățile la care acestea fac referire (o relație de tip izomorfic între realitate și reflectarea acesteia), precum și verificabilitatea datelor obținute prin studiu empiric și repetabilitatea activităților cognitive (astfel încât și alți cercetători să poată parcurge drumul către concluziile elaborate în studiul inițial).

Cunoașterea de tip științific este una exoterică, obținută în manieră transparentă. Sub acest aspect, o cercetare științifică se deosebește de alte modalități de cunoaștere prin aceea că prezintă nu numai rezultatele la care s-a ajuns în urma studierii unui fenomen sau proces din domeniul socialului, ci și modalitatea în care respectivele cunoștințe au fost obținute. Caracterul științific al unui studiu poate fi atestat și de prezentarea și explicitarea metodelor utilizate pentru culegerea, prelucrarea și interpretarea datelor empirice. Acest aspect este important dat fiind statutul deținut în prezent de științele socio-umane: în marea majoritate a cazurilor, unul și același fenomen poate fi cercetat prin mai multe metode, fiind posibilă ajungerea la rezultate diferite în funcție de metoda angajată în studiul întreprins. Astfel apare subliniat rolul reflecțiilor asupra metodelor prin care datele sunt produse în cercetarea științifică a socialului, devenind posibilă sesizarea importanței care trebuie acordată chestiunilor de ordin metodologic. Cele mai multe dintre datele despre societăți, grupuri și categorii sociale, instituții, organizații, procese sociale și politice etc. nu există în mod natural, nu sunt un dat al realității sociale. Ele pot fi obținute prin activități de cunoaștere care interoghează realitatea socială, o fac să “vorbească”, să devină inteligibilă, să poată fi plasată pe “harta” cunoașterii de tip sociologic.

Trăind laolaltă cu alți oameni, fiecare individ dobândește în cursul existenței sale unele cunoștințe despre el însuși și despre ceilalți, despre societate, ca urmare a experienței sale directe.

Așa cum fiecare este medic – în felul său (atunci când ne administrăm o pilulă pentru a înlătura o durere de cap), tot astfel putem spune că fiecare om este sociolog – în felul său, deoarece dispune de anumite cunoștințe despre societatea în care trăiește.

S-ar putea concluziona că orice om având o viață socială poate realiza în mod spontan, neintenționat, o cunoaștere adecvată a lumii sociale (caz în care sociologia, politologia și celelalte științe sociale ar apărea ca fiind complet inutile!).

În mod real, însă, cu mijloacele cunoașterii comune, în urma concluziilor desprinse din experiența proprie, individul uman nu poate atinge nivelul unor cunoștințe valide, valabile, despre viața socială. Cunoștințele, pentru a fi științifice, trebuie să se desprindă de prejudecăți, urmând întotdeauna faptele (“a privi faptele sociale ca lucruri”, așa cum îndemna Emil Durkheim în lucrarea sa “Regulile metodei sociologice” încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea (1894)).

Elementul principal al fundamentării sociologiei ca știință îl reprezintă tocmai desprinderea de raportarea individuală, subiectivă, la realitatea socială.

Cunoașterea la nivelul simțului comun:

1. este parcelară (limitată în timp și spațiu),
2. are un caracter întâmplător (nesistematic),
3. este îmbibată de pre-noțiuni, de pre-judecăți (reprezentări schematice, sumare, ale realității),
4. include stereotipii (cunoștințe, reprezentări, prescripții comportamentale fixate în timp și preluate ca atare, necritic, ca pe ceva deja stabilit, odată și pentru totdeauna),
5. este orientată de interesele individului (are un caracter partinic, ideologic).

Să luăm ca exemplu următoarea situație: un individ uman se poate găsi din întâmplare într-un spațiu public (de ex., o piață) în timp ce are loc un miting (de protest, de susținere etc.). Trecând prin respectivul spațiu, în drum spre serviciu, el poate fi preocupat mai ales de traversarea aceluși loc public, realizând și observații fugare, disparate, legat de ceea ce se petrece acolo (cunoaștere parcelară, nesistematică). Persoana din exemplul nostru va fi tentată fie să valorizeze pozitiv ori să dezavueze, fie să rămână indiferentă față de acea acțiune politică, în funcție de educația de care a beneficiat, de apartenența la o categorie socială sau la alta, de interesele sale de moment ș.a.m.d.. Va remarca, probabil, câteva caracteristici ale grupării de indivizi care participă la miting: cum sunt îmbrăcați – și știm că hainele pot fi considerate un indicator al statusului, al poziției sociale pe care purtătorul lor o are în societate, ce lozinci sunt strigate etc., fără ca aceste observații să fie sistematice, organizate, probabil fără preocuparea de a raporta ceea ce se petrece la un context (social, politic) mai larg, fără a urmări o abordare obiectivă a fenomenului la care este martor pentru câteva minute. Individul va “citi” situația socială la care este martor printr-o grilă proprie, marcată de credințele, interesele, prejudecățile sale.

În funcție de setul de idei la care aderă (în mod conștient sau nu), va considera că participanții la mitinguri, în general, sunt persoane care caută să destabilizeze ordinea existentă (atitudine de tip conservator) sau, dimpotrivă, îi va eticheta drept oameni preocupați de problemele grupului, categoriei sociale ori ansamblului societal larg din care fac parte (atitudine de tip permisiv), recurgând la judecăți de valoare marcate profund de o anumită ideologie.

Date fiind cele scrise anterior, se poate ușor constata diferența esențială dintre știință și: ideologie, partizanat, gândire unilaterală.

Etaple cercetării sociale

Analiza sociologică debutează cu *formularea unei teme de cercetare* și continuă cu *elaborarea modelului ipotetic* și a *modelului empiric* corespunzătoare.

Explicația teoretică provizorie și definirea incidențelor empirice probabile orientează analistul social în domeniul investigat, îi oferă posibilitatea *identificării și culegerii datelor* care, odată *prelucrate și interpretate*, facilitează *reconstrucția și definitivarea explicației teoretice*.

Toate acestea sunt etape distincte ale cercetării concrete, situate pe un demers linear al succesiunilor. S-ar putea ca în desfășurarea sa efectivă cercetarea să nu se înscrie definitiv și irevocabil pe vectorul linearității perfecte, înaintările succesive combinându-se, tacit sau

explicit, cu reveniri multiple și clarificări continue. Oricum, *eșantionarea* și *culegerea datelor* pot fi privite ca etape succesive, fie măcar și pentru scopuri didactice de prezentare. Există însă și o rațiune mai profundă, de natură metodologică. Domeniul realității cercetate ni se prezintă ca un univers distinct, de dimensiuni mai mari sau mai mici, iar problema metodologică specifică se referă la transpunerea lui în termenii investigației propuse. Aceasta înseamnă a răspunde la întrebări de tipul următor:

- care sunt agenții care îl particularizează ?
- cum se manifestă ei pe scena vieții sociale ?
- cum se raportează analistul social la universul care i se prezintă când ca o masă amorfă sau eterogenă, când structurat în conformitate cu anumite criterii și caracteristici ?

Pentru a răspunde la astfel de întrebări, o *primă opțiune* constă în definirea eșantionului investigat, respectiv în circumscrierea domeniului, caracterizarea sumară a populației din cadrul său și alegerea acelor unități primare ale analizei prin investigarea cărora devine posibilă elaborarea de inferențe valabile pentru întreaga populație.

A *doua opțiune* vizează modul de culegere a datelor, respectiv metoda de cercetare și instrumentul specific de producere și ordonare a informațiilor empirice. Alegerea metodei sau metodelor de investigare are o importanță “strategică”, întrucât indică modul de raportare la realitatea socială, tipurile de date culese, forma interacțiunii dintre investigator și domeniul cercetat. În virtutea acestei situații, orice metodă de cercetare socială este caracterizată mai întâi în termeni metodologici generali și apoi prin căile efective de aplicare. Primii au o valoare principială, orientativă și implicit diferențiatore. Cunoașterea lor ar fi însă insuficientă pentru culegerea efectivă a datelor sau pentru construcția unui instrument concret de investigare. Este deci necesară transpunerea principiilor generale în termenii concreți ai activității de investigare și ordonare a mesajelor empirice, adică prezentarea diverselor posibilități de aplicare a unei metode și de concretizare în instrumente variate de culegere și ordonare a datelor.

Astfel de posibilități își găsesc expresia în modul de realizare a măsurării sau în tehnicile de scalare aplicate. La acest nivel apare o situație specifică: diverselor metode de investigare le corespund tehnici comune de măsurare sau scalare. De exemplu, același tip de scală pentru măsurarea atitudinilor poate fi utilizat în ancheta prin chestionar, în experimentare și chiar în finalizarea observării. Desigur că, de la un caz la altul, trebuie operate unele modificări sau adaptări, dar acestea sunt tehnic minore în comparație cu principiile comune de elaborare, testare și aplicare.

În virtutea acestor considerații ne vom referi la căile de identificare a unităților primare ale analizei într-un eșantion cu proprietăți specifice și la diversele tehnici de construcție a scalelor de măsurare, integrabile într-o metodă sau alta de cercetare socială.

Proiectarea cercetărilor sociologice

Dat fiind caracterul sistematic al cunoașterii științifice a socialului, aceasta presupune, în cvasitotalitatea cazurilor, elaborarea unui *proiect de cercetare* în care sunt specificați pașii de urmat pentru realizarea studiului teoretico-empiric.

Un proiect de cercetare sociologică are menirea de a orienta cercetarea propriu-zisă, specificând activitățile care urmează a fi întreprinse și ordinea acestora. În subcapitolul anterior au fost menționate principalele *etape* ale unei cercetări, care se regăsesc în proiectul de cercetare drept *componente* ale acestuia.

1. Etapa de debut a oricărei cercetări (și prima componentă a unui proiect) se referă la **stabilirea și formularea *temei* care va fi studiată.**

O **temă de cercetare** poate să vizeze o problemă socială (un fenomen ce afectează în mod nedorit societatea sau o parte semnificativă a ei, necesitând intervenția în scopul orientării lucrurilor pe o traiectorie dezirabilă). În acest caz se poate afirma că există o *comandă socială* pentru studierea fenomenului social problematic.

Exemple de probleme sociale:

șomajul, criminalitatea, abandonul școlar, sărăcia, o rată înaltă a sinuciderilor, tulburări sociale, prostituția, criza de locuințe, creșterea demografică, tensiunile inter-etnice, poluarea, traficul urban, marile migrații internaționale (problema refugiaților, a imigrării ilegale etc.), noile forme de violență – fizică sau simbolică (crima organizată, terorismul), corupția ș.a..

Însă o temă de cercetare poate să exprime doar un anumit interes de cunoaștere al comunității științifice (așa-numita *cercetare fundamentală*), fără a fi în mod necesar legată de soluționarea unei realități concrete de tip problematic.

Exemple de teme pentru cercetări fundamentale: socializare, participare politică, devianță (care se referă nu doar la criminalitate, la devianța sancționată de legile juridice, ci și la devianța pozitivă – cum este inovația), procese de mobilitate socială, stratificare socială, schimbare socială, ordine socială ș. a.. (a se consulta “Dicționar de sociologie”, Zamfir, C.; Vlăsceanu, L. (coord.), București, Ed. Babel. 1993)

În cadrul acestei prime etape sunt stabilite *obiectivele cercetării* (descriere, explicație, predicție, găsirea de soluții); de asemenea, este realizată *documentarea prealabilă* (este trecută în revistă literatura științifică –principalele teorii- care, eventual, există în domeniu, ca și rezultate ale unor cercetări care au fost deja realizate pe aceeași temă).

2. Elaborarea modelului ipotetico-empiric:

Această etapă debutează cu analiza conceptuală și operaționalizarea conceptelor.

Conceptul este o imagine mentală, un elaborat al gândirii care fixează un conținut informațional apt de a fi reprodus identic de către diferiți agenți cunoscători. Conceptele pot avea grade diferite de generalitate: unele concepte au un grad mare de generalitate (se referă la clase întregi de obiecte), în vreme ce alte concepte sunt mult mai apropiate de realitatea empirică.

Din teoria luată ca referință vor fi identificate conceptele principale ale cercetării. Apoi va fi precizat conținutul acestor concepte (vom preciza ce semnificație acordăm termenilor pe care îi utilizăm). Acest lucru este deosebit de important, explicitarea înțelesurilor pe care le acordăm termenilor folosiți facilitează receptarea nedistorsionată de către alții a mesajelor pe care le emitem. În acest mod ne asigurăm că cei care vin în contact cu elaborările de ordin conceptual dobândesc o înțelegere comună, corespunzând intențiilor emițătorului.

Precizarea conținutului informațional al unui concept se realizează prin intermediul definițiilor. Două tipuri de definiții pot fi utilizate:

- definiția de tip nominal (intra-lingvistic): presupune a defini un termen necunoscut cu ajutorul unor termeni al căror înțeles este știut (acesta este cazul definițiilor care explică termenii într-un dicționar);
- definiția de tip operațional, care specifică pașii care trebuie urmați pentru a ajunge la studierea nemijlocită a realității empirice, concrete, la care conceptele fac referire.

În privința definirii operaționale a unui concept, prima fază constă în identificarea dimensiunilor prin care poate fi studiat acel concept. **Dimensiunea reprezintă un concept care are un grad de generalitate mai redus decât conceptul principal care se dorește a fi operaționalizat.** Faza a doua presupune construirea unui set de indicatori pentru fiecare din dimensiunile identificate. Un **indicator este un semn observabil, direct măsurabil, al domeniului cercetat.** Indicatorul este cel care face ca altceva sau altcineva să fie cunoscut.

Importantă este și o altă operație, cea de cuantificare a datelor empirice (care constă în **descrierea cantitativă a indicatorilor studiați**). A cuantifica înseamnă a decide cum vom măsura fiecare indicator, ce etaloane și/sau unități de măsură vor fi utilizate. Cuantificarea precede și pregătește operația de măsurare propriu-zisă a variabilelor.

Formularea ipotezelor cercetării.

Ipotezele constituie explicații probabile ale fenomenelor ce urmează a fi investigate; dacă sunt confirmate în urma testării empirice, ipotezele devin parte a teoriei elaborate în finalul unei cercetări sociologice.

Ipoteza este un enunț care se referă la relațiile existente între fenomene. Ipotezele sunt construite în urma observațiilor empirice inițiale și a derivării lor din teoria provizorie care a fost luată ca referință.

Ipoteza nu este o premisă de la care se pornește (o ipoteză nu asumă anumite relații între variabile ca fiind adevărate), așadar ipotezele sunt diferite de presupuneri sau postulate.

O ipoteză de cercetare enunță o relație care e probabil să existe între două variabile (caracteristici), încercând explicarea prezenței, absenței sau variației unei caracteristici (numită *variabilă dependentă*) prin prezența, absența sau schimbarea celei de-a doua caracteristici (numită *variabilă independentă*).

În mod practic, fiecare ipoteză de cercetare poate fi redusă la una din următoarele două forme logice:

- “**Dacă X, atunci Y**” (“Prezența / absența unei variabile – cea independentă- implică prezența / absența unei alte variabile – cea dependentă-“)
- **Cu cât** variază (crește / scade) X, **cu atât** variază (crește / scade) Y”.

În această fază a cercetării nu putem decide dacă ipotezele formulate sunt adevărate sau false; valoarea lor de adevăr va putea fi stabilită prin verificare în plan empiric, care se va realiza într-o fază ulterioară a cercetării.

3. Identificarea și culegerea datelor

Pentru testarea ipotezelor elaborate în faza anterioară este necesară culegerea de date empirice; aportul acestora este hotărâtor în validarea sau invalidarea ipotezelor construite.

În această etapă va fi luată decizia privind *tipurile de date* necesar a fi culese pentru testarea ipotezelor: opinii și alte informații de la populație, observații ale fenomenelor în desfășurare, documente sociale.

Este necesar, apoi, să fie stabilit *universul cercetării*, adică să se delimiteze populația căreia îi este specific fenomenul studiat. Universul cercetării poate fi format din întreaga populație care compune societatea sau din segmente ale acesteia (electorat, tineri, șomeri, consumatori de droguri). O cercetare poate avea ca univers o populație în sens statistic, care poate fi alcătuită din indivizi, dar poate să includă doar entități precum: totalitatea gospodăriilor dintr-un anumit teritoriu, instituții, organizații, localități, evenimente etc. Astfel, ne putem propune să studiem gospodăriile dintr-o anumită zonă (și concluziile cercetării se vor referi la aceste gospodării), însă putem culege datele de la indivizi umani (spre exemplu, capii de gospodărie). Apare necesitatea de a distinge între populația studiată (vizată de concluziile studiului) și populația care va fi efectiv investigată (de la care vor fi culese datele). Este posibil ca într-o cercetare să nu fie culese date de la indivizi (analizând, bunăoară, doar documente sociale de tipul înregistrărilor statistice), dar concluziile cercetării să se refere la o anumită populație de indivizi umani (de ex., șomeri).

De asemenea, putem stabili ca univers al cercetării populația cu drept de vot a țării, dar să investigăm doar o parte a acesteia (un eșantion reprezentativ). Modul în care se va realiza construirea eșantionului va fi stabilit în cadrul acestei secțiuni a proiectului de cercetare.

Odată stabilite tipurile de date ce vor fi culese și universul cercetării, poate fi luată decizia privind *metoda sau metodele care vor fi folosite la culegerea datelor*. Opțiunea pentru o metodă sau alta de cercetare se face în funcție de specificul cercetării, în funcție de sursele de informații considerate relevante pentru tema aleasă. Putem distinge patru mari clase de metode pentru culegerea datelor, fiecare având mai multe sub-tipuri:

- putem culege date întrebând oamenii (utilizând cu precădere tehnici interogative), prin metoda anchetei sociologice (pe bază de interviu sau de chestionar),
- putem observa ceea ce oamenii fac (angajând metoda observației),
- putem studia urmele lăsate de acțiunile umane (cu ajutorul studiului documentelor sociale, angajând tehnici de analizare a conținutului comunicării)
- sau putem provoca în mod deliberat și controlat producerea fenomenelor pe care dorim să le studiem (este vorba despre metoda experimentării).

Fiecare dintre aceste metode, împreună cu subtipurile fiecăreia, va fi tratată pe larg în capitolele următoare.

4. Prelucrarea și interpretarea datelor

Este posibil ca datele culese să necesite codificarea lor, pentru a facilita prelucrarea statistică, cu ajutorul computerului. În cadrul acestei etape se verifică acuratețea datelor culese. Se poate recurge la analiza comparativă a unor serii de date.

Interpretarea datelor se face prin prisma ipotezelor cercetării; datele empirice sunt cele în baza cărora o ipoteză este confirmată sau infirmată.

5. Reconstrucția și definitivarea explicației teoretice

În funcție de validarea / invalidarea ipotezelor cercetării, teoria inițială poate fi extinsă (aria sa de aplicabilitate poate include noi fenomene și procese), amendată (corectată), îmbunătățită cu noi explicații sau poate chiar să fie complet invalidată.

În orice demers de cunoaștere este prezentă o anumită orientare teoretică (implicită sau explicită). Iată un motiv pentru care cercetarea empirică a unui domeniu trebuie să fie urmată (am putea spune chiar “încununată”) de acest ultim efort de reîntoarcere la nivelul teoretic al cunoașterii.

Cele ce urmează constituie o ILUSTRARE A MODULUI ÎN CARE SE ELABOREAZĂ UN PROIECT DE CERCETARE:

1. Formularea temei cercetării:

“Participarea politică a cetățenilor României” poate constitui tema unei cercetări socio-umane, ca obiective ale cercetării urmărindu-se, de pildă, descrierea modului în care membrii societății românești desfășoară activități politice, explicarea diferitelor comportamente politice observate, eventual fiind elaborate predicții ale acestor comportamente politice, poate chiar soluții pentru facilitarea, pentru impulsivarea participării cetățenilor la viața politică. Așadar, ne putem propune nu numai să descriem modalitățile în care cetățenii României participă la viața politică, ci și să punem în evidență factorii care influențează această participare.

Observăm că tema “participării politice” poate reprezenta atât un interes de cunoaștere al comunității științifice, cât și o problemă socială (în cazul în care se constată o apatie a cetățenilor față de politică, ori atunci când se apreciază că anumite forme de exprimare a cetățenilor în plan politic pot conduce la anularea caracterului democratic al organizării politice într-o anumită societate).

Ca principală teorie (luată ca referință) în domeniul participării politice, vom ghida cercetarea participării politice după modelul construit de către Barnes și Kaase. Cei doi autori

arată că participarea politică pune în evidență interacțiunile dintre autorități și cetățeni, mediate de instituțiile politice. Potrivit acestei teorii, cetățenii continuă să se manifeste și în afara contextului electoral. De asemenea, participarea politică atrage după sine anumite costuri (economice, dar și de altă natură – cum sunt cele sociale). Barnes și Kaase disting trei mari domenii ale acțiunii politice:

- participarea convențională (electorală), care include: informarea pe teme politice, discuții pe teme politice, încercarea de a convinge pe alții să-și orienteze votul într-o anumită direcție, contribuții la rezolvarea problemelor comunității, participarea la mitinguri politice, contactarea oficialităților publice și politice.
- participarea neconvențională, care vizează potențialul de protest al populației (realizarea de activități precum: petiționarea, boicotul, demonstrația neautorizată, refuzul de a plăti taxele, greva ilegală, ocuparea de clădiri publice, blocări ale traficului)
- atitudinea pe care autoritățile (dar și cei guvernați) o au față de combaterea comportamentelor neconvenționale (potențialul de reprimare a acțiunilor neconvenționale): sancțiunea judecătorească, utilizarea forței de către poliție, interzicerea demonstrațiilor politice).

Acestea elemente de ordin teoretic vor fi utilizate în etapele următoare ale cercetării.

2. Elaborarea modelului ipotetico-empiric:

Analiza conceptuală și operaționalizarea conceptelor

Studiind tema participării politice, folosim concepte precum: participare politică, informare pe teme politice, campanie electorală, cetățean (definit prin atribute precum: mediu de rezidență, nivel de școlaritate, categorie de vârstă, sex, nivel de venituri etc.), atitudine față de obiecte politice (partide politice, stat, modul democratic de organizare a societății) ș.a..

Înțelesul atribuit conceptelor cu care lucrăm trebuie specificat prin intermediul definițiilor. Astfel, conceptul central al cercetării, participare politică, va fi definit drept: “implicarea cetățenilor în activitățile de conducere a societății, în procesul de luare a deciziilor la nivel societal sau local.” Deși foarte utilă, o asemenea definiție nu este suficientă pentru a putea studia realitatea empirică pe care conceptul o desemnează. Este nevoie de operaționalizarea conceptului de participare politică.

Dimensiunile conceptului de participare politică sunt identificate în funcție de obiectivele cercetării. Putem considera ca dimensiuni ale participării politice: participarea convențională (electorală), participarea neconvențională (potențialul de protest al populației) și potențialul de reprimare (atitudinea față de combaterea comportamentelor neconvenționale). Pot fi considerate, însă, și alte dimensiuni: spre exemplu, putem axa cercetarea pe o dimensiune acțională (studiind acțiunile efective și comportamentele care intră în sfera participării politice), considerând și o a doua dimensiune – cea atitudinal-valorică (care sunt atitudinile populației față de viața politică și ce valori le ghidează comportamentele).

Pentru a finaliza operaționalizarea conceptului de “participare politică” este necesar să atașăm fiecărei dimensiuni câte un set de indicatori. De exemplu, pentru dimensiunea “participare politică de tip convențional (electorală)” putem considera indicatorii:

- lectură pe teme politice din ziare,
- discuții pe teme politice,
- participarea la vot,
- încercarea de a-i convinge pe alții cum să-și orienteze votul,
- contribuția la rezolvarea problemelor comunității,
- participarea la mitinguri politice,
- contactarea oficialităților publice și politice,
- afectarea unui timp pentru a lucra în sprijinul unui partid politic sau al unui candidat,
- a fi membru al unui partid politic,

- a ocupa funcții de conducere într-un partid politic,
- a candida pentru ocuparea unei poziții în sistemul de guvernare.

Putem observa că activitățile menționate anterior au un caracter gradual, fiind posibilă ordonarea lor pe un continuum care se întinde de la o extremă semnificând un grad redus de participare politică spre celălalt capăt al continuumului – ce corespunde unui grad înalt al participării politice. Acest lucru ne va ajuta în faza de analizare și interpretare a datelor cercetării.

În privința *cuantificării*, indicatorul “participare la vot” poate fi măsurat ca și procent din populația cu drept de vot care a participat la operațiunea de votare. Indicatorul “lectură pe teme politice din ziare” poate fi măsurat ca și *frecvență* cu care subiectul citește ziarul (zilnic, de câteva ori pe săptămână, săptămânal sau mai rar decât atât) sau poate să fie măsurat ca și *preferință* a subiectului pentru articolele care conțin informații referitoare la politică (“Care sunt știrile dvs. preferate atunci când citiți un ziar? Vă rugăm să ordonați următoarele tipuri de știri în ordinea preferinței, începând cu cel pe care îl preferați în cea mai mare măsură: divertisment, social, politică, economie, cultură, sport.” Poziția pe care subiectul plasează știrile din domeniul politic poate indica gradul său probabil de informare pe teme politice).

În urma observațiilor preliminare și pe baza teoriei luată ca referință putem construi ipoteze de cercetare:

“Cu cât *nivelul de școlaritate* crește, cu atât crește *frecvența participării la vot*” (această ipoteză afirmă că prezența la vot a persoanelor care au absolvit trepte înalte de școlaritate are un grad mai mare de probabilitate decât în cazul celor care au un nivel mai redus de educație instituționalizată; “*Gradul de informare pe teme politice* al cetățenilor din *mediul urban* este mai ridicat decât în *mediul rural*” (această ipoteză pune în relație *apartenența cetățenilor la un tip de mediu de rezidență și nivelul sau amploarea participării politice*).

3. Identificarea și culegerea datelor

Tipuri de date ce vor fi culese:

Pentru tema: “participarea politică a cetățenilor României”, dat fiind caracterul său vast, putem utiliza toate tipurile de date. Putem realiza o anchetă pe bază de chestionar, dar utile se pot dovedi și documente sociale precum statistici ale biroului electoral central privind participarea la vot ori afișele electorale, ca și date rezultate din observarea unor mitinguri electorale.

Universul cercetării ar putea fi constituit din întreaga populație a României cu drept de vot, însă în mod efectiv ancheta sociologică va investiga persoanele care alcătuiesc un eșantion reprezentativ pentru această populație.

Putem utiliza mai multe *metode (utilizarea conjugată a mai multor metode pentru studiul unuia și același fenomen poartă numele de **triangularizarea metodelor**)*:

- ancheta sociologică pe bază de chestionar (în acest caz indicatorii vor fi transformați în întrebări)
- analiza conținutului documentelor sociale (afișe electorale, statistici ale prezenței la vot, programe ale partidelor politice, discursuri electorale, articole de presă, emisiuni de radio și tv. ș.a.)
- observația (pentru mitingurile electorale în desfășurare).

O atenție deosebită trebuie acordată modului în care sunt formulate întrebările (a se vedea capitolul despre ancheta sociologică).

4. Prelucrarea și interpretarea datelor

Răspunsurile la întrebările chestionarului vor fi codificate și introduse într-o bază de date computerizată, fapt care permite realizarea operațiilor statistice. Pot fi obținute distribuții de

frecvențe pentru fiecare variantă de răspuns, pot fi aplicate teste statistice prin care sunt studiate relațiile dintre variabilele studiului.

Analizarea datelor culese prin ancheta sociologică ne poate indica, de pildă, dacă gradul de informare pe teme politice este mai ridicat în mediul urban decât în cel rural (caz în care ipoteza formulată inițial este validată empiric), precum și importanța pe care o are factorul “mediu de rezidență” în explicarea variabilei dependente “grad de informare pe teme politice”.

5. Reconstrucția și definitivarea explicației teoretice

În urma concluziilor obținute, teoria elaborată de Barnes și Kaase privind participarea politică poate fi adaptată realităților românești, astfel încât să furnizeze explicații care să contribuie la o mai bună înțelegere a modului în care se produce acest fenomen în România.

Pe baza explicării și înțelegerii fenomenului, pot fi eventual elaborate soluții pentru creșterea gradului de participare politică a unor grupuri și categorii sociale care, în urma studiului, apar ca având o poziție marginală din acest punct de vedere.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- În ce constă diferența dintre cunoașterea la nivelul simțului comun și cunoașterea de tip științific ?
- Care sunt principalele etape ale unei cercetări sociale ?
- **Alegeți și formulați o temă de cercetare; alcătuiți *proiectul* unei cercetări pe tema aleasă, ghidându-vă după prezentarea componentelor unui proiect de cercetare, ca și după ilustrarea oferită în finalul acestui capitol. După parcurgerea întregului curs, elaborați inclusiv instrumentul de investigare (chestionar, ghid de interviu, fișă de observație, schemă de categorii pentru analizarea conținutului comunicării, schemă experimentală).**

Atenție: cerința nu este de a realiza efectiv o cercetare socială, ci doar de a elabora proiectul care ar putea ghida o cercetare teoretico-empirică !

Evaluarea proiectului de cercetare, realizat în mod individual, va fi luată în considerare la acordarea notei finale.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Mărginean, Ioan, *Proiectarea cercetării sociologice*, Ed. Polirom, Iași, 2000.
- Chelcea, Septimiu, Mărginean, Ioan, Cauc, Ion, *Cercetarea sociologică. Metode și tehnici*, Ed. Destin, Deva, 1998.
- Vlăsceanu, Lazăr, *Metodologia cercetării sociale. Metode și tehnici*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

Cuvinte-cheie:

Cunoaștere comună, cunoaștere științifică, proiect de cercetare, ipoteze, operaționalizare, cuantificare.

TEMA 2

RELAȚIA: TEORIE - CERCETARE EMPIRICĂ ÎN CUNOAȘTEREA SOCIALĂ

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Funcțiile teoriei în procesul cunoașterii științifice
2. Cercetările științifice de tip descriptiv, explicativ și predictiv
3. Procesul de formalizare a unei teorii

În acest capitol vor fi analizate raporturile existente între teorie și cercetarea concretă, de teren, urmărindu-se câteva aspecte importante cum sunt:

- modurile în care teoria și cercetarea empirică pot fi definite;
- funcțiile pe care cele două aspecte fundamentale ale cunoașterii le îndeplinesc în cadrul procesului de investigare științifică a domeniilor social și politic;
- evidențierea tipologiei teoriilor și a principalelor tipuri de cercetări empirice;
- prezentarea posibilelor disfuncționalități ale procesului de cercetare științifică;
- modalitățile de analizare a teoriilor.

În lucrarea: “The Relationship of Theory and Research” (autori: J. Fawcett și F. Downs) sunt prezentate câteva **definiții ale teoriei**, fiecare dintre acestea ilustrând o accepțiune a conceptului de “teorie” după criteriul sferei de cuprindere a realității desemnate de acest termen.

Potrivit lui Barnum (citat de autori în lucrarea deja menționată), teoria este considerată un “enunț ce încearcă să explice sau să descrie un fenomen”. În acest caz, chiar și un singur concept poate fi asimilat teoriei.

Kerlinger privește teoria drept: “un set de concepte, definiții și propoziții interconectate care prezintă o viziune sistematică a unui fenomen, specificând relațiile existente între variabile în scopul explicației și predicției fenomenului”.

Homans (1964) arată că “pentru a avea o teorie, sunt necesare:

- concepte;
- propoziții conținând afirmații despre relațiile dintre concepte;
- propoziții reunite într-un sistem deductiv”.

Se remarcă faptul că definițiile prezentate sunt restrictive în grade diferite. Astfel, ultima definiție (dată de Homans) este cea mai restrictivă, sfera cea mai largă de cuprindere fiind oferită de definiția lui Barnum, potrivit căreia pot fi considerate teorii: descrierile, explicațiile și predicțiile.

Robert K. Merton adoptă o poziție care contrazice prima dintre definițiile prezentate. Pentru Merton, un singur concept nu este suficient pentru a putea considera ca avem de-a face cu o teorie:

" O mulțime de concepte : status, rol, comunitate, interacțiune socială, distanță socială, nu constituie teorie deși pot face parte dintr-un sistem teoretic. Când aceste concepte sunt relaționate în forma unei scheme, atunci teoria începe să se construiască. Conceptele constituie definițiile sau prescripțiile a ceea ce trebuie observat; ele sunt variabile între care există relații empirice ce trebuie căutate. Când propozițiile sunt relaționate logic, teoria este

constituită."

Teoriile reprezintă modele/pattern-uri inteligibile și sistematice ale faptelor observabile.

Valoarea cognitivă a acestor modele este dată de proprietatea de a reuni fenomene care, altfel, ar apărea surprinzătoare, anormale sau ar trece neobservate.

Teoriile oferă structuri pentru interpretarea unor comportamente, situații și evenimente care inițial pot să pară dezordonate.

O teorie nu constituie o entitate reală, ci un construct mental. Într-un alt plan, teoria reprezintă cunoaștere cu un anumit grad de incertitudine.

În cele ce urmează vor fi precizate principalele **funcții ale teoriilor**, îndeplinite în cadrul demersurilor de cunoaștere științifică.

În procesul cunoașterii științifice teoriile îndeplinesc sau pot îndeplini următoarele funcții:

- descriere a realităților observate,
- explicație a fenomenelor și proceselor studiate,
- predicție a succesiunilor ulterioare de fapte observabile.

Centrându-ne atenția asupra celuilalt pol al procesului de cunoaștere științifică vom încerca să precizăm conținutul acestuia prin intermediul câtorva **definiții ale cercetării empirice (de teren)**.

Cercetarea poate fi considerată un "proces sistematic, formalizat, riguros și precis urmărind obținerea de soluții pentru anumite probleme sau/și descoperirea și interpretarea de noi fapte și relații" (Waltz și Bausell, 1981).

În lucrarea menționată sunt prezentate și alte două definiții ale cercetării:

- "Procesul de căutare a unor răspunsuri specifice la întrebări specifice, într-un mod organizat, obiectiv, cu un grad ridicat de încredere (reliable)" (Payton, 1979);
- "Investigare sistematică, controlată, empirică și critică a unui fenomen natural, ghidată de teorie și de ipoteze referitoare la relațiile presupuse a exista între fenomene" (Kerlinger, 1986).

Prima dintre definițiile prezentate mai sus este cea mai puțin restrictivă, întrucât cercetarea nu presupune ca studiul să fie neapărat de natură empirică.

Cea de a doua definiție se caracterizează printr-un mai mare grad de restrictivitate, prin cerința ca cercetarea să fie obiectivă. Din aceasta perspectivă, fenomenologia - ca metoda subiectivă - nu ar putea fi considerată cercetare.

A treia definiție este cea mai restrictivă, subliniind legătura dintre teorie și cercetare (aceasta definiție solicită studierea relațiilor dintre fenomene, excluzând investigarea unui singur concept). Astfel, eforturile non-empirice (precum clarificările conceptuale din filosofie) nu sunt considerate ca aparținând sferei de cuprindere a cercetării științifice.

Funcțiile cercetării

După cum reiese și din definițiile menționate anterior, cercetarea e considerată adesea drept un proces desfășurat în scopul furnizării de răspunsuri anumitor întrebări.

Însă cercetarea înseamnă mai mult decât o metodă de soluționare a problemelor. Funcția fundamentală a cercetării este aceea de a genera sau de a testa teorii.

Cercetarea care urmărește *generarea teoriei* constă în:

identificarea, circumscrierea unui fenomen, descoperirea caracteristicilor sau dimensiunilor (componentelor) sale, specificarea modului în care aceste dimensiuni se relaționează.

Cercetarea destinată *testării teoriei* caută să obțină evidențe empirice ale ipotezelor derivate din teorie, pentru a realiza fie confirmarea, fie infirmarea acestora.

Relațiile ce se pot stabili între teorie și cercetarea empirică

Strânsele legături între teorie și cercetare sunt menționate și în definițiile teoriei, precum și în cele scrise anterior cu privire la funcțiile cercetării empirice.

Impulsul inițial al cercetării provine din dorința de a **înțelege** anumite fenomene; teoria științifică apare odată cu dobândirea acestei înțelegeri.

De aici se poate observa interconectarea existentă între teorie și cercetare.

Relația între teorie și cercetare este una de reciprocitate, apare sub forma unei tranzacții:

- teoria specifică granițele fenomenului ce se dorește a fi studiat (îi delimitează sfera de cuprindere), definește conținutul fenomenului și dimensiunile (componentele) acestuia, indicând, de asemenea, și tipul datelor ce urmează a fi colectate;
- cercetarea empirică, prin datele pe care le produce, furnizează provocări, pietre de încercare la adresa teoriilor acceptate.

Putem deduce următoarele:

cercetarea concretă, ca parte a unui ciclu, furnizează date empirice, observabile, în vreme ce cealaltă fază a ciclului, *teoria*, oferă înțelesuri, furnizează semnificații datelor culese.

Atunci când se urmărește generarea unei teorii, cercetarea empirică ocupă prima parte a ciclului, iar demersul de cunoaștere este unul **inductiv**.

Dacă scopul demersului de cunoaștere științifică este reprezentat de testarea teoriei, atunci teoria este cea care indică ce date vor fi colectate; în acest caz, procesul cunoașterii științifice este de tip **deductiv**.

Inducția reprezintă procesul în care raționamentele sunt inițiate de observații specifice, punctuale, pe baza cărora se ajunge la sesizarea principiilor cu caracter general, la elaborarea teoriilor.

În cazul procesului inductiv, etapa teoretizării este precedată de observații asupra unor cazuri particulare. Aceste date particulare sunt colectate și studiate, urmărindu-se sesizarea unor regularități sau a unor modele (pattern-uri) de manifestare a fenomenului care se constituie în obiect de cercetare științifică.

Regularitățile sesizate sunt cele care permit dezvoltarea unor explicații teoretice ale faptelor observate și, în acest fel, teoria este generată.

Iată o ilustrare a manierei inductive de cercetare socială: în mijloacele de transport public, în săli de așteptare etc., se poate observa cu ușurință cum oamenii, în marea lor majoritate, caută să lase un loc liber între ei și ceilalți, ori de câte ori au ocazia. Indivizii umani "ocupă" un anumit spațiu pe care îl "marchează" cu obiecte personale (cum sunt, spre exemplu, bagajele).

Pornind de la asemenea observații ale unor cazuri concrete, particulare, s-au putut elabora generalizări empirice și, în final, a fost creată teoria numită a "spațiilor / teritoriilor sinelui".

Potrivit acestei teorii, fiecare individ uman manifestă nevoia de a controla un spațiu în jurul corpului său, astfel procurându-și un minim de confort fizic și psihic. Să ne gândim la modul în care ne simțim atunci când ne aflăm într-un spațiu public aglomerat, încalcându-ne unii altora “spațiile sinelui”!

Mărima acestui “teritoriu al sinelui” are și determinări de ordin cultural, putând varia de la o societate la alta.

Această teorie, la articularea căreia s-a ajuns printr-un proces de ordin inductiv, oferă explicații ale comportamentelor observate, utilizând concepte și enunțuri teoretice care reușesc să surprindă, să reflecte realitatea respectivă.

Procesul invers de cercetare științifică poartă numele de *deducție*, punctul de plecare constituindu-l o teorie deja elaborată. Din teoria respectivă sunt deduse implicații de ordin empiric, a căror valabilitate este testată prin cercetarea de teren.

Un exemplu în această privință îl poate constitui teoria imitației sociale, lansată în sociologie de către francezul Gabriel Tarde (comentată în lucrarea lui Ion Ungureanu - “Paradigme ale cunoașterii societății”, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 169). Această teorie a căpătat o mulțime de forme, fiind aplicată în domenii diverse ale socialului (procesele de învățare socială, de reproducere socială ș.a.). Dintr-o asemenea teorie care pune în prim plan procesele imitative ar putea fi dedusă următoarea ipoteză de lucru: “adolescenții crescuți în familii de fumători sunt în mai mare măsură predispuși la a dobândi acest obicei, comparativ cu adolescenții provenind din medii familiale de nefumători”. Acest enunț, referitor la modul în care variabila “mediu familial” influențează socializarea primară, poate fi verificat în plan empiric, rezultând confirmarea sau infirmarea teoriei din care a fost dedus pe cale logică. Recurgând la o anchetă sociologică, putem intervieva adolescenți care practică fumatul, pentru a afla dacă în cadrul acestora proporția celor care au părinți fumători este una semnificativă din punct de vedere statistic. De dragul exemplificării, lucrurile au fost prezentate în mod simplificat; ar trebui controlați / investigați și alți factori (influența grupului de prieteni, a emisiunilor tv. urmărite de subiecți etc.). De asemenea, operaționalizarea conceptelor utilizate ar putea fi una problematică, laolaltă cu problema construirii indicatorilor și a măsurării unor caracteristici: ce înțelegem exact prin “mediu familial de fumători” ?; în baza căror criterii decidem că avem de-a face cu un “adolescent care a dobândit obiceiul fumatului” ?

Tipuri de interogare științifică a socialului

Remarcându-se interdependența manifestată între teorii și cercetările empirice, se poate recurge la o clasificare a demersurilor de cunoaștere non-speculative (fundamentate empiric). Un criteriu optim pentru constituirea unei astfel de tipologii îl reprezintă tipurile de produse cognitive pe care acestea le pot furniza.

Astfel putem distinge între studii științifice vizând scopuri:

- descriptive, - explanatorii, - predictive.

Acestea pot fi considerate tipuri ideale, în cadrul demersurilor de cunoaștere științifică fiind cel mai adesea întâlnite combinații ale celor trei genuri de interogare a realității.

• Studiile de tip descriptiv

descriu sau clasifica dimensiunile, caracteristicile indivizilor, grupurilor, situațiilor sau evenimentelor prin însumarea trăsăturilor comune identificate prin observații. Teoriile elaborate în cadrul studiilor descriptive sunt teorii care dau seama despre ceea ce este la un moment dat.

Se pot identifica și sub-tipuri ale teoriilor descriptive:

- *teorii descriptive enunțiative* (afirmă caracteristici, trăsături ale fenomenelor la care fac referire) și

- *teorii descriptive clasificative*, care prezintă un grad mai ridicat de elaborare decât primul sub-tip deoarece sesizează interrelaționarea structurală a caracteristicilor/dimensiunilor fenomenului respectiv.

Dimensiunile unui fenomen pot să fie:

- mutual exclusive (situație în care dimensiunile corespund componentelor majore ale fenomenului);
- întrepătrunse (atunci când operaționalizarea este realizată în planuri multiple de analiză);
- ierarhice (este cazul operaționalizării "pe verticală") sau
- secvențiale (conținutul fenomenului fiind în acest caz pus în relație cu timpul său de desfășurare).

Teoriile descriptive de acest fel includ tipologii (taxonomii) (ajung să opereze distincții între clase de caracteristici și fenomene).

Teoriile descriptive sunt generate și testate prin *cercetări empirice de tip exploratoriu*. Studiile descriptive implică observarea fenomenelor în cadrele lor naturale de desfășurare.

Pot fi utilizate ca metode de culegere a datelor:

- observația (participativă sau externă),
- interviurile (structurate sau nestructurate),
- anchetele pe baza de chestionar.

Datele obținute pot fi de natură calitativă sau/și cantitativă.

Datele de factură calitativă pot fi analizate prin tehnicile analizei de conținut, informațiile fiind sortate în categorii stabilite a priori sau rezultate pe parcursul analizei.

Datele cantitative se pretează la analize de tip statistic (masuri ale tendinței centrale - medie, mediană, mod; variabilitate - deviație standard, ranguri și altele).

Cercetarea descriptivă include:

studiile de caz, teoria întemeiată empiric (grounded theory), studiile etnografice, studiile fenomenologice, diverse tipuri de anchete sociologice.

- **Studiile de caz reprezintă investigații sistematice și intensive ale unui număr mare de factori pentru un număr redus de indivizi umani, pentru un grup ori pentru o comunitate**. Aceste studii se dovedesc prolifiche mai ales în faza exploratorie a unui studiu.
- **Metoda teoriei întemeiată empiric (grounded theory) produce o descriere a proceselor care au loc în situațiile sociale studiate. Fiecare parte a datelor este în mod constant comparată cu celelalte cu scopul de a descoperi procesul social dominant ce caracterizează fenomenul studiat.**
- **Studiile etnografice produc teorii ale comportamentului fundamentat cultural ce caracterizează o societate particulară sau un anumit grup social. Accentul este pus pe descrierea modului de viață al grupului din perspectiva membrilor acestuia.**
- **Metoda fenomenologică consistă în descrierea experiențelor umane, în timpul culegerii datelor urmărind eliminarea preconcepțiilor și a definirii apriorice a termenilor.**

Preocuparea majoră rezidă în înțelegerea percepțiilor cognitive, subiective, ale indivizilor, precum și în sesizarea efectelor pe care aceste percepții le au asupra comportamentelor.

- **Anchetele de tip sociologic produc descrieri factuale (cu mare grad de acuratețe) ale unor fenomene precum: atitudini, cunoștințe, opinii, attribute sociale.**

- **Studiile explicative**

specifică relațiile existente între: dimensiunile unui fenomen, indivizi, grupuri, situații sau evenimente.

Teoriile explicative utilizează corelaționarea fenomenelor; aceste teorii fac apel la procedee statistice pentru studiul corelațiilor existente între caracteristicile vizate. Din acest motiv sunt necesare date cuantificabile.

- **Teoriile caracteristice studiilor predictive**

pot fi formulate numai în baza unor teorii de tip explanatoriu. Se apelează la analize de tip causal. Aceste teorii sunt generate și testate prin cercetări de tip experimental. Ca și cercetarea explicativă (pe care o duc mai departe), și acest tip de teorii necesită date cuantificabile.

Alegerea între modalitățile de cercetare posibile depinde întotdeauna de specificul temei vizate. Metoda de cercetare nefiind un scop în sine, devine necesară adecvarea acesteia la problema aflată în studiu.

Posibile disfuncționalități ale procesului de cercetare științifică

În paginile care alcătuiesc prima parte a acestui capitol am încercat să trec în revistă principalele enunțuri referitoare la relația dintre teorie și cercetare, în legătură cu care se poate identifica un larg consens în literatura de specialitate.

Am subliniat în mai multe rânduri, însă, că tratez definițiile, funcțiile și relațiile la care *pot* să participe teoriile și cercetările concrete în procesul de cunoaștere științifică a socialului. Această precauție a fost luată deoarece, în realitate (cea observabilă), în practica științifică, lucrurile pot să nu fie într-atât de conforme cu aceste aserțiuni de ordin general; raportul dintre teorie și cercetarea empirică poate să abdice uneori de la principiile epistemologice prezentate anterior.

Ca un act de reflexivitate, se impune a fi menționat că enunțurile ce se referă la: teorie, cercetare și relațiile dintre acestea pot fi ele însele considerate drept construcții în plan teoretic. Așa cum nici o teorie nu poate avea pretenția că este perfectă, ca surprinde în mod definitiv caracteristicile realității vizate, tot astfel apare necesar efortul de a explora situațiile în care fie teoriei, fie cercetării la nivel empiric le este refuzată îndeplinirea funcțiilor enunțate în teoriile epistemologice.

Dezechilibrul ce poate surveni între cele două laturi (teoretică și empirică) ale cunoașterii științifice constituie un domeniu problematic demn de o analiză atentă.

Această ruptură, acest decalaj între teorie și cercetare poate fi identificat cu precădere în studii aparținând unor tipuri de cunoaștere socială pe care C. W. Mills le denumește prin termenii: "superteorie" și "empirism abstract".

"Cauza fundamentală a înfățișării specifice a superteoriei o constituie alegerea încă de la început a unui nivel de gândire atât de general încât adepții ei nu pot în mod logic să se sprijine pe observație.

În aceeași parte a lucrării citate, Mills caracterizează superteoria drept: "o beție de sintaxă și o adevărată orbire în fața semanticii", legătura cu nivelul numit de Mills "pragmatic" fiind absentă.

În ceea ce privește celalalt tip extrem de cunoaștere socială semnalat de Mills, "empirismul abstract", poate fi identificat un sens opus al dezechilibrului: incapacitatea

cercetătorilor empiriști de a reuni datele colectate în construcții teoretice coerente care să lărgescă orizonturile cunoașterii dobândite prin cercetarea concretă.

Înainte de Mills și R. K. Merton semnaleză acest tip de probleme cu care cunoașterea sociologică se poate confrunta:

“Istoria sociologiei poate fi descrisă în termenii unei alternări între două abordări contrastante: pe de o parte, sociologii preocupați mai presus de orice să generalizeze și să formuleze legi sociologice. Ei ignora “trivialitatea” observațiilor la scară redusă, detaliate, și caută “grandoarea” legilor globale.

Pe de altă parte, sociologii care nu sunt preocupați de implicațiile cercetării lor dar care se concentrează pe anumite observații, fapte, ce pot fi verificate.

Pentru primul grup, motto-ul ar putea fi: “ nu știm dacă ceea ce spunem este adevărat, dar cel puțin este semnificativ”.

Pentru empiriștii radicali motto-ul poate fi: “ ceea ce spunem este demonstrabil, verificabil, dar nu știm dacă este semnificativ”

Aceste două orientări nu trebuie considerate a fi opuse. Generalizările pot fi temperate cu ajutorul observațiilor sistematice, în timp ce observațiile empirice detaliate pot fi înțelese în relevanța lor teoretică”.

Domeniul operaționalizării conceptelor (sau al "construcției variabilelor" în termenii lui Paul Lazarsfeld), care precedă și pregătește măsurarea socială, poate fi considerat un spațiu de întâlnire între nivelurile teoretic și empiric ale unei cercetări sociale.

"... în cadrul cercetării se disting, pe de o parte, relația *concept - indicatori empirici* (traducerea operațională a conceptelor), iar pe de altă parte relația *domeniul cercetat - indicatori*, gradul în care acesta posedă caracteristicile exprimate prin indicatorii respectivi;

[astfel,] conceptul de participare politică poate fi operaționalizat printr-un set de indicatori empirici. Aceasta operaționalizare odată efectuată servește la măsurarea gradului de participare politică a indivizilor și grupurilor sociale."

Analizarea teoriilor

Structura rapoartelor de cercetare științifică include, de obicei, următoarele componente:

1. o primă parte **introdactivă**;
  2. expunerea **metodelor** utilizate;
  3. prezentarea **rezultatelor** obținute;
  4. **interpretarea** rezultatelor.
1. **Introducerea** tratează tipuri de probleme cum sunt: încadrarea conceptuală, cadrele teoretice, trecerea în revistă a literaturii din domeniul vizat, justificarea importanței studiului realizat. De asemenea, sunt precizate și motivele care au stat la baza alegerii temei de cercetare respective.
  2. **Expunerea metodelor** utilizate presupune: descrierea eșantioanelor, a instrumentelor și echipamentelor folosite, a procedurilor de culegere a datelor.
  3. **Prezentarea rezultatelor** include: sumarul datelor culese, rezultate ale testelor statistice aplicate.
  4. **Secțiunea de interpretare** a rezultatelor conține, după caz:

- Prezentarea conceptelor și a enunțurilor principale care au fost construite în urma cercetării de teren (în cercetările vizând generarea de teorii)
- Prezentarea concluziilor rezultate în urma testării ipotezelor (decizându-se confirmarea sau infirmarea acestora).

Pentru a putea analiza o teorie, pentru a distinge cu claritate elementele care o compun se poate recurge la ceea ce literatura de specialitate numește “**formalizarea teoriilor**”.

Teoriile sunt formate din concepte precum și din propoziții care enunță ceva despre conceptele respective sau despre relațiile existente între concepte.

Un *concept* **reprezintă un cuvânt sau o frază care descrie o idee abstractă sau o imagine mentală a unui fenomen.**

O *propoziție teoretică* **constituie o aserțiune despre un concept sau despre relațiile dintre concepte.**

Pot fi distinse mai multe forme în care teoriile pot fi înfățișate:

- În studiile vizând generarea teoriei, teoria este frecvent prezentată în forma unuia sau mai multor concepte nou descoperite, dimensiunilor corespunzătoare conceptelor, precum și enunțurilor considerate relevante.
- În studiile al căror scop este acela de testare a teoriei, este prezentată o teorie deja stabilită, cristalizată, a cărei valabilitate va fi testată într-un nou cadru natural sau într-o nouă populație.

Spre exemplificare, teoriile elaborate în urma unor experimente de laborator pot fi ulterior testate în cadrul natural de desfășurare a fenomenului respectiv.

Sau: valabilitatea unor teorii construite cu referire la o anumită societate poate fi testată într-un alt spațiu socio-cultural.

- Există și teorii care utilizează rezultate ale cercetărilor empirice anterioare pentru a dezvolta enunțuri testabile.
- În alte cazuri, pot fi combinate elemente ale unei teorii deja stabilită cu rezultate obținute în cercetări precedente.

Indiferent de forme, în rapoartele de cercetare teoriile nu apar întotdeauna ca un set explicit de concepte și enunțuri, ci sub forma unei narațiuni.

Prin urmare, această narațiune trebuie analizată pentru identificarea conceptelor și enunțurilor care compun o teorie.

Identificarea componentelor unei teorii poate fi realizată prin tehnica *formalizării teoriei*, numită și operație de substrație teoretică. Formalizarea teoriei este similară analizei gramaticale a unui text, numai că în locul: pronumelor, verbelor, substantivelor etc. sunt identificate conceptele și enunțurile care alcătuiesc acea teorie.

Conceptele pot fi înlocuite de simboluri (utilizate în matematică sau în limbajele informaticii) iar ecuații pot fi substituite enunțurilor.

Rezultatul formalizării teoriei este o versiune concisă și clară care permite cu o mai mare ușurință sesizarea elementelor care compun teoria în cauza.

Formalizarea teoriei poate să pună în evidență eventualele puncte slabe ale acesteia (raționamente care încalcă principiile logicii), favorizând o raportare de tip critic la teoria analizată.

Primul pas în formalizarea teoriei este identificarea și clasificarea *conceptelor majore*.

Conceptul se referă la proprietăți ale unui fenomen, nu la fenomenul însuși. Un concept este o unealtă, o creație mentală și nu o entitate reală.

Prin conținutul informațional pe care îl fixează, conceptul oferă înțeles lucrurilor ce pot fi observate cu ajutorul simțurilor.

Identificarea conceptelor majore poate fi extrem de problematică în cazul studiilor care recurg la metode calitative: etnografie, fenomenologie, teoria întemeiată empiric ("grounded theory").

Adeesea, conținuturile ideatice care aparțin unei teorii pot fi distinse cu dificultate de celelalte concepte - care nu fac decât să sprijine narațiunea prin intermediul căreia teoria este prezentată.

Conceptele unei teorii sunt cele care alcătuiesc vocabularul specific al acesteia.

Următorul pas după identificarea conceptelor constă în *clasificarea* acestora, urmărindu-se să se evidențieze: gradul de observabilitate al fenomenelor desemnate, domeniul de variabilitate precum și caracteristicile măsurabile.

În privința variabilității, este necesar să fie operată distincția între conceptele (variabilele) principale și termenii care denumesc dimensiunile corespunzătoare fiecărui concept.

Pe aceasta bază pot fi identificate relațiile existente între variabilele studiate.

În cazul conceptelor indirect observabile, din raportul de cercetare trebuie extrase acele elemente prin care este pusă în evidență modalitatea în care realitatea desemnată a fost direct cercetată (precizându-se dimensiunile și indicatorii prin intermediul cărora s-a ajuns la studierea faptelor direct observabile).

Urmând clasificării conceptelor majore, o etapă a analizării teoriei o constituie *specificarea propozițiilor* care compun teoria în cauză. În privința teoriilor științifice, pot fi deosebite câteva tipuri de enunțuri:

- propoziții non-relaționale (care pot enunța existența unui concept sau care definesc un concept) și
- propoziții relaționale, care enunță ceva despre raporturile existente între concepte. Propozițiile relaționale pot enunța: *existența* unei relații între concepte, *forma* acelei relații (asociere de tip linear sau curbilinie), precum și *intensitatea* legăturii respective.

Relațiile dintre concepte pot fi clasificate în baza unor diverse criterii, în funcție de scopul analizei ce se dorește a fi întreprinsă; astfel se pot face deosebiri între relații:

- simetrice (reversibile) - asimetrice (ireversibile);
- coextensive - secvențiale (după criteriul timpului de manifestare a fiecăruia dintre conceptele implicate în relație - manifestare concomitentă sau decalată);
- deterministe sau de tip probabilist.

Ulterior etapelor menționate mai sus poate fi realizată *ierarhizarea* enunțurilor ce compun teoria, obținându-se o reprezentare schematică care poate oferi o imagine mai clară a corpusului teoretic analizat.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Cum poate fi definită "teoria științifică" ?
- Care sunt principalele funcții pe care le poate îndeplini teoria în procesul cunoașterii științifice ?
- Ce se înțelege prin "cercetare empirică" ?
- Asigurați-vă că ați înțeles semnificațiile conceptelor "inducție" și "deducție".
- Ce demersuri de cunoaștere sunt incluse în cercetările științifice de tip descriptiv ?

- Care sunt principalele trăsături ale cercetărilor explicative ? Dar ale celor predictive ?
- Care sunt pașii de urmat în procesul de formalizare a unei teorii ?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Babbie, Earl , *The Practice of Social Research*, Wadsworth Publishing Co., Belmont, California, USA, 1992.
2. Bădescu, Ilie, *Istoria sociologiei*, Ed. Porto-Franco, Galați, 1994.
3. Bailey, Kenneth D., *Methods of social research*, Collier-Macmillan, N. Y., London, 1978.
4. Boudon, Raymond (coord.), *Tratat de sociologie*, Ed. Humanitas, București, 1997.
5. Chelcea, Septimiu (coordonator), *Semnificația documentelor sociale*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
6. Chelcea, Septimiu, Marginean, Ioan, Cauc, Ion, *Cercetarea socială. Metode și tehnici*, Ed. Destin, Deva, 1998.
7. Chelcea, Septimiu, *Chestionarul în investigația sociologică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
8. Chelcea, Septimiu, *Experimentul în psihosociologie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
9. Dogan, Mattei, Pahre, Robert, *Noile științe sociale. Interpenetrarea disciplinelor*, Ed. Academiei Române, București, 1993.
10. Durkheim, Emile, *Regulile metodei sociologice*, Ed. Științifică, București, 1974.
11. Fawcett, J. & Downs, F. , *The Relationship of Theory and Research*, F.A. Davis Company-Philadelphia, University of Pennsylvania, 1992.
12. Horowitz, Irving Louis, *The decomposition of sociology*, Oxford University Press, New York, 1993.
13. Iluț, Petru, *Abordarea calitativă a socioumanului* , Ed. Polirom, Iași, 1997.
14. Kuhn, Thomas, *Structura revoluțiilor științifice*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
15. Mărginean, Ioan, *Măsurarea în sociologie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
16. Merton, Robert K. , *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, New York, 1968.
17. Mills, C. Wright , *Imaginația sociologică*, Ed. Politică, București, 1975.
18. Moser, C.A., *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale*, Ed. Științifică, București, 1967.
19. Nachmias, David & Chava, *Research methods in the social sciences*, St. Martin's Press, New York, 1981.
20. Rabinow, Paul; Sullivan, W. W. (eds.), *Interpretive social science*, University of California Press, Berkeley, 1988.
21. Sayer, Andrew, *Method in social science: a realist approach*, Hutchinson-London, Melbourne etc., 1984.
22. Smith, Herman W., *Strategies of social research: the methodological imagination*, Prentice-Hall, 1981.
23. Stoetzel, Jean; Girard, Alain, *Sondajele de opinie publică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
24. Ungureanu, Ion, *Paradigme ale cunoașterii societății*, Ed. Humanitas, București, 1990.
25. Vlăsceanu, Lazăr, *Metodologia cercetării sociale. Metode și tehnici*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
26. Vlăsceanu, Lazăr, *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

27. Zamfir, Cătălin, *Spre o paradigmă a gândirii sociologice*, Ed. Cantes, Iași, 1999.
28. Zamfir, Cătălin, Vlăsceanu, Lazăr (coordonatori), *Dicționar de sociologie*, Ed. Babel, București, 1993.
29. Zamfir, Cătălin, *Structurile gândirii sociologice*, Ed. Politică, București, 1987.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) utilizate în text:

teorie, cercetare empirică, inducție, deducție, studii descriptive, studii explicative, studii predictive, studiul de caz, teoria întemeiată empiric (grounded theory), studiu etnografic, metoda fenomenologică, ancheta sociologică, superteorie, empirism abstract, formalizarea teoriilor.

TEMA 3

EȘANTIONAREA

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Caracteristici ale eșantionării sociale
2. Modele de eșantionare
3. Condițiile opțiunii pentru un tip sau altul de eșantion.

Orice domeniu al socialului este particularizat de persoanele care activează în cadrul său. Altfel spus, universul investigat este reprezentat de populația de "actori" sociali. A cerceta un domeniu al socialului înseamnă a considera *populația* de actori sociali și pe fiecare din aceștia *ca unități primare ale analizei*. Se întâmplă uneori ca populația să fie restrânsă ca dimensiuni și atunci investigația poate fi cu ușurință exhaustivă. În cazul în care populația este de dimensiuni mari, restricțiile de timp și resurse ne împiedică să derulăm o investigație exhaustivă. **Eșantionarea este tehnica metodologică prin care devine posibilă elaborarea de inferențe despre un univers (populație) prin investigarea acelei părți din cadrul său care este definită prin procedee statistice adecvate.**

Premise ale eșantionării sociale

Culegerea datelor într-o cercetare din științele sociale presupune, mai întâi, identificarea domeniului de referință din realitatea socială. Acest domeniu este precizat cu suficientă acuratețe în modelul teoretico-ipotetic al problemei cercetării și, prin urmare, identificarea lui nu prezintă dificultăți deosebite. În mod efectiv, investigatorul nu se confruntă însă cu un domeniu ca atare, care ar fi amorf și nediferențiat sau care și-ar difuza singur mesajele ce trebuie înregistrate și colectate. Orice domeniu este particularizat de anumite "entități", care pot fi persoane individuale sau grupuri de persoane diferențiate după un criteriu sau altul, organizații, instituții, unități sociale de tip economic sau cultural etc. Cercetarea socială se poate orienta către investigarea persoanelor și/sau a organizațiilor urmărește să stabilească distribuții ale "entităților" în funcție de un criteriu sau modul în care un criteriu predefinit generează diferențieri în universul investigat. Alteori interesul nu constă în specificarea unor distribuții statistice, ci în analiza relațiilor sau a dinamicii structurilor sociale, în evidențierea modului în care se constituie și funcționează grupările sociale mai mari sau mai mici etc. Culegerea datelor se poate realiza prin anchete pe bază de chestionar sau interviu, dar și prin experimentare sau analiză a conținutului documentelor sociale. În prima alternativă, numărul "entităților" investigate poate fi foarte mare, pe când în cazul din urmă numărul scade vertiginos. De asemenea, investigația sau culegerea datelor se poate desfășura numai la un moment dat al timpului social, tot așa cum este posibil să se repete în timp pentru a stabili gradul de stabilitate sau schimbare al unor procese sociale, economice sau culturale. În sfârșit, domeniul investigat variază în privința dimensiunilor ce îi sînt specifice. Studiul unui caz de devianță comportamentală sau caracterizarea sociologică a unei întreprinderi în care lucrează trei-patru sute de muncitori sînt exemple de investigații centrate pe domenii restrânse ca dimensiune ; dar anchetele de opinie sau demografice, analiza structurii sociale dintr-o comunitate, investigarea calității vieții și altele de acest tip vizează un domeniu mult mai vast al socialului.

Elementele invocate mai sus nu numai că diferențiază tipurile de cercetări sociale, dar solicită o tehnică specială de dimensionare a procesului de culegere și analiză a datelor. Dacă un

domeniu de referință a cercetării este particularizat printr-o populație sau un univers de "entități" eșantionarea oferă posibilitatea tehnică de selecție a unei părți din această populație în vederea analizei ei exhaustive și, pe această bază, a generalizării rezultatelor la nivelul întregii populații. Presupoziția fundamentală a eșantionării este că investigarea unei părți sau a unui eșantion din populația de referință conduce la rezultate similare cu acelea obținute prin investigarea întregii populații, dacă sînt respectate anumite criterii tehnico-statistice, teoretice și practice.

Mai întâi, eșantionul trebuie să ofere o imagine cît mai precisă a populației de referință. Obținerea sa se poate realiza prin diferite procedee. Să presupunem că am listat de la 1 la N toate, entitățile" populației, N desemnând numărul total, iar ordinea pe listă este stabilită în mod arbitrar, fără invocarea unui criteriu predeterminat. Selecția unui eșantion de dimensiunea n se poate realiza pe baza opțiunii pentru investigarea primelor 100 de persoane de pe listă, pentru că acestea ar fi mai disponibile. Este un "eșantion convenabil" din perspectiva investigatorului. Alteori se aplică un criteriu al "plauzibilității" ; de exemplu, sînt investigate întreprinderile de dimensiuni medii (după numărul de personal muncitor și indicatorii economici reprezentativi) pentru că ele ar reprezenta "tipul mediu" de unitate productivă și ar conduce la concluzii plauzibile despre toate întreprinderile, indiferent de mărimea lor. O altă posibilitate ar consta în selecția "sistematică" a anumitor elemente din populația listată prin definirea unui "pas de selecție" ; de exemplu, în eșantion este reținut fiecare al zecelea element, sau numai unitățile cu număr impar etc. Deși această ultimă procedură ar putea conduce la obținerea unui bun eșantion, ea nu diferă în mod substanțial de precedentele în privința generării de erori. În măsura în care se așteaptă ca rezultatele investigării eșantionului să ofere o bază temeinică pentru estimarea valorilor caracteristice populației de referință prin inferențe științific fundamentate și statistic controlabile, procedeele de eșantionare menționate sînt greșite, generează erori mari în estimare și interpretări denaturate ale realității. Pentru estimarea precisă a valorilor de distribuție a unei caracteristici la nivel de populație este deci necesar ca, în al doilea rînd, un eșantion să fie obținut pe baza unor **tehnici probabiliste** adecvate, care sînt asociate **legii numerelor mari și teoremei limitei centrale**. în conformitate cu aceste legi, o distribuție în eșantion (medie aritmetică, abatere standard, frecvențe etc.) variază în jurul distribuției specifice populației de referință într-un mod similar cu distribuția normală (teoretică). Estimările valorilor unei caracteristici a populației, făcute pe baza cunoașterii eșantionului, sînt apreciate la un nivel determinat de confidență, respectiv la un nivel cunoscut al șanselor de eroare. Procedeele statistice ne oferă posibilitatea de a măsura șansele de eroare și de decide asupra confidenței investite în rezultatele obținute prin investigarea exhaustivă a eșantionului. De aceea calea cea mai adecvată de a obține un eșantion considerat ca reprezentativ pentru o anumită populație este de tip probabilist. În acest sens, a obține un eșantion reprezentativ înseamnă a aplica principii probabiliste de selecție a "entităților" în așa fel încât să crească confidența acordată estimațiilor și inferențelor statistice. Totuși, dintr-o populație de N entități pot fi obținute mai multe eșantioane de dimensiunea n , atîta vreme cît tuturor și fiecărei entități în parte i se oferă aceeași șansă de a fi selectată. Selecția este aleatoare și, în consecință, nu apar diferențieri între șansele de includere a entităților în eșantion. Dacă dintr-o populație dată poate fi obținută o mulțime de eșantioane reprezentative statistic, aceasta nu înseamnă că oricare eșantion este reprezentativ și pentru problema sau modelul teoretic formulate în cercetare. Reprezentativitatea unui eșantion trebuie prin urmare apreciată în funcție de problema, obiectivele și modelul teoretic al cercetării. Dacă într-o cercetare ne interesează modul de constituire a structurii sociale după un principiu al ierarhizării, atunci un eșantion este reprezentativ nu numai în termeni statistici sau probabilști, ci și în măsura în care ilustrează variabilitatea caracteristicilor de ierarhizare a persoanelor dintr-o populație dată. În condițiile

în care persoanele reținute într-un eșantion nu diferă în privința veniturilor, prestigiului calificărilor, posedării anumitor bunuri sociale etc., variabilitatea este minimă sau nulă, iar scopul cercetării nu poate fi atins. În consecință, reprezentativitatea unui eșantion trebuie definită în termeni probabilisti și cu referință la problema cercetată. Când eșantionarea este aleatoare și criteriile de selecție predefinite, variabilitatea caracteristicilor la nivel de eșantion este predictibilă, iar estimarea bazată pe inferențe statistice devine precisă și controlabilă. În caz contrar, eșantionarea este denaturată, oferă posibilitatea intervenției sistematice sau întâmplătoare a unor factori care orientează greșit selecția elementelor primare din populație în eșantion.

Aplicând criteriile aleatoare, probabiliste de selecție în legătură cu obiectivele formulate în problema sau modelul teoretico-ipotetic al cercetării, este posibil să fie utilizate tehnici statistice de prelucrare a datelor pentru a obține descrieri și a interpreta coeficienți sau distribuții sintetice la nivel de eșantion și a le generaliza cu un grad specific de confidență la întreaga populație de referință. Totuși, mai sunt și alte condiții de care trebuie să ținem cont în eșantionare. Una dintre ele se referă la dimensiunea eșantionului. În termeni statistici, cu cât un eșantion este mai mare cu atât el este mai precis sau oferă posibilitatea de formulare mai exactă a estimațiilor. În afara criteriilor strict statistice, intervin însă și cele economice, referitoare la resursele materiale și de timp ale investigației. De regulă, resursele nu sînt nelimitate și impun restricții asupra eșantionării. În definitiv, eșantionarea s-a dezvoltat în mare parte nu numai din rațiuni de tehnică a cercetării, ci și din motive economice, respectiv pentru economisirea de timp și de resurse, fără a influența negativ concluziile finale, acuratețea și precizia lor la nivel de eșantion și populație. Multe cercetări sociale vizează investigarea empirică a unor populații de dimensiuni mari, care ar necesita timp îndelungat și resurse materiale numeroase. Fără tehnica eșantionării progresul în cercetarea socială bazată pe analize empirice ar fi fost mult mai lent. S-a întâmplat însă ca avantajul eșantionării să fie folosit de multe ori în mod inadecvat. De exemplu, s-au ignorat uneori criteriile de reprezentativitate statistică, supraevaluându-se factorii asociați problemei propriu-zise a cercetării ; indisponibilitatea unor resurse suficiente s-a asociat cu sacrificarea temeiurilor statistice de elaborare a inferențelor și susținere a estimațiilor. Pe termen scurt s-au multiplicat investigațiile cu același volum de resurse, dar pe termen lung a reieșit precaritatea concluziilor sau insuficiența lor fundamentare.

Între problema cercetării, modelul ei teoretico-ipotetic și empiric, metodele de culegere a datelor, tehnicile de prelucrare și interpretare a datelor și eșantionare trebuie deci să se stabilească strânse raporturi de interdependență. În funcție de obiectivele asociate problemei cercetării, de instrumentele de investigație utilizate și de tehnicile vizate pentru prelucrarea/interpretarea datelor se poate opta pentru diverse modele de eșantionare.

Modele de eșantionare

Un model de eșantionare se individualizează în funcție de:

- a) tehnica de selecție a elementelor componente;
- b) metoda sau instrumentul aplicat pentru culegerea datelor empirice ;
- c) modul de operare cu sau de prelucrare a datelor empirice;
- d) relevanța datelor culese pentru problema cercetării.**

Dacă avem în vedere fiecare din aceste criterii, este greu de admis că ar exista un singur model de eșantionare care ar conduce la rezultate sau concluzii. precise sau bine fundamentate, alte modele, oricare ar fi ele, asociindu-se cu elaborări sau formulări imprecise sau insuficient întemeiate. Destul de des se afirmă că orice eșantion din cercetarea socială trebuie să fie reprezentativ statistic adică bazat pe teoria

probabilității, Întrucât oferă posibilitatea elaborării unor estimări valide și a unor măsurători cantitative fidele ale estimărilor, Între limite de eroare definite cu precizie. Și totuși, practica de cercetare nu numai că nu abundă În eșantioane reprezentative statistic, dar a consacrat și alte modele de eșantionare, care s-au dovedit profitabile practic și productive teoretic.

În funcție de tehnica de selecție în eșantion a elementelor sau "entităților" unei populații, putem distinge între eșantionarea probabilistă și cea neprobabilistă.

Modelul probabilist de eșantionare ia ca referință o unitate sau o entitate elementară sau primară a populației în raport cu care se structurează informația sau datele empirice.

Persoane individuale, grupuri relativ omogene, instituții, organizații etc. sunt exemple de astfel de unități sau entități. Populația poate fi infinită sau finită. Aceasta este mai degrabă o presupuziție teoretică, pentru că orice populație este sociologic finită. Relevanța ei iese în evidență în cazul eșantionării prin înlocuire, când populația din finită devine infinită. De exemplu, dintr-o populație de 1000 de persoane fiecare persoană dispune de o șansă de $1/1000$ de a fi selectată. După ce o persoană a fost selectată, ea nu este eliminată din populație, astfel că probabilitatea de selecție rămâne constantă în tot timpul selecției. În eșantionarea prin eliminare (fără înlocuire), după ce o persoană a fost selectată, probabilitatea de selecție se schimbă ($1/999$, $1/998$, ...) pe măsură ce se înaintează în selecție, întrucât persoana selectată este eliminată din populația considerată ca finită.

Orice eșantion posibil de dimensiune n din populația N dispune de aceeași probabilitate de a fi selectat, tot așa cum orice persoană sau entitate a populației dispune de probabilități echivalente de selecție. Eșantionarea aleatoare este în mod evident de tip atomist sau noniterativ. Fiecare unitate primară este selecționată în mod independent de celelalte și cu șanse sau probabilități egale. Totodată, între o unitate și celelalte, care aparțin aceleiași populații, se presupune că nu există nici o relație. Entitățile sunt analizate în continuare ca și când ar fi independente de altele. Totuși această presupuziție este simplificatoare din punct de vedere social. Elementele sau unitățile sociale, oricare ar fi natura lor, sunt integrate în relații multiple, depind într-un fel sau altul unele de altele. Într-o investigație în care se operează cu eșantionarea aleatoare atomistă rezultatele vor indica modul de distribuție a unităților primare în raport cu un atribut sau o caracteristică, dar ne vor oferi prea puține posibilități de specificare a modului de constituire a acestei distribuții, a genezei și configurației ei. Modul în care se constituie relațiile și structurile sociale, mecanismele generatoare și configurative nu pot fi explicate prin analiza extensivă a unui eșantion aleator de tip atomist. Este necesar atunci să se folosească un **model de eșantionare centrat pe relații și structuri, chiar dacă este sacrificată presupuziția probabilității**. Pe acesta îl vom numi în continuare *model de eșantionare interactivă neprobabilistă*, diferențiindu-l de *modelul de eșantionare atomistă probabilistă*.

Problema cercetării și modelul teoretico-ipotetic corespunzător sunt întotdeauna corelate cu modelul de eșantionare pe care l-am ales. Eșantionarea aleatoare se asociază cel mai adesea cu probleme de tip exploratoriu, care analizează tendințele centrale de configurare a unor atribute sau factori, a relațiilor dintre acești factori, a ponderii diferențiale de manifestare a unei distribuții sau a unui factor Într-o populație de referință. Într-o cercetare de tip intensiv putem însă să ne propunem să culegem date prin utilizarea unui eșantion restrâns ca dimensiune În vederea relevării modului de constituire a unor sensuri și semnificații sociale, a unor modele de comportare sau stiluri de reactivitate socială etc. Atenția se concentrează asupra saturării cu informații a unor categorii sau concepte teoretice, așa cum acestea rezultă din practica vieții de zi cu zi a oamenilor, angajați În relații cotidiene și schimburi active de semnificații. Eșantionarea este dependentă de problema teoretică formulată și subordonată integral cerințelor acesteia, În așa fel încât să ofere cercetătorului posibilitatea de a (re)construi teoria pe baza mesajelor realității vieții cotidiene a actorilor sociali. Eșantionarea este judecată

exclusiv după posibilitatea pe care o oferă analistului social pentru alegerea acelor scene de viață, relații și grupări sociale care sunt mai saturate cu informații și semnificații pentru re(construcția) conceptelor. În teoria pe care și-a propus să o dezvolte. Aceasta este o practică de cercetare de o considerabilă importanță și ei îi corespunde ceea ce se numește *model de eșantionare teoretică*. Dacă în eșantionarea aleatoare prelucrarea datelor se realizează cu ajutorul unor tehnici statistice mai mult sau mai puțin sofisticate, în eșantionarea teoretică prelucrarea datelor este prea puțin cantitativă, presupuzițiile probabiliste restrictive destul de irelevante, iar metoda dominantă de culegere a datelor este observația.

În sfârșit, eșantionării aleatoare îi este specifică ancheta prin chestionar sau interviu pentru culegerea datelor. În cazul aplicării experimentului ca metodă deosebit de importantă pentru cercetarea socială, dimensiunile eșantionului sunt mult mai restrânse. Selecția și alocarea subiecților trebuie să se facă însă tot după criteriile probabiliste sau aleatoare.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Ce este eșantionarea ?
- Care este presupuziția fundamentală a eșantionării ?
- În ce constau diferențele dintre modelul de eșantionare atomistă probabilistă și cel al eșantionării interactive neprobabiliste ?

BIBLIOGRAFIE

Vlăsceanu, Lazăr, *Metodologia cercetării sociale. Metode și tehnici*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986.

CUVINTE-CHEIE:

Eșantion, reprezentativitate, eșantionare probabilistă, eșantionare neprobabilistă.

TEMA 4

SCALARE ȘI TIPURI DE SCALE. SCALE DIRECTE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Cum poate fi definită scalarea și care este locul acesteia în cercetarea socială
2. Care sunt principalele modele și metode de scalare și care sunt domeniile de aplicabilitate a acestora
3. Cum pot fi tipologiate scalele directe

Scalarea constituie modul de aplicare în științele sociale a proceselor sau tehnicilor generale de măsurare. De aici rezultă importanța deosebită a domeniului scalării pentru producerea, prelucrarea, analiza și interpretarea datelor empirice despre faptele, fenomenele sau procesele sociale. În consecință, este necesar să analizăm mai în detaliu consecințele unui astfel de enunț și implicațiile lui teoretice și practice. Vom considera ca exemplu ilustrativ *atitudinea*, întrucât pentru măsurarea acestui fenomen psiho-social au fost dezvoltate cele mai multe scale de măsurare. Invocarea acestui exemplu nu trebuie privită restrictiv. Mesajele sociale se pot referi la semnificații și cunoștințe, atitudini și comportamente, apartenențe (la un grup, categorie etc.) și posesiuni (de obiecte, roluri, statusuri) etc. Ele sunt asociate persoanelor individuale, relațiilor sau interacțiunilor sociale, grupurilor, instituțiilor sau organizațiilor sociale.

Scalarea se referă la măsurarea atitudinilor, comportamentelor, cunoștințelor etc. prin considerarea instanțelor sau domeniilor diversificate: persoane, instituții, grupuri, organizații. Cele mai multe scale au fost construite pentru măsurarea atitudinilor și de aceea le vom considera ca exemple tipice. Totuși, construcția unei scale de măsurare a semnificațiilor sau cunoștințelor, comportamentelor sau altor atribute (proprietăți) sociale urmează în principiu aceleași reguli metodologice. De aici rezultă posibilitățile de adaptare sau de construcție a unei scale vizând un gen specific de măsurare, adică nu numai a atitudinii, ci și a cunoștințelor, comportamentelor etc. O prezentare mai generală ar putea fi realizată prin considerarea a trei elemente implicate în scalare : persoane, stimul și reacții. În raport *cu stimulii sociali, persoanele* au diferite *reacții*, iar problema scalării ar consta în măsurarea acestor reacții pentru a obține scoruri prelucrabile statistic și indici sintetici interpretabili teoretic. Urmând această alternativă generală apare posibilitatea caracterizării tehnicilor de scalare aplicabile în măsurarea diferitelor tipuri de reacții (atitudinale, cognitive, comportamentale etc.). Intenția noastră este însă aceea de a conferi prezentării un caracter cât mai concret și din acest motiv am optat pentru considerarea atitudinii ca tip exemplar de reacție față de un stimul. Aplicarea scalării în măsurarea atitudinilor va trebui deci considerată în mare parte similară cu aplicarea specifică măsurării oricărui alt tip de reacție la stimuli sociali.

De la măsurare la scalare

Modul de practicare a scalării este consacrat de dublul înțeles investit în termenul de scală.

Pe de o parte, *scala* are un înțeles cantitativ, legat de teoria mai generală a măsurării. Ea semnifică **ordonarea ierarhic crescătoare a unui set de numere pe un continuum limitat, semnificând intensitatea și orientarea unei atitudini sau unei componente a**

atitudinii, volumul de cunoștințe, intensitatea și orientarea unui comportament sau unei interacțiuni etc..

Reacția individuală la un stimul are anumite proprietăți care sunt puse în corespondență cu anumite expresii cantitative sau cu numere. Numerele sunt situate pe un continuum variațional care are un punct minim și unul maxim. Distanța dintre cele două puncte poate să fie exprimată dihotomic (0 și 1, respectiv prezența sau absența unei reacții), trihotomic (orientare pozitivă, neutrală și negativă, respectiv 3, 2, 1), sau polihotomic. Valorile polihotomice pot fi de 5, 7, 9, 11, 13, ..., în funcție de finețea discriminativă pe care cercetătorul o urmărește în privința decelării intensității unei anumite manifestări psiho-sociale.

Practica investigativă a dovedit însă că scalele cu mai multe valori sunt reductibile la cele cu un avantaj mai restrâns fără să se producă vreo distorsiune semnificativă a datelor. Cu atât mai mult cu cât în viața socială cotidiană oamenii nu fac discriminări extrem de nuanțate în privința intensității, ci mai ales a orientării. În contextul unui instrument de investigare, ordonarea cantitativă a continuumului variațional al intensității unei manifestări psiho-sociale poate fi făcută: grafic, numeric, categorial sau în combinații ale acestora. Mai târziu o să concretizăm tipurile de scale tocmai în funcție de acest criteriu al modului de a da expresie ordonării cantitative.

Oricum, o primă accepțiune a termenului de scală sperăm că a devenit clară: **ordonarea numerelor într-un item al instrumentului de investigare pentru a exprima orientarea și intensitatea atitudinii, comportamentului etc.**

Pe de altă parte, termenul de *scală este identic cu cel de instrument de investigare*. Dacă o atitudine are o structură mai complexă, un univers al său care include mai multe componente, atunci este necesar să elaborăm un instrument adecvat de analiză a acestei complexități.

În această privință termenul de scală se apropie, ca semnificație, de testul psihologic. Orice test este o scală, în sensul că implică o astfel de producere și ordonare a datelor care să fie ierarhică și revelatorie pentru orientarea și intensitatea apartenenței unei proprietăți. Testul de inteligență este, de exemplu, o scală de măsurare a inteligenței de la 0 la 100 de puncte și mai mult.

Dar nu orice scală este un test, în sensul că, de exemplu, o scală de măsurare a atitudinii nu implică ideea de eșec, succes, nivel de dotare etc. prezentă în orice test. Scalele de atitudine măsoară fenomene sau manifestări sociale extrem de diverse cum ar fi: alienarea, participarea, integrarea, conformismul etc.. Ele indică poziția unei persoane pe un continuum variațional, orientările atitudinale dominante sau diversificate într-o categorie socială, grupările interacționale sau de relații etc.

Sensul prim (simplu) al unei scale este implicat de cel de-al doilea (complex). Alături de scala complexă poate fi și este reductibilă la o scală simplă cu care să se opereze unitar într-o cercetare în care este multiplicat numărul de variabile. Scala devine astfel parte componentă a unui instrument mai cuprinzător de investigare.

Scalele complexe de măsurare includ în structura lor mai mulți itemi, fiecare item solicitând o reacție individuală sau un răspuns singular din partea persoanei investigate. Modul de formulare a răspunsului reprezintă o direcție de diferențiere a scalelor. Unele scale includ itemi care solicită răspunsuri independente: răspunsul (reacția) unei persoane la un item nu este legat de răspunsul pe care îl formulează la un alt item.

Alte scale, aparținând aceleiași categorii, includ itemi care forțează persoana pusă în situația de a răspunde să aleagă un item sau o variantă de răspuns, excluzându-le pe celelalte, care îi sunt disponibile. În acest caz avem de-a face cu itemi sau scale cu alegere forțată, bazate pe presupuziția *dependenței răspunsurilor*.

Scalele cu răspunsuri independente sunt economicoase, simple și permit aplicarea celor mai multe tehnici statistice de prelucrare. Totuși, independența răspunsurilor este numai

parțial relevantă, întrucât în procesul de notare a răspunsurilor se produce un fenomen de seriere sau de transmitere a aceluiași răspuns de la o propoziție la alta, mai ales când scala are o lungime mare. De asemenea, intervine și fenomenul de concordare a răspunsului individual cu dezirabilitatea socială statuată ideologic sau psiho-social, mai ales când atitudinea investigată are conotații sociale induse de climatul ideologic mai general și dominant.

Scalele cu răspunsuri dependente evită astfel de dezavantaje, dar sunt neeconomicoase, consumatoare de timp, greoaie în completare și solicită tehnici statistice mai complicate, fără a conduce la un spor relevant de informație.

O direcție de elaborare a scalării, cu importante implicații în planul prelucrării datelor empirice, este reprezentată de distincția dintre modelul *normativ* și cel *ipsativ* de măsurare sau de stabilire a corespondențelor dintre răspunsuri și numerele de pe o scală.

Modelul normativ de măsurare constă în alegerea unei singure cifre dintr-o scală cu 3, 5, 7 etc. poziții, corespunzând opțiunii individuale sau orientării și intensității specifice propriei atitudini. În prelucrarea datelor obținem, la nivelul unei scale, o singură medie aritmetică și o deviație standard specifică grupului investigat și medii aritmetice, respectiv deviații standard individuale, diferite.

În *modelul ipsativ de măsurare* **alegerea unei cifre de marcare a unui răspuns dintr-un set coerent de posibilități depinde de considerarea și utilizarea întregului set oferit.** Dacă sunt, de exemplu, oferite cinci posibilități de răspuns, fiecare presupune considerarea tuturor posibilităților și excluderea treptată a cifrelor una câte una. Dacă în primul răspuns s-a optat pentru cifra 1, rămân apoi alte patru posibilități, din care se alege încă una ș.a.m.d. De regulă, acest model de măsurare se aplică în scalele de ordonare a opțiunilor pe ranguri.

Să considerăm un exemplu dintr-un chestionar de investigare sociologică a problemelor calității vieții: "Mai jos sunt indicate cinci sfere mari ale vieții. Ele au, pentru oameni diferiți, importanțe diferite. Notați cu 1 căsuța din dreptul sferei de la care vă așteptați să obțineți *cele mai mari satisfacții în viață*. Cu 2 căsuța din dreptul sferei pe care o considerați a doua ca importanță, cu 3 a treia sferă, cu 4 pe a patra și, în fine, cu 5 sfera pe care o considerați ultima, a cincea, ca importanță.

a) Munca dv.	
b) Familia	
c) Activități politice	
d) Pasiuni extraprofesionale (artistice, sportive etc.)	
e) Prietenii și activitățile pe care le realizați cu aceștia	

Principala limită a modelului ipsativ de scalare este că nu admite aplicarea tehnicilor uzuale de prelucrare statistică a datelor. De exemplu, corelațiile rezultate ar fi totdeauna negative, dar această orientare a asocierii nu este reflectarea stării reale, ci este indusă de procedeul de măsurare propus. Alegerea unui item pe o poziție exclude alegerea altuia. Altfel spus, opțiunile sunt dependente. Multe din testele statistice se bazează însă pe presupuziția independenței elementelor implicate în formulele statistice. În consecință, corelațiile rezultate sunt produse de datele considerate ca independente, deși ele au fost dependente.

În sfârșit, o ultimă distincție, care are implicații mai ales în modul de utilizare a scalării în procesul de investigare socială, rezultă din *modul în care se stabilește raportul între cercetător și persoanele investigate*.

Atunci când între scopurile cercetătorului și modul de formulare sau interpretare a întrebărilor există un grad înalt de izomorfism, avem de-a face cu aplicarea unei metode *directe* de scalare și investigare. De exemplu, întrebarea "Care este atitudinea dv. față de privatizare?" este o întrebare directă pentru că există un grad înalt de izomorfism între

scopurile urmărite de investigator și interpretarea dată de persoana chestionată întrebării formulate. Semnificațiile conferite întrebării coincid în mare măsură, iar inferențele persoanei investigate cu privire la intențiile investigatorului sunt într-o mare măsură realiste.

Atunci când între scopurile investigatorului și inferențele sau semnificațiile investite de subiect nu există coincidență, scalarea intervine cu proeminență și conduce la o cale *indirectă* de măsurare a atitudinilor.

Formele directe de măsurare a atitudinilor solicită autoînregistrări, redarea cât mai exactă a intențiilor sau trăirilor unei persoane în raport cu un eveniment. Formele indirecte sunt structurate, induc alegeri forțate din partea subiectului și presupun o atentă disimulare a intențiilor urmărite în cercetare pentru a se evita efectul de serie a răspunsurilor sau de înregistrare a dezirabilității sociale. De regulă, formele directe se pretează la o scalare *post festum*. Adică investigatorul analizează autoînregistrările și le scalează după ce ele au fost produse pentru a descoperi uniformități sau regularități, ordonări și intensități variabile. Formele indirecte produc de la început datele de care are nevoie cercetătorul în raport cu scopurile preformulate.

Criteriile de specificare și diferențiere aplicate procedeele de scalare menționate mai sus au condus la formularea unor tehnici particulare. În continuare ne vom concentra mai întâi asupra distincției dintre metodele directe și cele indirecte de măsurare a manifestărilor sociale, pentru ca apoi să prezentăm diferite modele de scalare.

Tehnici și scale directe de investigare

Formele directe de scalare sunt numite astfel întrucât atitudinea, comportamentul sau reacția pe care le măsoară se relevă prin autoînregistrări bazate pe convingerile, sentimentele, intențiile subiectului cu privire la obiectul investigat. Formele directe de măsurare se concretizează în liste scalate și tehnici proiective de tip psiho-social.

a) Listele de control sunt tehnici standardizate care constau din întocmirea unor liste de obiecte, persoane sau probleme ce sunt prezentate subiecților pentru ca aceștia să indice printr-un semn oarecare (stabilit de investigator) pe cele pe care le aprobă sau / și pe cele pe care le dezaprobă. Avantajele listelor de control rezultă din faptul că, întrucât tehnica este aceeași pentru toți subiecții investigați, comparabilitatea este asigurată.

Totuși, această tehnică are o serie de neajunsuri care tind să contracareze principalul ei avantaj, ce constă în simplitatea elaborării și aplicării. Unul din principalele neajunsuri se referă la faptul că subiecților li se cere să indice un obiect pe care îl preferă, însă ei nu pot indica dacă această preferință este puternică sau slabă astfel încât cercetătorul pierde o mare parte de informație.

O altă critică adusă acestei tehnici se referă la maniera de prezentare a listelor de control în forma unei "liste de bucate". O astfel de prezentare a obiectelor cu semnificație socială poate duce la o marcare neatență a alternativelor prezentate, astfel încât respectiva listă de control, ca măsură a semnificațiilor atașate oricărui obiect de pe listă, este posibil să-și piardă fidelitatea. Cu toate acestea, tehnica listei de control poate fi folosită în bune condiții pentru măsurarea atitudinilor sau semnificațiilor investite într-un obiect sau problemă, mai ales dacă include un număr de componente care împreună reprezintă obiectul sau problema respectivă.

Listele de control sunt elaborate și pentru a înregistra frecvența apartenenței sau neapartenenței unui obiect la persoanele investigate. Iată un exemplu :

"Pe care din următoarele lucruri le posedăți?"

1. Frigider	DA	NU
2. Mașină de spălat rufe	DA	NU
3. Alte aparate electrotehnice (mixer, prăjitor de pâine etc.)	DA	NU
4. Radio	DA	NU
5. TV.	DA	NU
6. Casetofon, CD Player	DA	NU
7. Magnetofon, pick-up	DA	NU
8. Telefon	DA	NU
9. Bicicletă	DA	NU
10. Motocicletă	DA	NU
11. Autoturism	DA	NU
12. Computer personal	DA	NU

Scopul utilizării unei astfel de liste este perfect vizibil, așa că nu mai insistăm.

În principiu, se admite că neajunsurile metodologice specifice listelor de control pot fi depășite printr-o serioasă muncă de pilotare pentru că numai astfel putem ajunge la o oarecare certitudine că selectarea itemilor ce sunt prezentați pe lista de control reflectă în mod adecvat modul în care subiecții gândesc despre un obiect.

Totodată, investigația pilot este necesară pentru a ne asigura că termenii pe care îi folosim sunt cei pe care îi folosesc și subiecții respectivi și că ei au o semnificație similară pentru cea mai mare parte a persoanelor investigate. Până la un punct, investigația pilot ne poate fi de folos și în interpretarea "nivelului" răspunsurilor. Strict vorbind, tot ceea ce știm este că un subiect anume a bifat un răspuns în dreptul unui item; de ce a ales acea alternativă reprezintă însă o problemă de interpretare. Tocmai pentru că există un număr foarte mare de posibilități de răspuns și de niveluri de interpretare este necesar ca în investigația-pilot să facem toate eforturile pentru a găsi cea mai validă interpretare ce poate fi dată răspunsurilor. Oricum, pericolul unei interpretări exagerate va rămâne întotdeauna.

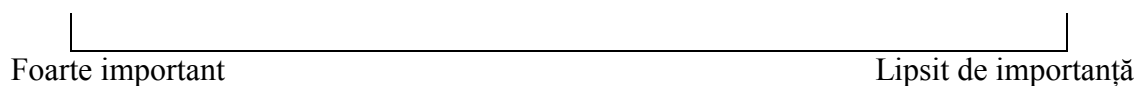
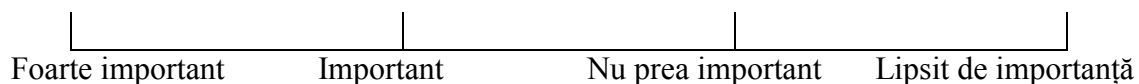
b) Scalele de evaluare sunt cele mai cunoscute și frecvent utilizate căi de măsurare directă a atitudinilor sau interpretărilor sociale. Conform unei definiții date de F. Kerlinger, "o scală de evaluare este un instrument de măsurare care solicită evaluatorului sau observatorului să integreze obiectul evaluat în acele categorii sau spații de variație (continuă) care sunt asociate cu numere".

Scalele de evaluare folosite pentru a măsura gradul de acord cu o serie de propoziții de opinie care împreună alcătuiesc o scală, sau pot fi folosite pentru evaluarea unui singur obiect social. De fapt, evaluarea înseamnă acordarea unei valori numerice unui anumit tip de enunț.

În mod tradițional, scalele de evaluare au fost folosite ca instrumente de măsurare ce erau supuse judecății unei persoane care era rugată să evalueze o altă persoană în funcție de o caracteristică dată. Aceste evaluări erau apoi folosite ca măsurări ale personalității sau aptitudinilor persoanei ce fusese evaluată și nu ale atitudinii persoanei care a făcut evaluarea. Ulterior, scalele de evaluare au început să fie folosite și ca instrumente de autoevaluare. Evaluările pot fi folosite în diferite moduri: a) ca evaluări obiective (de exemplu, prin participarea la un seminar se poate face o evaluare a calității respectivei dezbateri luând în considerare o serie de factori cum ar fi: frecvența cu care studenții intervin în discuție, conținutul intervențiilor, gradul de interes suscitată de problemele discutate, etc.) ; b) ca evaluări subiective, proiective, care să ne spună ceva despre persoana care evaluează, despre percepțiile, interpretările sau atitudinile sale ; c) ca autoevaluări ale trăsăturilor de personalitate, comportamentelor, relațiilor sau atitudinilor. Scalele de evaluare sunt folosite în

diferite forme. Forma cea mai simplă de concretizare și aplicare este considerată a fi *scala grafică de evaluare*, când subiectul este rugat să marcheze printr-un semn un punct de pe o linie care reprezintă propoziția (proprietatea, calitatea etc.) ce urmează a fi judecată. Când este folosită ca o măsurare autoevaluativă, linia respectivă este reprezentată prin diferite grade de acord sau dezacord, acceptare sau neacceptare a unui anumit obiect, persoană sau instituție. Unul din avantajele principale ale acestei scale este că permite persoanei care evaluează să facă discriminări destul de subtile, existând astfel posibilitatea adaptării ei la diferențele individuale în ceea ce privește puterea discriminatorie în procesul de evaluare a unui obiect. Principalul dezavantaj constă în numeroasele adăugiri care sunt făcute acestei scale cu scopul de a facilita definirea de către evaluator a diferitelor poziții de pe scală. Astfel, scala este marcată la ambele extreme pentru a defini dimensiunea pe care urmează să se facă evaluarea.. Totodată, poate fi marcată prin numere sau scurte descrieri (sau ambele) în diferite puncte ale ei pentru a defini semnificațiile asociate punctelor de pe scală.

Scalele grafice de evaluare cunosc un număr mare de forme concrete. Ele pot fi reprezentate prin linii nemarcate, prin linii împărțite în intervale marcate cu numere sau cu cuvinte explicative, după cum pot fi plasate orizontal sau vertical. Exemple de scale grafice pentru categoria "importanță" sunt redată în continuare:

O altă formă a scalei de evaluare este scala *itemizată*, concretizată categorial sau numeric.

Scala *categorială* este alcătuită dintr-o serie de categorii verbale ce sunt prezentate persoanei care evaluează pentru a indica acea categorie ce corespunde cel mai bine comportamentului sau cunoștințelor sau atitudinii. Un exemplu de astfel de scală este următorul: "Cât de mult vă ajută ziarele în informarea pe teme de politică externă ? foarte mult ; mult ; potrivit ; puțin ; foarte puțin".

Scala *numerică de evaluare* constă în atribuirea unor numere fiecărei categorii verbale. Folosind exemplul de mai sus, putem obține din scala categorială o scală numerică prin atribuirea unui număr fiecărei categorii verbale. O altă modalitate de a construi o scală numerică este de a ruga subiecții să evalueze obiectele în funcție de o anumită caracteristică pe o scală, să spunem, de la 1 la 5, considerând cifra 1 ca exprimând poziția cea mai puțin favorabilă, iar cifra 5 poziția cea mai favorabilă. Iată un exemplu de astfel de scală: "Vă rugăm să indicați importanța pe care o acordați dv. următoarelor mijloace de comunicare în masă pentru informarea pe teme politice. Atribuiți fiecărui mijloc un număr între 1 și 5, considerând cifra 5 cu semnificația "foarte important" și cifra 1 cu semnificația "lipsit de importanță":

Presa	1	2	3	4	5
Radioul	1	2	3	4	5
Televiziunea	1	2	3	4	5
Filmul	1	2	3	4	5
Cărțile	1	2	3	4	5

Construcția de acest tip a unei scale numerice este cunoscută și sub denumirea de scală *de ordonare*, întrucât subiecților li se cere să aranjeze într-o anumită ordine o serie de obiecte, persoane etc. în funcție de o anumită caracteristică. Ordonarea nu ne spune însă nimic despre "distanțele" dintre categoriile ierarhizate, ci doar despre ordinea sau modul lor de succesiune. Totodată, trebuie avute în vedere limitele cu privire la numărul posibil de ordonări pe care îl pot face cei mai mulți oameni. În general se admite drept limită maximă ordonarea unui număr de 10 obiecte. Un caz special al acestui tip de scală este *metoda comparațiilor pe perechi*. Obiectele ce urmează a fi ordonate sunt prezentate câte două, iar evaluatorul este rugat să aleagă între ele. Pentru a obține o ordonare prin acest procedeu, este necesar să fie prezentate toate combinațiile posibile de perechi, de preferință într-o ordine întâmplătoare. Dezavantajul metodei este că pe măsură ce crește numărul obiectelor sau elementelor de evaluat crește rapid și numărul combinațiilor de perechi și de aceea metoda este aplicabilă în special când avem de-a face cu un număr mic de elemente.

Este de menționat faptul că tipurile indicate de scale de evaluare pot fi utilizate individual sau în combinații. De exemplu, poate fi folosită o scală care este grafică, numerică și categorială:

"În ce măsură dezbaterea facilitează exprimarea punctului dv. de vedere în legătură cu o problemă discutată în cadrul seminarului?"

1	2	3	4	5
Într-o foarte mare măsură	Într-o măsură relativ mare	Nici prea mult, nici prea puțin	Într-o măsură relativ mică	Aproape deloc

Construcția și utilizarea scalelor de evaluare este în aparență destul de simplă, motiv pentru care ele vor constitui întotdeauna un mijloc atractiv de măsurare socială. Există totuși o serie de limite ale aplicării unor astfel de scale. În primul rând, ele pot fi folosite cu fidelitate numai pentru a evalua caracteristici ce sunt accesibile persoanei care evaluează. Un al doilea neajuns al scalelor de evaluare este cunoscut sub numele de "efectul halo". Această eroare sistematică apare atunci când trebuie evaluate mai mult decât o caracteristică, astfel că în loc de a se concentra asupra fiecărui item separat subiectul se lasă influențat de un sentiment general de aprobare sau dezaprobar. O altă formă a efectului "halo" se referă la setul de răspunsuri. Dacă scalele de evaluare sunt aranjate una sub alta și întotdeauna cu extrema favorabilă în partea dreaptă, iar cu cea nefavorabilă în partea stângă, atunci subiectul - odată convins că el ar avea o dispoziție de favorizare a obiectului evaluării - poate parcurge pagina marcând tot timpul în partea dreaptă, fără ca realmente să mai citească itemii sau fără a se mai gândi la fiecare în parte. Pentru a depăși acest neajuns este necesar să alternăm direcția scalelor, astfel încât extrema care reprezintă dezirabilitatea socială să apară când în partea dreaptă, când în partea stângă. F. N. Kerlinger mai descrie încă trei surse importante de erori ale scalelor de evaluare. Una dintre acestea este așa-numita "eroare a severității", exprimată prin tendința de a evalua toți indivizii la cote foarte scăzute. Există și o tendință opusă acesteia, și anume aceea de a supraestima trăsăturile dezirabile ale subiecților pe care îi evaluează, tendință cunoscută sub numele de "eroare a generozității". O altă sursă importantă de eroare este dată

de numărul treptelor stabilite pentru o scală de evaluare. Cei mai mulți cercetători folosesc de obicei scale cu un număr impar de trepte, pentru a avea o categorie sau un punct neutru de la care pornesc într-o parte categoriile favorabile, iar în cealaltă parte cele nefavorabile. Există însă o tendință generală de evitare a judecăților extreme și de evaluare în principal a categoriei neutre. Această tendință este cunoscută sub numele de "eroare a tendinței centrale" și se manifestă în principal atunci când subiecții nu sunt familiarizați cu obiectele ce trebuie evaluate.

Cu toate aceste neajunsuri și erori la care sunt supuse scalele de evaluare, ele continuă să fie larg folosite datorită unor avantaje clare ce trebuie luate în considerare. Astfel, scalele de evaluare pot fi completate și analizate destul de rapid, necesitând mult mai puțin timp decât alte tehnici; cu ajutorul lor poate fi măsurată atât opinia cât și intensitatea ei; pot fi folosite pe un număr mare de caracteristici. Totodată, și ceea ce este mai important, ele pot fi folosite alături de alte instrumente de măsurare, eventual în completarea acestora. Dar aparenta ușurință cu care pot fi construite și aplicate scalele de evaluare nu trebuie să ne conducă la folosirea lor nediscriminatorie, indiferent de domeniul sau problemele cercetate. În această privință, recomandarea lui F. Kerlinger este cât se poate de oportună: "dacă există o metodă mai bună de măsurare a atitudinii, atunci folosiți-o. Dacă nu există, atunci studiați caracteristicile unei bune scale de evaluare, lucrați cu atenție sporită și supuneți rezultatele evaluării testului empiric și analizei statistice adecvate" .

c) *Metodologia Q* este numele dat de William Stephenson unui grup de procedee de analiză a datelor psihologice. Una din caracteristicile esențiale ale "metodologiei Q" este că presupune un procedeu sofisticat de analiză (numit *tehnica Q*) a ordonărilor făcute de subiecți unui set de propoziții cu ajutorul unei metode numită *sortarea Q*. Această sortare permite subiecților să ordoneze o serie de propoziții, obiecte, persoane sau alte entități în funcție de un anumit criteriu (importanță, utilitate, intensitate, apartenență etc.). Subiecților li se cere să ordoneze o serie de itemi, se corelează ordonarea itemilor făcută de subiecți și se obțin grupuri care au făcut ordonări similare cu scopul de a descoperi acel factor ce este considerat responsabil pentru diferitele modele de ordonări obținute. "Metodologia Q" diferă de alte forme de măsurare și analiză prin aceea că se bazează pe *corelațiile dintre persoane* și nu dintre măsurări.

O altă caracteristică importantă a "metodologiei Q" constă în accentul pus pe testarea ipotezelor și pe rolul teoriei în procesul de măsurare. "Sortările Q" se pot referi la itemi sau propoziții adunate într-o formă întâmplătoare și care să nu aibă nici o relație directă cu ideile teoretice ale cercetătorului. Când selecția itemilor este astfel realizată avem de-a face cu o "sortare Q nestructurată". W. Stephenson s-a preocupat în mare măsură de dezvoltarea și aplicarea a ceea ce el numește "sortare Q structurată", în care investigatorul include în mod deliberat în cadrul sortării itemii care sunt relevanți pentru teoria sa și apoi folosește sortarea pentru a-și testa teoria.

Unul din cele mai importante avantaje ale "metodologiei Q" este legat de studiul intensiv al indivizilor. Când acest studiu este combinat și cu facilitățile oferite de "sortările Q" structurate, prin care investigatorul își testează ideile teoretice, "metodologia Q" are toate șansele de a deveni un instrument important pentru studiul comportamentului sau atitudinii. Prin folosirea a două, trei sau chiar patru "sortări Q" structurate, investigatorul poate aplica instrumente statistice puternice de prelucrare a datelor pentru a testa ideile pe care le-a postulat. Dând aceluiași individ două, trei sau chiar mai multe "sortări Q", cercetătorul poate obține o abundență de date care nu ar putea fi obținută altfel decât prin procedeele de interviu. "Metodologia Q" ar putea avea o valoare deosebită în studiul schimbării atitudinii, de exemplu, unde efectele unui anumit procedeu de schimbare atitudinală pot fi mici și, ceea ce este mai important, pot opera în mod variat asupra diferiților indivizi. Atunci

când sunt adunate date de la diferiți indivizi, efectele procedurii respectiv de schimbare "Metodologia Q" are însă posibilitatea să evidențieze acele efecte pe care alte instrumente de cercetare nu le pot evidenția. Totodată, "sortările Q" mai au și avantajul, destul de important, că sunt interesante pentru subiecți, generând o profundă implicare în tehnica de sortare.

Cu toate aceste avantaje importante legate de aplicarea "metodologiei Q", există și o serie de dezavantaje care i-au limitat popularitatea și aplicativitatea. Unul dintre acestea se referă la anumite neajunsuri statistice legate de metodă. Astfel, principala problemă cu privire la aplicarea testelor statistice scorurilor obținute din "tehnica Q" este că astfel de teste presupun ca scorurile să fie independente. Adică este necesar ca scorul dat unei propoziții într-o sortare să nu fie afectat de scorul dat unei alte propoziții. Datorită constrângerilor impuse de investigator asupra sortării realizate de subiecți, prin limitarea numărului de propoziții ce pot fi plasate într-o categorie, aceste cerințe nu pot fi satisfăcute cu ajutorul scorurilor obținute din "tehnica Q".

O altă critică adusă "metodologiei Q" se referă la natura "alegerii forțate" a sortării, considerându-se că prin aceasta sunt impuse subiecților restricții nerezonabile. Totuși, este greu să facem aprecieri obiective cu privire la relativa superioritate sau inferioritate a procedurii alegerii forțate, întrucât cercetările referitoare la această problemă sunt destul de contradictorii. Situația este într-un fel asemănătoare cu cea din domeniul chestionarului, atâta vreme cât nici aici nu au fost încă stabilite pe deplin meritele metodei alegerii forțate. Principala problemă cu privire la acest procedeu al alegerii forțate nu se referă la utilitatea sa propriu-zisă, ci la informațiile pe care le pierde. Procedeu forțează subiecții să sorteze toți itemii în aceeași distribuție, cu aceeași medie și deviație standard și, cu toate că furnizează informații despre pozițiile *relative* ale itemilor în cadrul distribuției, se pierd toate datele care ar putea fi obținute cu privire la poziția medie a ordonărilor subiecților, precum și datele cu privire la dispersie. Un astfel de procedeu poate denatura similaritățile dintre profilurile diferiților subiecți, în sensul creșterii similarităților aparente ale profilurilor lor în unele cazuri și descreșterii acestora în alte cazuri.

d) *Tehnica diferențierii semantice* a fost dezvoltată de psihologul american Charles Osgood cu dublul scop de a măsura semnificațiile investite de diferite persoane într-un concept dat sau pentru a construi un instrument de măsurare bazat pe procedeu de scalării. Osgood și colaboratorii săi au elaborat procedeele de construire a unui instrument de măsurare numit diferențierea semantică, întrucât este destinat analizei concentrărilor și diferențelor de semnificații asociate de un grup de persoane aceluiși concept. Orice instrument de diferențiere semantică include următoarele elemente: a) concepte sau alți stimuli (obiecte, procese, fenomene etc.) care particularizează un domeniu și urmează să fie evaluați ; b) scale simple de evaluare cu alegere forțată constând în cuplarea a câte două adjective polare printr-o scală grafică și numerică cu șapte poziții (de regulă) în ordine crescătoare ; c) fiecare scală măsoară una sau cel mult două dimensiuni (sau factori) de bază care fundamentează diferențierile semantice. Acești factori sunt, după Osgood și colaboratorii săi: evaluarea, extensiunea și activitatea. Ei indică grupările adjectivale incluse în scale.

Etapa cea mai importantă în aplicarea tehnicii de diferențiere semantică rezidă în alegerea conceptelor sau stimulilor supuși evaluării. Alegerea se poate face în funcție de trei criterii.

Primul criteriu este reprezentat de problema și domeniul cercetării. Dacă, de exemplu, ne propunem să investigăm semnificațiile atașate unor concepte politice de către persoane de diferite vârste sau apartenențe politice, atunci utilizăm concepte de genul : partid, miting, participare, angajare, responsabilitate, stat, democrație sau altele.

Al doilea criteriu de alegere a conceptelor (stimulilor) este reprezentat de necesitatea de a acoperi integral spațiul semantic real, specific domeniului investigat. Luat ca atare, un astfel

de criteriu ar fi prea constrângător. Domeniul investigat poate fi uneori prea extins și atunci numărul conceptelor ar crește și, odată cu acesta, ar crește și numărul adjectivelor polare. De asemenea, domeniul poate fi prea limitat, iar spațiul semantic corespunzător prea nebulos. În practica cercetării se procedează de regulă prin selectarea acelor concepte din spațiul semantic al domeniului care prezintă interes maxim pentru investigație, care sunt mai reprezentative și care provoacă o reactivitate mai puternică și mai variată din partea subiecților. Cea mai importantă cerință este totuși aceea care vizează diferențierea răspunsurilor, atitudinilor sau interpretărilor semantice. În această situație este suficient uneori să se aleagă și un singur concept sau stimul, dacă reprezentativitatea sa este certă, iar reactivitatea puternic diferențiată.

A doua etapă în construirea instrumentului de măsurare constă în alegerea perechilor de adjective. De data aceasta este necesar să se stabilească dimensiunile spațiului semantic și fiecărei dimensiuni să i se atașeze perechi polare de adjective. C. Osgood consideră că formularea perechilor de adjective trebuie să se facă ținând cont de cei trei factori pe care i-a stabilit că ar întemeia elaborarea semnificațiilor atașate unui spațiu semantic, respectiv: evaluarea, extensiunea și activitatea. Totuși, în măsurarea atitudinilor se poate avea în vedere numai evaluarea, dat fiind caracterul specific al expresiilor atitudinale. Totodată, se poate avea în vedere că nu toate spațiile semantice se grupează neapărat în jurul acestor trei factori. C. Osgood însuși a menționat că pot fi avuți în vedere chiar șapte sau opt factori în jurul cărora să se grupeze orientările semantice. Tipurile de adjective polare sunt și ele foarte diferite. C. Osgood a formulat cincizeci, dar oricând pot fi adăugate altele relevante pentru spațiul semantic al domeniului investigat. Importante în selecția adjectivelor rămân reprezentativitatea factorială (evaluare, extensiune, activitate sau noutate, realitate etc.) și relevanța de caracterizare. Pentru a satisface aceste două cerințe, pilotarea atentă și repetată pe eșantioane diferite este calea cea mai adecvată.

În sfârșit, în a treia etapă perechile adjectivale polare sunt unite printr-o scală grafică și numerică. C. Osgood a utilizat pentru fiecare pereche scale cu șapte puncte, cel central indicând valoarea neutrală. Nu este exclusă nici posibilitatea utilizării unei scale cu cinci, nouă sau unsprezece poziții. Este important totuși să se aibă în vedere faptul că scalele cu prea puține poziții au o forță redusă de discriminare iar cele cu prea multe poziții extind numai în aparență evantaiul opțiunilor, pentru că în realitate îl reduc (de exemplu accentuează efectul serierii pozitive a răspunsurilor). Ordonarea numerelor pe scală nu trebuie neapărat să fie dintr-o direcție în alta, aceeași pentru toate perechile. Pentru eliminarea "efectului de halo" în răspunsuri, unele scale pot fi inversate.

Prelucrarea datelor rezultate din aplicarea scalelor de măsurare poate fi nespecifică și specifică. În principiu, se pot distinge trei surse principale ale varianței scorurilor: conceptele, scalele și persoanele investigate. Prelucrarea *nespecifică* a datelor constă în calcularea mediilor aritmetice ale scorurilor repartizate pe fiecare concept și persoană și în compararea acestor medii. Dacă în locul scorurilor primare am include în tabel mediile aritmetice ale scorurilor tuturor persoanelor investigate pe aceeași scală, atunci mediile aritmetice ale unor astfel de scoruri cu referință la concepte pot fi analizate aplicând testul de semnificație al diferențelor dintre medii. Compararea se face nu numai pe bază intuitivă, ci având în vedere un test statistic, și se referă nu numai la evaluările unei persoane, ci ale întregului grup investigat.

Prelucrarea *specifică* a datelor a fost dezvoltată de Osgood. Intenția sa a fost aceea de a propune o tehnică statistică pentru calcularea distanțelor dintre concepte în cadrul unui spațiu semantic dat. În felul acesta putem aprecia diferențele dintre semnificațiile investite de oameni în variate activități, obiecte, evenimente etc. Diferențele constatate ne ajută să interpretăm comportamentul social actual sau previzibil și să explicăm relații, integrări sau dezintegrări sociale etc.

C. Osgood a elaborat formula următoare pentru calcularea distanței lineare D_{ij} dintre două concepte, i și j , într-un spațiu semantic considerat:

$$D_{ij} = \sqrt{d_{ij}^2}$$

În această formulă, d reprezintă diferența algebrică dintre coordonatele i și j pe același factor (evaluare, extensiune și activitate). Aceasta înseamnă că:

$$d_{ij}^2 = \sum (x_i - x_j)^2$$

Cu cât distanța calculată dintre două concepte este mai mică (mai mare), cu atât persoanele investigate investesc semnificații mai omogene (diferențiate). Spațiul semantic rezultat poate fi mai omogen sau mai diferențiat. În principiu, se pot detecta din matricea rezultată grupările mai omogene sau mai neomogene de concepte și, pe această bază, se ajunge să se stabilească gradul de consistență (inconsistență) a spațiului semantic individual sau colectiv cu referință la aceleași concepte. Oricum, analiza este, în ultimă instanță, descriptivă și intuitivă. Ea ne va indica grupări de semnificații stabilite pe baza aprecierii intuitive a diferențelor cantitative, urmând apoi să speculăm în legătură cu aceste grupări. Uneori nu este deloc simplu să stabilești grupările, pentru că indiciile cantitative nu oferă un sprijin adecvat. De aceea s-a încercat să fie propuse tehnici mai riguroase de stabilire a grupărilor. Una constă în compararea matricelor individuale (pe persoane) ale distanțelor și în corelarea scorurilor. De exemplu, pentru fiecare persoană s-au derivat matrice ale distanțelor dintre concepte. Perechile de numere care indică distanțele sunt apoi supuse unei noi prelucrări pentru calcularea coeficientului r de corelație. Cu cât coeficientul este mai mare (mai mic) cu atât spațiul semantic este mai omogen (diferențiat). Alteori s-a aplicat tehnica statistică a analizei de grupare (*cluster analysis*).

Până în prezent am avut în vedere numai scorurile primare diferențiate în funcție de scale, concepte și persoane (grupări). Există și o altă posibilitate în care accentul este pus pe scorurile asociate factorilor menționați de Osgood (evaluare, extensiune, activitate). Scalele sunt, în acest caz, repartizate pe factori și analiza diferențierilor semantice se face nu în funcție de scale, ci de factori, urmând tehnica descrisă anterior. Opțiunea pentru o variantă sau alta de analiză depinde de ipoteza cercetătorului sau de demonstrația pe care vrea să o facă. Totuși, cele mai multe opțiuni se orientează către analiza atitudinilor și, deci, a evaluării, pentru a detecta structura spațiilor semantice și opțiunile valorice asociate. Identificarea diferențierilor semantice s-a dovedit a fi în practica cercetării utilă, ușor de aplicat și finalizat, conducând la rezultate dintre cele mai interesante. Ea poate fi folosită pentru stabilirea consistenței semnificațiilor investite de grupuri de persoane într-un sistem de concepte sau idei, la detectarea unor diferențieri semnificative în planul opțiunilor valorice orientărilor atitudinale sau practicilor comportamentale. Posibilitățile cele mai extinse de cercetare le oferă pentru întreprinderea unor studii comparative ale unor grupări umane din punctul de vedere al orientărilor și opțiunilor sociale, atitudinale, valorice etc. De asemenea, poate fi aplicată pentru analiza comportamentului lingvistic, artistic, cultural, ideologic, politic, în măsura în care se consideră că acesta este orientat, poate chiar determinat de formele de cristalizare a spațiilor semantice sau a semnificațiilor vehiculate.

Până în prezent ne-am referit la principalele tehnici de scalare sau măsurare socială directă. A fost, sperăm, evident că ele oferă posibilități de culegere a datelor despre orientarea, structura și intensitatea atitudinilor, comportamentelor, semnificațiilor și că pot fi utilizate nu numai în scopuri de investigare ci și pentru schimbare. O evaluare obiectivă a acestor tehnici nu poate ignora însă principalele dezavantaje aplicative. Cu atât mai mult cu

cât, cunoscându-le, se poate proceda astfel încât să se amelioreze unele deficiențe și să fie potențate criteriile metodologice de validitate și veridicitate.

Două dezavantaje majore trebuie menționate.

Mai întâi este vorba de ceea ce E. J. Webb și J. R. Salaznick numesc "efect de ostentativitate" sau "miopia definirii operaționale". Aceasta înseamnă că atitudinea sau faptul social ajung să fie definite în termenii procedeele de măsurare, în loc să se opteze pentru varianta construcției acelor instrumente de investigare care să corespundă presupuzițiilor sau modelelor teoretice formulate. Conceptul teoretic este definit operațional, instrumentele produc datele corespunzătoare, iar în final rezultă atâtea tipuri de date câte instrumente sunt utilizate. Mai mult, investigatorul ajunge să producă prin însuși instrumentul utilizat datele de care are nevoie, distorsionând realitatea sau provocând-o în mod ostentativ să se încadreze în modelul de măsurare propus. Subiectul se conformează instrumentului, se încadrează în desfășurarea sa și consemnează acele reacții prestandardizate care corespund așteptărilor investigației.

De aici apare și al doilea dezavantaj major. Chiar dacă instrumentul nu schimbă atitudinea sau comportamentul real pentru a încadra răspunsurile în seturi prestabilite, subiecții tind să se conformeze unei dezirabilități sociale închipuite sau conforme cu normativitatea socială, să serieze răspunsurile într-o măsură mai mare sau mai mică.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Oferiți exemple de scale de evaluare: grafice, categoriale, numerice.
- Care sunt sursele de erori în construcția scalelor evaluative ?
- Care sunt avantajele și dezavantajele "metodologiei Q" ?

BIBLIOGRAFIE

- Kerlinger, Fred N., *Foundations of Behavioral Research*, 2nd edition, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1964.
- Mărginean, Ioan, *Măsurarea în sociologie*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Osgood, C.; Suci, G.; Tannenbaum, P., *The measurement of meaning*, Urbana, Illinois, University of Illinois, 1957.
- Stephenson, W., *The play theory of mass communication*, Chicago, University of Chicago Press, 1967.
- Summers, G.(ed.), *Attitude measurement*, Chicago, Rand McNally, 1970.
- Webb, E. J.; Campbell, D. T.; Schwartz, R. D.; Sechrest, L., *Unobtrusive Measures*, Chicago, Rand McNally, 1966.

CUVINTE-CHEIE

Măsurare socială, scalare, scale directe / indirecte, liste de control, scale de evaluare, metodologia Q, tehnica diferențierii semantice.

TEMA 5

TIPURI DE SCALE INDIRECTE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Principalele tipuri de scale indirecte
2. Evidențierea avantajelor și dezavantajelor utilizării fiecărui tip

Tehnicile *indirecte* de măsurare socială sau psiho-socială au fost elaborate pentru a elimina dezavantajele scalelor directe.

Intenția care ghidează construcția lor este dublu orientată. Pe de o parte, să conducă la obținerea acelor informații care realmente relevă natura specifică a atitudinilor și comportamentelor împărtășite și / sau practicate. Pentru aceasta se conștientizează de la început poziția de persoană investigată, care este chemată să coopereze și să participe în cercetare. Instrumentul investigației este astfel elaborat încât să conducă la obținerea unor date cât mai reale, adică să nu fie ostentativ și să nu genereze distorsiuni ale informațiilor. De aceea aceste metode sunt considerate neostentative și nedistorsionante. Pe de altă parte, investigatorul ascunde cu multă precauție scopurile investigației, în așa fel încât subiecții să nu-și dea seama ce se așteaptă de la ei și să-și redea cât mai fidel propriile trăiri, intenții, atitudini sau opțiuni. "Efectul dezirabilității" sau "efectul de halo" sunt înlăturate, pentru că între informațiile culese și relevanța lor pentru cercetare există o distanță pe care numai specialistul o cunoaște și o poate interpreta. De aceea, astfel de tehnici sunt considerate ca ascunse, ambivalente sau care disimulează scopurile investigației. Totuși, principala consecință a unui astfel de procedeu este etică și vizează criterii clare de deontologie profesională.

Anonimitatea datelor, utilizarea lor prudentă și evitarea oricărei tentații de a le utiliza împotriva persoanelor investigate sunt cerințe fundamentale pe care nici un investigator nu le poate ignora în nici o împrejurare.

Cele două caracteristici dominante ale tehnicilor indirecte de măsurare socială servesc și pentru clasificarea lor în *metode de disimulare* și *metode neostentative*, tocmai pentru că fiecare din trăsături se realizează mai ales prin anumite procedee de investigare. Între aceste două categorii se situează *tehnicele fiziologice*, pe care le vom considera că au asimilat trăsături ale ambelor.

a) *Tehnicile de disimulare* conștientizează subiectului poziția de implicare în cercetare dar ascund obiectivele studiului: Două distincții pot fi făcute între aceste tehnici. Prima distincție se face în funcție de gradul de structurare a răspunsurilor așteptate de către investigator. Unele tehnici oferă alternative prestabilite de răspuns, rolul persoanei investigate fiind acela de a alege din evantaiul disponibil. Alte tehnici nu sunt prestructurate, subiectul fiind solicitat să formuleze răspunsurile în absența oricăror indicații prealabile. A doua distincție se face în funcție de gradul în care investigatorul clarifică scopurile sarcinii propuse subiectului. În unele tehnici sarcina subiectului este definită în mod clar și i se precizează că există o soluție optimă pe care trebuie să o caute. În alte tehnici, criteriul de succes este aproape nedefinit, subiectul fiind solicitat să formuleze o povestire, să interpreteze o imagine, să completeze propoziții neterminate, fără a i se oferi alte detalii. Urmând aceste două criterii de clasificare, putem trece la prezentarea acestor tehnici grupate în trei categorii.

Tehnicile nestructurate, fără specificarea criteriilor de succes, au fost dezvoltate în forma testelor proiective de investigare și analiză psihologică a personalității. Ele se bazează pe ideea că, atunci când unei persoane i se prezintă un stimul ambiguu și i se solicită să-l interpreteze într-un anumit fel, interpretarea formulată este produsul unor structuri, nevoi sau

predispoziții mai profunde ale personalității. Pe aceea se consideră că tehnicile proiective ajută investigatorul să pătrundă în profunzimea rațiunilor determinative ale atitudinilor și comportamentului, să depășească unele "bariere" cum ar fi: *conștientizarea* (este aproape imposibil să conștientizăm sau să dăm formulări verbale explicite tuturor motivelor care generează acțiunile sau luările noastre de poziție, unele rămânând ascunse, inconștiente, greu de formulat în mod explicit) ; *inadmisibilitatea* (unele atitudini sau comportamente ne aparțin, ba le și practicăm deși știm că în mod sigur contravin unor norme de dezirabilitate socială și atunci aplicăm strategii de ascundere a lor) ; *politețea* (normalitatea raporturilor interumane se păstrează mai bine în condițiile în care formulările negative, incriminatorii, critice, nu sunt făcute permanent vizibile, indiferent de împrejurări) ; *autoacuzarea deschisă* (se asociază cu producerea unor stări de scădere a autoaprecierii și a concepției pozitive despre sine, ceea ce conduce la contradicții în structura eului individual și la tensiuni interne, și de aceea rareori optăm pentru pozițiile de autoacuzare deschisă). Tehnicile proiective oferă posibilitatea raportării acestor stări asupra altor persoane sau asupra unui alter-ego, eliberând pulsuni, opinii sau atitudini individuale pe care altfel nu le-am fi exprimat. Rezultă clar că mesajele empirice ale tehnicilor proiective nu sunt interpretate ca atare, în expresivitatea lor nudă și directă, ci în sensul considerării rațiunilor care le-au generat și care relevă conținuturi care altfel ar fi rămas ascunse. În principiu, tehnicile proiective sunt construite cu ajutorul a patru procedee oarecum interferențe:

i) *Asocierea*: subiectul este solicitat să dea expresie primului lucru care-i vine în minte atunci când se confruntă cu un cuvânt, o propoziție enunțiativă, interogativă sau incompletă, o fotografie sau un desen. Această cerință este importantă pentru că împiedică raționalizarea răspunsului și conduce la relevarea unor motive sau atitudini care izvorăsc din profunzimile ascunse ale vieții psihice personale.

ii) *Fantazarea*: ceea ce se solicită în formularea unui răspuns este imaginația, inventivitatea, declanșarea și continuarea fluxului verbal și atitudinal. În felul acesta subiectul va trebui să utilizeze propriile experiențe, atitudini, acțiuni pentru a construi răspunsurile, care, tocmai pentru că sunt proiectate asupra altora, indică mai bine propriile opțiuni și trăiri.

iii) *Ambiguitatea*: stimulii, oricare ar fi ei, trebuie să fie cât mai ambigui și provocatori pentru a determina subiectul să le confere un sens și, astfel, să-și destăinuie proiecții și interpretări care altfel ar fi rămas ascunse.

iv) *Conceptualizarea*: subiecții construiesc dând numere, grupând și ordonând cuvinte, obiecte sau evenimente. Cuvintelor le sunt asociate atitudini și acțiuni, reacții și semnificații, care poate că altfel nu ar fi fost exprimate.

Ceea ce este caracteristic tuturor acestor procedee rezidă în stimularea spontaneității interpretative, ascunderea scopului urmărit, explicitarea ambiguității induse și provocarea unei revelații cât mai detaliate și deschise. Desigur că tehnicile disponibile realizează în grade diferite aceste caracteristici.

Cadrelor imagistice derivate din sau similare cu cele din testul apercepției tematice al lui Murray constau în utilizarea de desene sau fotografii ale unor situații de muncă, sociale etc., în proiectarea lor cu ajutorul unui diapozitiv și în solicitarea de interpretări în scris în intervalul de 2-2¹/₂ minute. Din imagini nu rezultă deloc cu claritate ce anume se întâmplă, ele au un grad înalt de ambiguitate. Încercând să interpreteze imaginea, persoana investigată exprimă atitudini sau experiențe proprii conferite asupra celor din imagine.

O altă tehnică proiectivă, oarecum modificată, constă în elaborarea de *imagini sau desene similare cu cele din testul Rosenzweig* de măsurare a pragului de tolerare a frustrării sau a reacțiilor la stările de frustrare. Procedeu constă în prezentarea unei serii de desene care reprezintă o situație de interacțiune între două persoane, dintre care una se confruntă cu o stare de frustrare (nu poate lua un obiect de pe o platformă prea înaltă, a încălcat o regulă morală etc.). Fiecărei imagini i se asociază un dialog incomplet : una din persoane formulează

un enunț sau o întrebare; iar cealaltă replică lipsește. Sarcina subiectului este să completeze dialogul cu replica pe care ar formula-o dacă ar fi în situația personajului din imagine.

O tehnică proiectivă care pare să dispună de un potențial promițător în măsurarea socială sau psiho-socială este *testul completării de enunțuri*. Ea constă în formularea de enunțuri incomplete pe care subiectul ar urma să le continue așa cum crede că ar corespunde mai bine propriilor opinii, atitudinilor sau cunoștințe (“de obicei cred că oamenii...”; “lucrul care ar displace cel mai mult la oamenii din jur...” etc.).

De regulă, sunt incluse două categorii de enunțuri: unele relevante pentru măsurarea obiectului care ne interesează și altele irelevante. Scopul este de a investiga, de exemplu, atitudinile față de încălcarea legilor, dar metodologic el trebuie ținut ascuns și atunci sunt incluse alte enunțuri care să abată atenția subiectului sau să-i crească gradul de confuzie privind intențiile urmărite în utilizarea acestei tehnici. Câteva reguli metodice sunt esențiale pentru asigurarea validității rezultatelor. Instrucțiunile de completare trebuie să solicite subiecților să consemneze primul lucru care le vine în minte în legătură cu enunțul și să fie formulate impersonal, pentru a evita ambivalențele și răspunsurile neutrale și a stimula proiecțiile care apar ca nefiind personale. De altfel, pentru toate metodele nestructurate în care nu se specifică criteriile de succes în rezolvarea sarcinii apare o stare de tensiune subiectivă a persoanelor investigate, întrucât sunt solicitați să rezolve o sarcină și să avanseze răspunsuri fără nici un alt indiciu decât al completării. O astfel de stare își pune uneori amprenta pe răspunsuri și de aceea este preferabil să fie înlăturată. Un procedeu simplu și ușor de aplicat constă în indicarea unui criteriu exterior de succes, de exemplu prin măsurarea rapidității de completare cât mai adecvată a fiecărui enunț din seria oferită.

Tehnicile structurate, fără specificarea unui criteriu de succes, se deosebesc de precedentele prin aceea că, în loc să se dea libertate totală de formulare a răspunsurilor sau de exprimare a atitudinilor, trăirilor, cunoștințelor, se oferă dinainte, de către investigator, alternative de răspuns dintre care subiectul ar alege una care corespunde propriilor convingeri. În această categorie de tehnici s-au dezvoltat două variante.

Una constă în utilizarea de fotografii care să fie clasificate în funcție de criterii preformulate de cercetător. Analiza imaginii fotografice se solicită să fie astfel făcută, încât să conducă la încadrarea ei într-o categorie anume. Tehnica de acest gen a fost aplicată pentru a măsura atitudinile etnice, distanța socială dintre diferite grupări sociale, opțiunile politice sau stilurile de viață.

O altă variantă s-a dezvoltat relativ recent și constă în solicitarea aprecierilor subiecților cu privire la diferite expresii argotice atribuite unor persoane cu ocupații diverse, dar ierarhizate ca prestigiu social sau nivel de școlaritate. Aprecierile pentru fiecare item sunt măsurate cu ajutorul unei scale grafice sau / și numerice de evaluare, solicitându-se subiectului să aibă în vedere criterii cum ar fi: plasticitatea, originalitatea, acceptabilitatea socială.

Tehnicile structurate au fost dezvoltate mai mult cu scopul de a elimina saturația subiectivă a aprecierilor scalate *post festum* de către investigator și pentru conturarea mai clară a ceea ce ele își propun să măsoare. Ca și tehnicile nestructurate, ele nu oferă subiecților nici un fel de indicații cu privire la scopurile măsurării sau la criteriul de succes. Spre deosebire de precedentele, tehnicile structurate specifică însă dinainte alternativele posibile de răspuns și produc astfel informații mai bine organizate. De aceea s-a putut demonstra că ele au o validitate ridicată, puternic convergentă cu a altor tehnici de măsurare. Este de așteptat ca tehnicile structurate să cunoască în viitor o puternică dezvoltare și să fie elaborate în funcție de contextele culturale ale investigației.

A treia categorie a tehnicilor de disimulare constă în formularea unor *sarcini cu obiective clar definite*. Pentru a disimula obiectivele reale ale măsurării, investigatorul poate proceda, de regulă, în două feluri. Pe de o parte, se poate concentra asupra avansării unor instrucțiuni "tehnice" sau practice de raportare a subiectului la instrument, sperând că sarcinile

indicate în instrument nu destăinuie scopurile urmărite prin cercetare. Așa se procedează în tehnicile structurate (sau nestructurate) în care am văzut că nu se specifică în nici un fel obiectivele investigației, ci ele sunt cât mai atent ascunse. Pe de altă parte, investigatorul poate indica un obiectiv, fie prin instrucțiuni, fie chiar prin sarcina propusă spre rezolvare subiectului, dar acest obiectiv este, de fapt, diferit de scopul major al cercetării. Tehnicile la care ne referim în continuare practică o astfel de strategie.

Testele de cunoștințe se bazează pe relația existentă între atitudini sau comportamente și suportul lor informațional. Încă din deceniul al cincilea al sec. XX psihologii au atras atenția asupra posibilității de utilizare a testelor de cunoștințe pentru măsurarea atitudinilor. De exemplu, K. R. Hammond a elaborat un test care se prezenta ca un instrument de măsurare a cunoștințelor despre un domeniu, deși intenția sa era de a fi o metodă disimulată sau ascunsă de măsurare a atitudinilor față de domeniul despre care se solicita cunoașterea. Testele de cunoștințe constau în formularea unui set de întrebări la care răspunsurile sunt de tip informațional, activând dimensiunea cognitivă a atitudinii. Procedeele de elaborare constă în următoarele. Mai întâi se precizează domeniul atitudinii și tipurile de cunoștințe relevante. Apoi se formulează un set de întrebări închise, adică fiecărui item i se asociază o formulare interogativă și alternativele corespunzătoare de răspuns. Efortul metodic este investit tocmai în modul de formulare a întrebărilor și a alternativelor de răspuns, precum și în modul de seriere a întrebărilor. Procedeele practicate până în prezent sunt de genul următor: a) itemii vizează un univers factual autentic, întrebările solicită informații care le-ar corespunde, dar alternativele de răspuns sunt inventate, nu corespund realității ; b) întrebările vizează fapte nedeterminabile, care nu s-au produs, alternativele de răspuns sunt inventate, dar opțiunile subiectului devin indicii ale unei orientări specific atitudinale față de problema în discuție ; c) în sfârșit, se formulează întrebări factuale, care vizează cunoștințe precis determinabile și solicită răspunsuri adecvate. Ele sunt introduse în test cu scopul de a-i ascunde intențiile cercetării. Preferabil s-a dovedit procedeul în care numărul itemilor neutrali atitudinal și numărul itemilor propriu-zis atitudinali este relativ egal, pentru a se evita pe cât posibil descoperirea de către subiect a obiectivelor urmărite în investigație. Testele de cunoștințe elaborate pentru măsurarea atitudinilor pot fi folosite mai ales în cazurile în care oamenii manifestă o mare rezistență în exprimarea unor categorii de atitudini, atunci când acestea n-ar fi relevante întrucât ar fi în contradicție cu standardele dezirabilității sociale sau când ideologia pe care se bazează ar contraveni unor norme general instituite în viața socială cotidiană.

O tehnică similară cu cea a testelor de cunoștințe este reprezentată de *testul gândirii și raționării critice*. Procedeele constă în formularea de silogisme complete sau incomplete.

Într-o variantă, se poate formula o premisă, iar subiectul trebuie să dezvolte raționamentul identificând inferența corectă. Sau se formulează un raționament complet, solicitându-se analiza logică a acestuia pentru a aprecia în ce măsură este corect. Iată un exemplu: “dacă se urmărește creșterea competiției pe piață, atunci trebuie promovat procesul de privatizare; dacă se urmărește creșterea competiției, atunci trebuie perfecționată tehnologia. În concluzie, dacă trebuie promovat procesul de privatizare, atunci trebuie perfecționată tehnologia”. Raționamentul este evident fals (nu este necesar ca procesul de privatizare să aștepte ca mai întâi să se producă o perfecționare a tehnologiei), dar o persoană poate avea atitudini favorabile față de necesitatea perfecționării tehnologiei ca o premisă pentru promovarea privatizării - și atunci îl va considera ca adevărat.

Într-o altă variantă se poate opta pentru identificarea unei probleme sociale importante și pentru formularea de argumente pro și contra. Persoanele investigate pot fi solicitate să aprecieze temeinicia fiecărui argument pe o scală obișnuită de evaluare din punctul de vedere al corectitudinii logice și informaționale. Dacă problema este importantă și grupează opinii diversificate, orientarea și intensitatea evaluării vor fi mai puțin influențate de conținutul

argumentelor și mai mult de atitudinea față de problemă. În felul acesta este posibil să fie investigate acele atitudini care altfel ar fi fost puternic influențate de alți factori în manifestarea sau declararea lor vizibilă.

Tehnicile disimulate de măsurare a atitudinilor sau comportamentelor se bazează pe travestirea sau ascunderea intențiilor investigației, pe evitarea practicilor declarativ verbale de provocare și vizualizare ale unei opțiuni. În cea mai mare parte, aceste tehnici sunt adaptări ale unor instrumente de tip psihologic, destinate investigației altor fenomene decât a atitudinilor sau comportamentelor sociale. Apoi tehnica de elaborare și mai ales de prelucrare a datelor este extrem de complicată, fără ca să existe siguranța că datele obținute în final ar fi pe măsura efortului investit. Validitatea lor poate fi chiar inferioară scalelor atitudinale de tip verbal, rezultatele sunt uneori inconsistente (între ele și cu alte rezultate produse de aplicarea altor tehnici). Avantajul principal este că tehnicile disimulate conduc la obținerea unor informații importante despre așa-zisele atitudini "ascunse" și despre unele mecanisme psihologice implicate în funcționarea și generarea lor. Utilizarea lor în complementaritate cu tehnicile directe trebuie să fie regula metodologică principală în elaborarea și aplicarea unui instrument de măsurare socială. Mai ales că în felul acesta este crescută validitatea instrumentului și eterogenitatea datelor culese, scade influența criteriilor normative sau de dezirabilitate socială a răspunsurilor și se îmbunătățesc indiciile comportamentale.

b) Măsurările fiziologice par să câștige tot mai mult teren în investigarea socială și psiho-socială. Două rațiuni justifică o astfel de afirmație.

Mai întâi, este vorba de preocuparea centrată pe aplicarea acelor tehnici de măsurare care provoacă manifestări neafiate sub controlul voluntar al subiectului. Când acest control crește, datele sau informațiile relevate pot să fie destul de depărtate de convingerile, trăirile sau opțiunile subiective personale. În consecință, cercetarea ajunge să fie finalizată pe baza unor informații care nu corespund realității efective, ci dezirabilității normate social și manifestate individual.

În al doilea rând, mai recent s-a dezvoltat preocuparea de a elabora acele tehnici de măsurare prin care să fie mai direct relevate rădăcinile emoționale reale ale comportamentului atitudinal. Psihofiziologii au demonstrat cu destulă acuratețe existența unor puternice relații între schimbările de ordin fiziologic (ritmuri cardiace, vasodilatații sau vasoconstricții, tensiuni musculare, modificări ale câmpului electromagnetic asociat funcțiunilor creierului etc.) și intensitatea, orientarea sau funcționalitatea vieții psihice. Provocarea unei funcțiuni psihologice și măsurarea manifestărilor fiziologice asociate se dovedește astfel promițătoare în analiza atitudinilor, în special a bazei lor emoționale, sau în analiza altor fenomene sociale. Ciudat este că o astfel de orientare a măsurării are o veche tradiție în cercetarea psihologică și, în același timp, o redusă practicare în alte domenii corelate (psiho-sociologice, politologice sau sociologice). În unele cazuri se consideră că utilizarea măsurărilor fiziologice ar conduce la o schimbare radicală a paradigmei de cercetare din științele sociale și politice. Nu întâmplător s-au dezvoltat chiar domenii specializate de cercetare, bazate pe o astfel de asociere metodologică, reprezentate de psiho-fiziologie, socio-biologie sau bio-politică. Și totuși, astfel de practici de cercetare și rezultatele lor sunt prea puțin asimilate de formele convenționale, tradiționale de elaborare a discursului și cercetărilor din științele sociale. Mai degrabă se poate constata un paralelism al dezvoltării metodologice și teoretice, poate chiar o distanțare și o ignorare reciprocă, de parcă nu ar exista nici o congruență între concluziile cercetărilor socio-biologice sau bio-politice și cele ale sociologiei sau științei politice. Implicațiile ideologice mai mult sau mai puțin asumate de modelele teoretice de un gen sau altul s-au răsfrânt asupra practicilor metodologice de cercetare. În principiu, poate fi considerată o largă varietate de măsurări fiziologice pentru a oferi informații obiective cu privire la reacția socio-afectivă față de diferiți stimuli. Este important de subliniat că tehnicile

fiziologice oferă posibilitatea măsurării intensității reacțiilor și a selectivității reactive a stimulilor în condițiile în care exprimarea verbală este prea puțin probabil să se producă. Datele obținute nu oferă indicii despre orientarea atitudinilor și de aceea tehnicile fiziologice trebuie utilizate împreună cu alte tehnici de măsurare a atitudinilor sau a altor forme de reactivitate socială.

Trei concluzii vrem să formulăm în legătură cu tehnicile indirecte de măsurare socială și psiho-socială :

- a) vizează investigarea structurilor generative sau asociative mai profunde ale comportamentelor sociale, care sunt mai greu sau deloc vizibile pe calea deschisă de tehnicile directe;
- b) validitatea utilizării lor în cercetare crește atunci când sunt complementare cu alte tehnici, în special cu cele directe și bazate pe scalare;
- c) imaginația și creativitatea metodologică a cercetătorului au un rol fundamental în proiectarea și aplicarea diverselor tehnici indirecte de măsurare a atitudinilor sau reactivității psiho-sociale.

Cunoscând principiile orientative și generative, pot fi mereu imaginate tehnici cât mai adecvate modelului teoretic, ipotezelor sau problemelor cercetate.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE:

- În ce constau tehnicile de disimulare și care sunt sub-tipurile acestora ?
- Care sunt procedeele de construire a tehnicilor proiective ?
- În ce constau testele de cunoștințe și care este procedeul lor de elaborare ?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Summers, G., *Attitude measurement*, Chicago, Rand McNally, 1970.
- Ciofu, I.; Golu, M.; Voicu, C., *Tratat de psihofiziologie*, București, Ed. Academiei Române, 1978.

CUVINTE-CHEIE:

măsurare socială indirectă, tehnici de disimulare, tehnici proiective, teste de cunoștințe, măsurări fiziologice.

TEMA 6

ANCHETA SOCIOLOGICĂ

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Caracteristicile principale ale anchetei sociologice
2. Ancheta sociologică și subtipurile sale
3. Modalitățile de realizare a anchetei sociologice

Ancheta este una din cele mai vechi metode de culegere a datelor în științele sociale și indiscutabil cel mai frecvent utilizată. S-ar putea chiar spune că a ajuns să fie considerată ca metoda sociologică prin excelență, simbolul distinctiv al practicii de cercetare în sociologie și în multe alte științe sociale. Ilustrativ în acest sens este faptul că în toate revistele de specialitate (sociologie) circa 90 % din studii sau articole prezintă analize bazate pe date culese cu ajutorul anchetelor. Și totuși, tocmai în astfel de condiții, este surprinzător să constați că specificul anchetei ca metodă de culegere a datelor nu este încă precizat în mod univoc. Pentru unii ancheta constă în chestionarea orală sau scrisă a unui grup mai mare sau mai mic de persoane, pentru alții ancheta este un termen generic pentru un mod de abordare empirică, incluzând: chestionarul, interviul, studiul documentelor, observația și poate chiar experimentul.

În sfârșit, ancheta ar rezulta din combinarea acelor tehnici și metode de investigare care facilitează culegerea tuturor datelor relevante sau a unei varietăți largi de date pentru cercetarea propusă. În astfel de condiții este necesară o opțiune cu valoare orientativă, menită să releve individualitatea anchetei ca metodă de culegere a datelor empirice și condițiile normative de aplicabilitate.

1. Caracteristici generale.

Ancheta constă în culegerea de date sau informații despre entitățile sociale cuprinse într-un eșantion pe baza chestionării orale și/sau scrise în vederea identificării de distribuții statistice și interrelații (asocieri, covariații, raporturi funcționale sau cauzale etc.) între indicatorii sau variabilele care corespund unui model teoretic și pentru extrapolarea concluziilor de la nivelul eșantionului la cel al populației de referință. Din această accepțiune rezultă și caracteristicile principale ale anchetei ca metodă de culegere a datelor.

Unitățile de analiză sau entitățile sociale la care se raportează ancheta pentru culegerea de date sunt foarte diverse: persoane individuale, grupuri, organizații, zone socio-geografice, unități culturale, instituții și chiar societăți (unități societale). Nu sunt excluse nici combinațiile dintre aceste unități de analiză în cadrul aceleiași anchete. Tendința sau practica de a limita anchetele numai la investigarea persoanelor individuale este evident simplificatorie. S-ar ignora, în acest caz, varietatea entităților sociale, ar apărea o psihologizare exagerată a datelor sau ar împiedica realizarea de analize centrate pe statica sau dinamica unor structuri sociale mai cuprinzătoare. Problema principală este ca entitățile luate ca referință să fie cuprinse în eșantioane de tip probabilist.

Tocmai de aceea anchetele sunt cantitativ orientate și vizează analize statistice finalizabile în concluzii ce pot fi extrapolate la nivelul populației din care s-a extras eșantionul.

Procedeul de bază al anchetei pentru culegerea datelor empirice este chestionarea, constând în formularea de către investigator a unor enunțuri de tip interogativ sau enunțiativ la care se așteaptă reacții, răspunsuri sau oferte de informații din partea unităților de analiză. Chestionarea se desfășoară pe baza unui program dinainte stabilit, în care sunt incluse, într-o ordine specifică, enunțurile și cel mai adesea și variantele de răspuns. Acest program ia forma unui instrument de investigare (sau măsurare socială). **Dacă în programul de investigare sunt formulate instrucțiunile de completare, astfel încât persoana care oferă datele sau informațiile nu are nevoie de prezența unei alte persoane îndrumătoare de specialitate, atunci avem de-a face cu ancheta pe bază de chestionar.** Completarea chestionarului se face în mod independent și în scris de către persoana investigată. **Atunci când chestionarea se face oral de către un operator pe baza programului dinainte stabilit, acesta notând și toate răspunsurile persoanelor investigate, spunem că ancheta se realizează prin interviu.** Chestionarul și interviul reprezintă, deci, procedeele de finalizare a anchetei ca metodă de culegere a datelor empirice. **În condițiile în care timpul de chestionare nu este unic, adică instrumentul de investigare se aplică de două sau chiar de mai multe ori pe același eșantion sau pe eșantioane echivalente, avem de-a face cu tehnica panel.** În sfârșit, un caz particular al anchetei este *sondajul de opinie*. Menirea sa este de a culege date prin chestionare orală și scrisă cu privire la opiniile sau atitudinile unui eșantion *reprezentativ de persoane în vederea predicției, la un anumit nivel de probabilitate, a comportamentului diverselor categorii de persoane sau a populației de referință în raport cu problema avută în vedere.* Sondajele înregistrează opiniile în vederea anticipării probabile a comportamentului corespunzător. De exemplu, pentru a prezice comportamentul electoral trebuie cunoscute opiniile alegătorilor despre candidați; sau, pentru a-și orienta comportamentul electoral, un candidat are nevoie de informații privitoare la atitudinile alegătorilor față de campania sa electorală. Mijloacele de comunicare în masă își pot uneori regăsi funcția de informare în funcție de informațiile culese prin sondajele de opinie. Scopurile sondajelor sunt predominant pragmatice, deși ar fi o eroare să ne limităm la atât în evaluarea lor. Destule concluzii cu valoare teoretică pot fi obținute prin prelucrarea și integrarea informațiilor oferite de sondajele de opinie. Oricum, metodologic vorbind, sondajele sunt circumscrise anchetei ca metodă de investigare socială.

2. Construcția instrumentului de investigare

În chestionar, interviu, sondaj sau studiul panel operăm cu un instrument unic de investigare centrat pe chestionare, adică pe succesiunea programată a unor enunțuri (interogative sau/și enunțiative) în raport cu care reacționează persoana investigată, oferindu-ne răspunsuri, adică date și informații.

Primul nivel de construcție a instrumentului rezidă în identificarea indicatorilor și variabilelor, respectiv a modelului empiric care corespunde modelului teoretico-ipotețic al cercetării. Aceștia clasifică informația și datele, oferă o imagine globală a universului investigat în termeni empirici. În principiu, putem distinge următoarele

categorii de indicatori si variabile incluse într-un instrument de investigare a persoanelor individuale ca unități primare de analiză :

a) indicatori demografici: sex, vârstă, status marital, naționalitate, caracteristici ale familiei de proveniență (dimensiune tip, genealogie), rasă etc. ;

b) indicatori socio-economici: ocupație, venituri (status socio-economic), origine socială, apartenență grupală, nivel de instruire, calificare profesională, vechime în muncă etc. ;

c) indicatori ecologici, privitori la proprietăți ale ecosistemelor sau arealului, aspecte de ecologie urbană sau rurală, atribute morfologice sau de localizare socio-geografică a unităților analizate ;

d) variabile "mentaliste", vizând atitudini, opinii, cunoștințe, motivații ale persoanelor investigate ;

e) variabile comportamentale, definite în raport cu declarații ale respondenților despre comportări trecute, actuale sau viitoare și nu cu observări sau notații despre comportamentele efective.

Pentru ultimele două clase de variabile, instrumentul de investigare include scale elaborate pe baza tehnicilor prezentate în capitolul despre scalare. Trebuie să menționăm că această opțiune este fundamentală analitic și constructiv. În definitiv, analistul social își propune să explice variabilitatea distribuțiilor specifice acestor scale, care corespund unor variabile psiho-sociologice esențiale în proiectul de cercetare. Dacă scalele nu sunt elaborate în mod temeinic, pe baza unor cerințe de acuratețe metodologică, este firesc ca datele sau informațiile să fie precare, iar interpretarea lor distorsionantă. În ansamblul instrumentului de investigare scalele au ponderea cea mai mare, atât cantitativ, cât și calitativ, și de aceea elaborarea lor prealabilă este atât de importantă. Primele trei categorii de indicatori sunt invocate tocmai pentru a explica, pe baze statistice, variabilitatea scalelor. De aici rezultă și valoarea lor într-o teorie sociologică: fiind cunoscute opțiunile sau orientările psihologice ale persoanelor investigate și intențiile sau practicile lor comportamentale, problema este de a explica modul cum se asociază acestea cu factori sociali, economici, demografici sau ecologici, cum intervin diverșii factori în generarea anumitor distribuții. Pentru a ajunge la explicații corecte și valide nu este totuși suficient să dispunem doar de scale atent elaborate, ci trebuie să avem în vedere și tehnica de construcție a indicatorilor. De data aceasta scalarea se referă la numărul optim de categorii subsumate unui indicator. Să considerăm spre ilustrare indicatorul socio-economic : câte categorii trebuie să avem în vedere pentru a evita pierderile mari de informație și pentru a spori importanța sa explicativă ? Analizele au demonstrat că, în general, se pierde circa 50% din informație dacă se operează cu două categorii și circa 10% când sunt utilizate opt categorii. Este necesar atunci să se aplice o tehnică adecvată de scalare în vederea fundamentării opțiunii pentru un număr optim de categorii și pentru clasificarea informației asociate unui indicator.

Pot fi avute în vedere câteva norme practice de categorizare. Mai întâi, trebuie considerată dispersia scorurilor sau valorilor pe un indicator. Cu cât dispersia este mai mare, cu atât repartizarea scorurilor pe categorii omogene este mai dificilă și în consecință trebuie mărit numărul de categorii. În al doilea rând, practica de cercetare a dovedit că indicatorii sociologici, economici, demografici sau ecologici pot fi scalați pe 5-8 categorii relativ omogene pentru a evita pierderile mari de informații și a asigura operarea optimă în analizele statistice. Creșterea prea mare a numărului de categorii ar necesita o creștere corespunzătoare a dimensiunii eșantionului. În caz contrar, analizele statistice își pierd din valoare, mai ales când e vorba de testarea semnificației statistice a

unor coeficienți, întrucât am avea un număr mic de cazuri în fiecare categorie. În al treilea rând, categorizarea de genul prezentat mai sus presupune o dimensiune minimă a eșantionului de circa 200 persoane. Numai astfel categorizarea corespunzătoare eșantionului o reproduce pe cea specifică populației de referință. Pentru un eșantion cu dimensiunea 100 analistul social trebuie să fie sceptic în privința anticipării corespondențelor dintre categoriile unui indicator la nivel de populație și de eșantion.

Problema categorizării indicatorilor demografici, socio-economici sau ecologici în sensul precizat mai sus nu este relevantă decât pentru cazurile cu variație continuă. Indicatorii de genul sexului, statusului marital, naționalității, localizării geografice și al altora similari sint indicatori cu variație discretă, pentru care nu se pot defini categorii ordonate ierarhic sau continuu. O persoană este de un sex sau altul, locuiește într-o anumită zonă sau localitate, fiind imposibilă sau indezirabilă social formularea unei ierarhii sau a unui continuum variațional. Categoriile sunt "natural" constituite și se iau ca atare.

Al doilea nivel de construcție a instrumentului de investigare, corespunzător anchetei ca metodă de culegere a datelor, constă în **formularea enunțurilor lingvistice**. Acestea acționează ca un fel de "stimuli" ce induc reacția subiecților investigați sau "răspunsurile" lor, considerate ca date sau informații de către investigator. În mod clar, chestionarul sau interviul se bazează pe un dialog, tacit sau explicit, între subiect și investigator. Dialogul este, de regulă, structurat, în sensul că se desfășoară pe baza unui program în care sunt incluse toate sau aproape toate enunțurile-stimul. În timp ce propozițiile dintr-un chestionar sau interviu pot fi în formă interogativă sau enunțiativă, răspunsurile subiectului pot fi (pre)codificate sau necodificate. În varianta pre-codificată este oferit un evantai de răspunsuri din care subiectul trebuie să aleagă, pe când în cealaltă variantă subiectul are libertatea formulării oricărui răspuns adecvat cerinței formulate în enunț. De exemplu, enunțurile dintr-o scală sau indicatorii categorizați reprezintă varianta itemilor cu alternative fixe de răspuns ("întrebări închise"), pe când cealaltă vizează "întrebările (enunțurile) deschise" (de tipul: "ce vă determină să optați pentru x" ?).

Itemii cu alternative fixe facilitează prelucrarea datelor, uniformizează măsurarea, se referă la informații relevante pentru cercetare (din perspectiva investigatorului) și asigură o validitate mai ridicată instrumentului dar se asociază și cu o notă de superficialitate, se interpun (ecranizează) în raportul dintre subiect și realitate, forțează oferirea unor anumite răspunsuri (care nu sunt neapărat reale și apar ca efecte de conformare sau dezirabilitate socială), restrâng alternativele de răspuns.

Enunțurile deschise sunt flexibile, încurajează cooperarea și expresivitatea individuală a subiectului, induc noi ipoteze interpretative, oferă o bogăție de informație, dar sunt dificil de prelucrat și pot genera răspunsuri irelevante pentru problema cercetării.

O problemă metodologică importantă în construcția enunțurilor se referă la formularea lor lingvistică în relație cu modelele culturale sau conotațiile semantice localizate grupal sau comunitar. De obicei, în studiile comparative care folosesc chestionarele ca instrumente de colectare a datelor se presupune ca fiind satisfăcute cel puțin două postulate:

I. Instrumentele de măsurare au caracteristici *universale* implicite, adică este posibil să se utilizeze instrumente formulate identic pentru a măsura variabilitatea aceluiași indicatori în grupuri sau comunități sociale diferite.

2. Între indicatori și faptele sociale de referință există o relație deterministă, adică în diferite culturi sau grupări sociale același enunț are aceleași referințe, semnificații și interpretări, astfel încât poate fi utilizat în colectarea datelor cu aceeași formulare lingvistică.

Astfel de postulate sunt utilizate în cercetare pornindu-se de la principiile unei metodologii generale și comune științelor naturii și științelor sociale. Totuși, în acest demers se scapă din vedere că în cercetările *sociale* macro sau micro-structurale apar probleme metodologice generate de o "particularitate umanistă" a instrumentelor de cercetare. Aceasta presupune existența și influența subtilă a unor fenomene sociale, cum ar fi: sentimente ale solidarității de grup, distanță socială, imagini despre structura socială sau ierarhia socială etc. Situația de cercetare este și mai mult complicată de intervenția unor factori cum ar fi: modul de funcționare a ideologiei politice în mediul studiat, percepția socială a subiecților în raport cu științele și cercetarea socială, cu investigatorul sau cu propriul lor rol de obiect al cercetării. Intervenția unor astfel de factori problematizează valabilitatea postulatelor relațiilor deterministe și universaliste dintre enunțuri și câmpul social de referință, chiar dacă astfel de postulate sunt admise într-o formă implicită în cercetările de tip comparativ.

În continuare, vom propune o alternativă metodică în care, la nivel *sintactic*, vom demonstra identitatea indicatorilor incluși într-un instrument de măsurare, iar la nivel *semantic* vom sugera construirea unor clase de echivalență a formulărilor lingvistice și a semnificațiilor modelelor culturale atașate și constituite grupal.

Pentru elaborarea unui instrument de măsurare și colectare a datelor vom considera ca fiind importante următoarele etape :

- i) definirea structurii sintactice a instrumentelor de măsurare pe baza identității indicatorilor ;
- ii) stabilirea regulilor explicite de corespondență dintre modelele culturale, semnificațiile lingvistice ale termenilor "cheie" utilizați în instrumente și percepțiile sociale ale investigațiilor empirice tipice pentru grupurile sociale comparate ;
- iii) particularizarea indicatorilor la nivel semantic conform regulilor explicite de corespondență care au stabilit clasele de echivalență semantică.

La *nivel sintactic* analizăm structura formală a oricărei întrebări (din chestionar) sau propoziții (din scalele de atitudini) independent de conținutul particular al semnificațiilor limbajului, modelelor culturale sau codurilor ideologice. Totuși, fiecare întrebare sau propoziție din instrumentul de măsurare se referă la una sau mai multe combinații de proprietăți ale faptelor sociale. Aceste combinații conduc la indicatori. Din considerente analitice, putem presupune că fiecare propoziție (sau întrebare) corespunde unui indicator și că forma interogativă a unei întrebări poate fi transformată într-o propoziție afirmativă.

În structura unei propoziții putem distinge între: a) *un obiect singular* și b) *un predicat*. Acestea sunt sau pot fi puse într-o varietate de combinații.

Prin *obiect singular* vom înțelege o expresie care denotă sau se referă la un obiect. De exemplu, următoarele expresii sunt toate obiecte singulare: nivel de instrucție, categorie socială de proveniență, director de instituție etc. Obiectele singulare care denotă sau se referă *numai la un obiect* vor fi denumite *obiecte singulare cu referință unică*, celelalte fiind *obiecte singulare cu referință multiplă*. De exemplu, "profesorul X din liceul Y" sau "directorul A al întreprinderii chimice B" sunt obiecte singulare cu referință unică, în timp ce expresiile "categoria socială de proveniență" sau "nivelul de instrucție", care conțin mai multe subdiviziuni posibile, sunt obiecte singulare cu

referință multiplă. De obicei, orice cercetare corelează obiectele singulare cu referință unică SO cu obiectele singulare cu referință multiplă SO_i, avându-se drept scop analiza modalităților de manifestare ale unui obiect considerat prin el însuși sau/și integrat în obiectele singulare cu referință multiplă. Aceasta înseamnă a avea:

- i) SO - ca obiect singular cu referință unică ;
- ii) SO_i (SO₁, SO₂, ..., SO_i) ca obiect singular cu referință multiplă.

Pentru cazul din urmă, obiectele singulare cu referință unică pot fi considerate ca proprietăți ale obiectului singular cu referință multiplă (de exemplu, într-o scală nominală), având, deci, o funcție predicativă.

Predicatul P sint expresii care atașează ceva (o proprietate) obiectelor singulare, generând propoziții. De exemplu, propoziția: "Integrarea unei unități școlare cu o unitate productivă este, în stadiul actual, mai degrabă un ideal" este formată prin atașarea expresiei "este mai curând un ideal" la obiectul singular "integrarea unei unități școlare cu o unitate productivă".

Dincolo de problema univocității semantice a enunțurilor pentru colectivitatea investigată, este necesar să avem în vedere unele **cerințe metodice privitoare la frazarea întrebărilor**.

a) Cuvintele utilizate într-un enunț sau întrebare să fie cele mai comune, din limbajul cotidian, evitându-se folosirea termenilor specifici teoriilor sociale. Expresiile specifice limbajelor profesionale pot fi utilizate numai dacă ancheta se adresează unui grup de specialitate (doctorilor, inginerilor, persoanelor care lucrează într-un domeniu etc.). De asemenea, în cadrul aceluiași enunț se poate evita punctuația supraaglomerată care îngreunează lectura și introduce multe pauze. Întrebarea trebuie să fie cât mai scurtă și mai precisă.

b) Un enunț poate favoriza acordul sau dezacordul subiectului prin însuși modul de frazare. Expresiile stereotipe, numele de prestigiu, cuvintele care conduc la o anumită opțiune (de exemplu, rezonabil, normal, firesc etc.) orientează răspunsurile într-o direcție sau alta și nu pun subiectul într-o situație reflexivă de formulare independentă a răspunsului.

c) Orice frazare care invocă situația de fapt sau condițiile de drept (după cum știți, după cum se știe, în conformitate cu...) este mai probabil să stimuleze răspunsurile favorabile.

d) Enunțurile să fie personalizate, să facă apel în mod direct la subiect pentru a-l determina să ia poziție, să-și exprime opinia.

e) Întrebarea nu trebuie să conțină în sine răspunsul sau să-l provoace într-un sens anume ("ați citit despre farfuriile zburătoare?" va conduce la un număr mare de răspunsuri afirmative pentru că presupune în mod tacit că nu-i prea onorabil să nu fi citit).

f) Când o întrebare solicită răspunsuri delicate, strict personale, care socialmente sunt "închise", frazarea trebuie să evite punerea subiectului într-o situație de inferioritate, să se bazeze pe sinonimii aprobate social. Când aceste posibilități nu sunt disponibile, întrebarea să fie plasată după altele care sunt mai simple și mai puțin personalizate în contexte care să favorizeze răspunsul corect sau prin adăugarea sintagmei: "unele persoane cred într-un fel, altele altfel".

g) Conformarea la normă, crearea unei impresii favorabile, acceptarea stărilor și comportamentelor care sunt social dezirabile sunt caracteristici pe care orice persoană ar dori să le facă vizibile în situații sociale formale. Saturarea unei întrebări cu elemente încadrabile în dezirabilitatea socială va produce răspunsuri stereotipe și nu neapărat conforme cu atitudinile sau comportamentele reale, caracteristice.

Respectarea unor cerințe de genul celor de mai sus este menită să contribuie la creșterea fidelității instrumentului de investigare. Totodată, pentru același scop trebuie avute în vedere cerințe privitoare la organizarea de ansamblu a chestionării, la succesiunea întrebărilor. Debutul trebuie marcat de o notă introductivă în care se menționează în termeni generali problema cercetată, instituția organizatoare și participanții la investigație (aria eșantionului), necesitatea concentrării subiectului pe fiecare întrebare pentru a da răspunsurile cele mai adecvate și mai sincere, având în vedere faptul că nu există răspunsuri corecte sau greșite, adevărate sau false. Mai mult, persoanele investigate pot fi solicitate să adauge oricând noi informații, asociate sau nu cu o întrebare sau alta. În continuare se întrerupe adesea chestionarea cu alte note introductive la diverse grupuri de întrebări. Ori de câte ori se schimbă domeniul de referință al întrebărilor sau enunțurilor respondenții trebuie atenționați menționându-se domeniul respectiv. O serie de întrebări corelate nu trebuie să depășească un număr de 10 - 15, întrucât apare riscul serierii automate a răspunsurilor, adică al oferirii aceluiași răspuns indiferent de natura întrebării și a atitudinii corespunzătoare. De regulă, se poate începe chestionarea cu întrebări corespunzătoare indicatorilor demografici și ecologici, evitându-se solicitarea de răspunsuri prea complicate. După această fază a exercițiului de "încălzire" ar urma întrebările de natură psiho-socială și comportamentală, lăsând spre final pe cele care presupun implicări emotionale și strict personale. În încheiere se adaugă alte întrebări simple, cu referință demografică sau social-economică.

Diferența dintre interviu și chestionar apare tocmai în privința modului de colectare a datelor, respectiv de completare a răspunsurilor.

3. Modalități de realizare a anchetei

După cum menționam în prima secțiune a acestui capitol, ancheta se poate realiza sub formă de chestionar, sondaj, interviu și studiu panel.

Ancheta pe bază de chestionar constă în elaborarea chestionarului ca instrument de investigare și în completarea în mod independent a răspunsurilor de către persoanele incluse în eșantion. Pentru aceasta chestionarul trebuie să includă toate instrucțiunile de completare a răspunsurilor și să fie pre-testat cu atenție pe un eșantion de circa 50-100 de persoane din populația studiată. Pretestarea se poate face în două feluri. Pe de o parte, analistul social poate discuta cu un grup restrâns și eterogen de persoane conținutul chestionarului, frazarea întrebărilor și succesiunea lor, măsura în care apar întrebări sau enunțuri care solicită reacții prea personale la care puțini vor răspunde. Pe de altă parte, se pot expedia circa 50-75 de chestionare unor persoane selectate aleator din toate grupurile ce vor fi investigate, solicitându-se observații și sugestii privind relevanța chestionării și nu numai completarea. Totodată, constatăm și care este proporția de răspuns (numărul de formulare primite înapoi și numărul întrebărilor la care au apărut reacții adecvate). O pre-testare atent programată, realizată și finalizată este una din condițiile cele mai importante de asigurare a validității și veridicității chestionarului. După încheierea pre-testării, chestionarul este adresat prin poștă persoanelor incluse în eșantion însoțit de o notă introductivă (de tipul menționat) la care se adaugă precizări privitoare la timpul de returnare. Chestionarul prin poștă înlătură efectele operatorului de interviu asupra validității instrumentului, dar sporește numărul nonrăspunsurilor. După unele estimări, proporția returnărilor la chestionarele prin poștă este, în medie de circa 40-50 %, rareori atingând 80-90%. Inconvenientul principal se repercutează asupra reprezentativității eșantionului. Cu o proporție mare a nonrăspunsurilor este greu

de acordat vreun credit metodologic eșantionului, chiar dacă avem informații privitoare la cauzele evitării răspunsului și returnării. Ca o compensare se poate recurge la câteva posibilități de acțiune : a) se expediază din nou chestionarul la persoanele care n-au răspuns (considerînd că adresele sunt corecte), eventual într-o formă prescurtată; b) dacă nici de data aceasta nu primim răspuns, se delegă un operator pentru a colecta formularele, sau se delegă de la început operatorul să culegă de pe teren toate chestionarele expediate ; c) dacă proporția nonrăspunsurilor este încă mare, se reevaluează eșantionarea pentru a constata în ce măsură poate fi menținută în noua structură. Această ultimă variantă poate fi coroborată cu practica supradimensionării inițiale a eșantionului, avînd în vedere o estimare a proporției nonrăspunsurilor în faza de pre-testare. Oricum, în prelucrarea datelor trebuie incluse și proporțiile de nonrăspuns, care adeseori sunt foarte sugestive pentru natura și scopurile cercetării. Rezultă că pre-testarea are un rol fundamental în planificarea unei cercetări cu ajutorul chestionarului expediat prin poștă. Numai astfel putem anticipa ritmul și rata de returnare, evitînd dificultățile de reeșantionare și revenire repetată la persoanele care n-au răspuns.

Din moment ce proporția nonrăspunsurilor nu poate fi în nici un fel anulată și prezența ei influențează negativ finalizarea cercetării, în practică se evită expedierea prin poștă a chestionarelor. Se folosesc mai degrabă operatori de teren care distribuie și colectează chestionarele, solicitînd în mod direct cooperarea persoanelor investigate. De asemenea, conținutul chestionarelor și problema analizată trebuie să vină în întîmpinarea intereselor subiecților și cercetarea însăși să-i implice într-un fel sau altul în propria finalizare. Simpla reactivitate a subiecților la întrebări interesante pentru cercetător dar nu și pentru ei nu este suficientă pentru a asigura succesul unei anchete pe bază de chestionare. De aceea este din ce în ce mai puțin folosită în practica de cercetare și înlocuită cu interviul sau cu alte metode. Singura aplicație care persistă și probabil chiar se va extinde în societățile organizate pe principii democratice este *sondajul de opinie*. Acesta se bazează pe un număr restrîns de întrebări structurate (închise), centrate pe o problemă de maxim interes social și de strictă actualitate în raport cu care se solicită opiniile persoanelor incluse într-un eșantion probabilist stabilit cu maximă rigurozitate tehnică. Pe această bază este posibilă estimarea corectă a distribuțiilor statistice ale opiniilor la nivel de populație și pe categorii socio-economice și/sau demografice și influențarea practicii sociale în sensul atingerii scopurilor dorite.

Spre deosebire de ancheta prin chestionar, *interviul* constă în interacțiunea de tipul "față-n față" dintre un subiect și investigator pe baza unui protocol care include fie toate întrebările închise sau deschise (*interviul structurat*), fie domeniile principale sau temele convorbirii (*interviul nestructurat*). Comunicarea directă sau interacțiunea operatorului de interviu cu subiectul investigat influențează în mod considerabil fidelitatea și validitatea instrumentului de investigare și de aceea trebuie să i se acorde importanța cuvenită. Pe de o parte datele sau informațiile culese prin interviu depind de caracteristicile personale ale operatorului, de măsura în care acesta reușește să stabilească un raport social adecvat cu un subiect sau altul. În condițiile implicării unui număr mai mare de operatori, apare o variabilitate a efectelor induse în culegerea datelor datorită diferențelor personale dintre operatori în ceea ce privește sociabilitatea, comunicarea, caracteristicile fizice, vîrsta, sexul, vestimentația, modul de prezentare a sinelui etc.

Pentru a compensa efectele acestor factori s-au încercat două alternative: a) standardizarea tuturor întrebărilor, respectiv formularea exclusivă de întrebări închise ; b) uniformizarea tuturor enunțurilor protocolare și creșterea similarității operatorilor. Totuși, în situațiile de interviu apar multe împrejurări neprevăzute, iar operatorii nu pot

acționa ca simpli roboți înregistrați de răspunsuri. În consecință, a fost prospectată și aplicată o altă posibilitate centrată pe formarea psiho-socială a operatorilor de interviu în domenii cum ar fi: organizarea comunicării, dirijarea interacțiunii, perceperea diversității sociale a persoanelor, reactivitatea în condiții neprevăzute etc. Totodată, trebuie acordată importanța cuvenită modului de desfășurare a interviului, etapizării convorbirii și căilor de stimulare a încrederii, sincerității și cunoașterii sociale specifice respondentului. În realizarea interviului este necesar să fie avut în vedere și dacă acesta este de tip structurat sau nestructurat, dacă înregistrarea răspunsurilor se face în scris sau cu ajutorul unor tehnici speciale de înregistrare (magnetofon, casetofon, video-casetofon).

Indiferent de tipul de interviu, prima etapă constă în prezentarea scopului cercetării, a protocolului integral de chestionare, a instituției organizatoare, a finalităților sociale așteptate de la cercetare. De asemenea, operatorul se prezintă pe sine, justifică de ce a fost inclusă în eșantion persoana investigată și ce se așteaptă de la răspunsurile sale. Se poate spune că această etapă este hotărâtoare pentru succesul interviului, întrucât acum se înlătură sau se accentuează obstacolele în calea comunicării și a interacțiunii psiho-sociale. Este greu de formulat în această privință indicații sau norme generatoare de succes, întrucât există o diversitate foarte mare de situații concrete a căror soluționare se bazează mai ales pe experiența socială, intuiția și capacitatea de sociabilitate a operatorului de interviu. Trebuie totuși să fie înlăturată suspiciunea interlocutorului că răspunsurile se vor întoarce, într-un fel sau altul, împotriva sa, să se dea asigurări cu privire la anonimatul interviului, dar să se sublinieze și importanța răspunsurilor corecte, sincere și profunde care sunt ersonale, rezultând din experiența și cunoștințele proprii. În acest sens, este fundamentală motivarea cooperării în interviu, iar aceasta se poate realiza, de regulă, în două feluri. Mai întâi, prin menționarea importanței anchetei și a eventualelor efecte probabile ce le-ar putea avea cercetarea în final. S-ar putea chiar prospecta unele interese dominante ale subiectului și stabili o legătură între acestea și obiectivele cercetării întreprinse. În al doilea rând, trebuie creat un climat de încredere și mai ales de destăinuire liberă, mizându-se pe trebuința individuală de exprimare a propriilor puncte de vedere, a experienței și cunoștințelor, aspirațiilor și dorințelor personale, pe nevoia de actualizare și afirmare a oricărei persoane.

A doua etapă a interviului constă în formularea întrebărilor. Dacă interviul este structurat și se aplică principiul *ne varietur*, atunci rolul operatorului se reduce la simpla citire a întrebării și la oferirea variantelor de răspuns preformulate. Totuși, dacă este nevoie, se pot oferi lămuriri suplimentare despre conținutul unei întrebări sau al alteia, fără a se sugera în vreun fel răspunsul. O influență importantă asupra climatului convorbirii și tipurilor de răspunsuri obținute o are succesiunea întrebărilor. De regulă, se începe cu întrebări simple de identificare (ecologice, sociale, demografice) și se continuă cu întrebări oarecum impersonale înainte de a ajunge la cele centrate pe aspirații, reacții sau experiențe strict personale sau care au incidență emoțională și solicită implicarea profundă a sinelui (efectul de "con" în focalizarea interviului). Răspunsurile nu trebuie forțate într-un stadiu anumit al interviului, dacă interlocutorul nu pare pregătit sau are reticențe, revenindu-se asupra lor atunci când se constată o stare adecvată de pregătire sau reacție.

Când să fie notate răspunsurile? Există două posibilități: a) chiar în timpul convorbirii (înregistrare automată sau în scris), având avantajul că nu se pierde nici o informație și este redată cu suficientă exactitate; b) după interviu, prin reconstituire.

Prima alternativă are unele efecte inhibitive asupra subiectului, îl determină să fie mai circumspect, poate chiar reticent, dar are avantajul notării exacte și rapide a

răspunsurilor. Depinde de operator să elimine eventualele stări regresive de interiorizare și expansivitate socială, cognitivă și critică.

A doua alternativă are șanse mai mari de eliminare a inhibițiilor, dar se asociază cu pierderi consistente de informații și date, chiar cu apariția unor distorsiuni, sau se concretizează într-un amestec de interpretări ale operatorului și de informații reale. Preferabilă este înregistrarea directă și imediată asociată cu o revenire rapidă asupra răspunsurilor cu o importanță deosebită pentru obiectivele anchetei.

Interviul poate să se realizeze nu numai într-o relație diadică, ci și în grup, cu un singur operator, asumându-și atât funcția de culegere a informației, cât și de terapie psiho-socială. Oricum, interviul nu este doar un simplu instrument de investigare socială sau psihologică ci și o artă a sociabilității, un joc social de informare și formare, problematizare și orientare. Rolul analistului social sau al operatorului de interviu este structurat pe baza unor convenții sociale și nu în funcție de standarde, reguli și legi formal instituite. Succesul său ca metodă de cercetare depinde de protocolul preelaborat, dar și mai mult de arta formulării întrebărilor și ascultării răspunsurilor.

Aplicarea repetată la anumite intervale de timp a aceluiași chestionar, sondaj sau interviu pentru investigarea persoanelor cuprinse în același eșantion particularizează **studiul panel**. Un tip special de studiu panel este *analiza cohortelor*. Aceasta se concentrează pe eșantioane care includ persoane de vârste apropiate, urmărindu-le evolutiv. De exemplu, pentru a investiga socializarea și efectele ei în timp se ia ca eșantion o cohortă care include copii de 5-10 ani și sunt urmăriți evolutiv până la o anumită vârstă (să zicem 20 de ani). Cohorta se construiește în condițiile acțiunii restricției de vârstă, adică a relativei omogenități a vârstei persoanelor investigate, pe când panelul este un eșantion ca oricare altul (deci neomogen ca vârstă), numai că este păstrat constant pentru a putea fi investigat longitudinal cu același instrument (chestionar, să zicem). De aici rezultă și dificultățile principale ale studiului panel. Mai întâi, apar pierderi inerente ale unor membri ai panelului, datorită imposibilității sau dificultății de a mai găsi unele persoane în stadiile de repetare a investigației sau datorită refuzului unora de a mai coopera. În al doilea rând, repetarea investigației bazate pe același instrument induce schimbări ale opțiunilor sau orientărilor psiho-sociale, mai ales că interviul are și un efect "terapeutic". Schimbările nu sunt generate de alți factori, ci de repetarea însăși a investigației. Ambele sunt surse de erori în măsurare. Pentru a le înlătura se poate recurge la investigarea cu același instrument la anumite intervale de timp a unor eșantioane care includ persoane diferite, deși eșantioanele sunt comparabile (cvasiechivalente) pe câteva criterii esențiale. Totuși, într-o astfel de variantă scade validitatea analizei schimbărilor datorită marilor dificultăți de echivalare a eșantioanelor comparate. Totodată, compararea datelor pentru a infera schimbările în timp presupune agregarea informațiilor, adică se compară proporții, frecvențe sau alți coeficienți globali la nivel de eșantioane separate, pe când în analiza panel datele culese în timp se repartizează pe subiecți și apoi sunt agregate în coeficienți sau proporții sintetice. Diferențele de validitate a analizei schimbării sunt esențiale, după cum se operează cu date agregate și neagregate. Rezultă că analiza panel este net avantajoasă tehnic și interpretativ ori de câte ori sunt investigate atitudini și comportamente care au o durată mai mare de timp și trec prin perioade de schimbare a căror cunoaștere este profitabilă psiho-sociologic și practic-social. În termeni teoretici, analiza panel s-a dovedit relevantă pentru studiul cauzalității sociale pe baza datelor culese prin anchetă. H. M. Blalock a dezvoltat în această privință o metodă care constă în elaborarea unei varietăți de modele ale relațiilor cauzale dintre mai multe variabile și în opțiunea pentru acel model care corespunde presupuzițiilor teoretice și datelor disponibile. Datele sunt obținute prin aplicarea unei anchete transversale. Analiza panel are avantajul că oferă

posibilitatea obținerii de serii de date care provin de la aceiași subiecți pe unități de timp succesive. Cum timpul și schimbarea sunt esențiale pentru „identificarea relației și direcției de cauzare, analiza panel are avantaje certe față de analiza transversală.

Ancheta s-a dovedit a fi nu numai una din cele mai importante metode de culegere a datelor și informațiilor în cercetarea socială, ci uneori chiar singura metodă. Nu neapărat întîmplător, dar oricum surprinzător, "metodologia științei sociale a devenit virtual sinonimă cu cercetarea prin anchetă" .

Ea oferă multiple posibilități pentru:

- a) culegerea simultană și extensivă de date socio-demografice, economice, ecologice, psiho-sociale și comportamentale, integrînd indicatori și scale de măsurare a unor variabile psiho-sociale complexe;
- b) adaptarea cu ușurință la aproape orice gen de populație prin aplicarea tehnicilor de eșantionare probabilistă;
- c) culegerea de informații despre atitudini, cunoștințe, motive, convingeri, valori, comportamente ce au marcat cicluri individuale de viață, avînd deci deschidere nu numai către stări prezente, ci și trecute sau chiar proiecții viitoare;
- d) creșterea eficienței cercetării, în condițiile în care într-un timp relativ scurt și cu cheltuieli nu prea mari se poate colecta o mare cantitate de informații sau date;
- e) aplicarea unor tehnici statistico-matematice de prelucrare a datelor în vederea interpretării și generalizării la nivel de populație, datorită caracterului structurat al informațiilor sau codificării lor cantitative.

Oricât ar părea de ciudat, unele din aceste avantaje se pot converti în dezavantaje. Ancheta este, prin excelență, o metodă "reactivă". Așa cum am văzut, multe probleme metodologice se referă la căile de construcție a "stimulilor" în raport cu care să se formuleze, codifice și structureze răspunsurile. Protocolul de anchetare se interpune ca un ecran între faptele sau manifestările sociale reale și reacțiile persoanelor investigate, forțînd producerea acelor date pe care analistul social le-a presupus deja ca existente. Mare parte din date sunt culese de la persoane individuale, împiedicînd, în mod considerabil studiul unor relații sau fenomene de maxim interes pentru sociologie. Informațiile culese prin anchete depind în mod hotărîtor de cooperarea respondenților, de memoria lor socială și psiho-socială sau de motivația implicării în cercetare. Datorită formelor structurate sau preprogramate de codificare a răspunsurilor, chiar atunci cînd cooperarea este asigurată, variabilitatea răspunsurilor este strict limitată. Este rațiunea pentru care se pledează în favoarea utilizării anchetei ca metodă *exploratorie și extensivă*, adică pentru obținerea unei imagini globale și sintetice a unui set de fenomene sociale și psiho-sociale pe baza corelării statistice a unor indicatori și variabile. Utilitatea pentru cercetare este cu atât mai mare cu cât ancheta se asociază cu alte metode de culegere a datelor și se bazează pe cooperare sau participarea intensivă a subiecților la producerea, prelucrarea și chiar interpretarea datelor.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Care sunt caracteristicile principale ale anchetei ca metodă de culegere a datelor ?
- Prezentați principalele sub-tipuri ale anchetei sociologice.
- Care sunt categoriile de indicatori incluse într-un instrument de investigare a persoanelor individuale ca unități primare de analiză ?
- Enumerați și comentați pe scurt cerințele metodice privitoare la frazarea întrebărilor în ancheta sociologică.
- Care sunt avantajele și dezavantajele utilizării anchetei sociologice ca metodă de culegere a datelor sociale ?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. C.A. Moser, *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale*, București, Editura Științifică, 1967.
2. D. C. Pelz, F. M. Andrew, *Detecting causal priorities in panel study data*, în N. K. Denzin, *Sociological methods. A sourcebook*, Chicago, Aldine, 1970.
3. D. R. Heise, *Causal inference from panel data*, în E. F. Borgatta (ed.), *Sociological methodology*, 1970, San Francisco, Jossey-Bass, Inc., 1970.
4. D. S. Tull; G. S. Albaum, *Survey research. A decizional approach*, New York, Intertext Books, 1973.
5. D. T. Campbell, J. C. Stanley, *Experimental and quasi-experimental designs for research on teaching*, în N. L. Gage (ed.), *Handbook of research on teaching*, Chicago, Rand McNally, 1963.
6. E. J. Webb, D. T. Cambell, R. D. Schwartz, L. Sechrest, *Unobtrusive measures: nonreactive research in the social sciences*, Chicago Rand McNally, 1966.
7. F. N. Kerlinger, *Foundations of behavioral research*, London, Holt, Rinehart and Winston, 1973.
8. H. H. Hyman (ed.), *Interviewing in social research*, Chicago, U.C.P., 1975.
9. H. M. Blalock, *Causal inferences in nonexperimental research*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1964.
10. H. W. Smith, *Strategies of social research. The methodological imagination*, New Jersey, Prentice Hall, Inc., 1975.
11. J. Brown, B. G. Gilmartin, *Sociology today: lacunae, emphases and surfeits*, în "American Sociologist", nr. 4, 1969.
12. J. Douglas, *Creative interview*, London, SAGE, 1985.
13. L. R. Bryson, D. P. Phillips, *Method for classifying interval-scale and ordinal scale data*, în D. R. Heise (ed.) *Sociological methodology*, 1975, San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
14. L. Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
15. Mihaela Vlăsceanu, *Conștiință și cauzalitate*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
16. O. D. Duncan, *Unmeasured variables in linear models for panel analysis*, în H. L. Costner, *Sociological methodology*, 1972, San Francisco, Jossey-Bass, Inc., 1972.
17. P. F. Lazarsfeld; M. Fiske, *The panel as a new tool for measuring opinion*, în "Public Opinion Quartely", vol. 2, nr. 4, 1938.
18. S. Chelcea, *Chestionarul în investigația sociologică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
19. Șt. Costea, M. Larionescu, I. Ungureanu, *Sociologie românească contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
20. Z. Gostkowski, *Toward empirical humanization of mass surveys*, în "Quality and Quantity", nr. 8, 1974.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) tratate în acest text:

anchetă sociologică, chestionar, interviu, sondaj de opinie, studiu/tehnică panel, analiza cohortelor, indicatori, variabile, pre-testare, formularea întrebărilor.

TEMA 7

STUDIUL DOCUMENTELOR SOCIALE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Clasificarea și semnificația documentelor sociale
2. Tipologia documentelor expresive personale

Într-o formă sau alta, timpul este o dimensiune esențială a oricărei cercetări sociale. Modurile de abordare, culegerea și prelucrarea datelor sau interpretarea acestora se raportează la timp pentru a înțelege, explica și prezice evenimente și deveniri sociale. În funcție de timp, cercetările transversale, orientate spre un moment al succesiunii sociale, au nostalgia longitudinalității, pe când studiile repetate sau continue în timp își caută sprijinul în rigurozitatea sau extensivitatea abordării transversale. Această veritabilă pendulare a abordărilor se explică și prin permanenta invocare a memoriei individuale sau sociale. Numai că posibilitățile de invocare sunt destul de diverse. Analiza sociologică a evenimentelor, trăirilor sau stărilor trecute se poate baza, de exemplu, pe memoria psiho-socială a persoanelor individuale. Aceasta este însă selectivă și, de multe ori, subiectivă și poate chiar distorsionantă. Ea trebuie redată în scris sau oral, înregistrată, analizată, comparată și oarecum "socializată". Rezultă serii de mărturii ale unor evenimente petrecute, transpuse în documente cu o aură pregnant personală : biografii sau autobiografii, jurnale, memorii sau scrisori. Semnificațiile lor nu pot fi în nici un fel ignorate, pentru că în definitiv orice stare, devenire sau eveniment au avut propriii actori și agenți, respectiv persoanele individuale implicate. Și totuși, acestea nu sunt singurele urme ale trecutului. Societățile, fie ele mai vechi sau mai noi, dar mai ales cele recente și îndeosebi din epoca de dezvoltare a statisticii și a mijloacelor de informare în masă, ne oferă o largă varietate de documente, de rapoarte, texte sau obiecte (realizări materiale) care dau mărturie despre evenimente, experiențe, stări și deveniri trecute pe temeiul cărora putem analiza și interpreta stări prezente sau anticipa deveniri probabile proiectate în timpul viitor. Adeseori se consideră că științele sociale, cu excepția istoriei, se concentrează cu predilecție asupra prezentului. Dar așa cum istoria studiază trecutul din perspectiva prezentului, pentru înțelegerea mai adecvată a evenimentelor și relațiilor actuale și chiar pentru anticiparea viitorului, tot astfel o știință socială cantonată strict în prezent, care ignoră experiențele trecute și proiecțiile viitoare, riscă să propună interpretări și explicații simplificatoare. Tocmai de aceea analiza documentelor este o sursă fundamentală a cercetării din științele sociale.

Varietatea și semnificația documentelor sociale

Încă scolastica medievală postulasă că "*scientia non est individuorum*". Știința trebuie să ajungă la formularea de legi generale și universale, neavând loc pentru individul singular. Filosofia germană de la sfârșitul secolului al XIX-lea face, de exemplu, prin W. Windelband, o distincție clară și tranșantă între științele *nomotetice* și cele *idiografice*. O veritabilă dilemă își face loc în câmpul cercetării, știința opunându-se unicității. A studia societatea înseamnă a identifica structuri și legi generale de compozabilitate a structurilor și relațiilor dintre ele, eliminând individualitatea de pe scena istoriei. Totuși, agentul și actorul ireductibil al oricărei structuri sociale este persoana umană sau o altă entitate singulară. Problema este cum poate fi studiată o structură făcând abstracție de individualitatea structurării.

De-a lungul timpului, distincția a fost când accentuată, când diminuată. Oricum, prezența ei a fost permanentă, "conducând la dezvoltarea în cadrul sociologiei și a altor științe sociale a

două practici metodologice¹: una "obiectivă", pozitivistă, *nomotetică*, urmând exemplul științelor naturii, și alta interpretativă, *idiografică*, punând accentul pe specificul subiectiv ireductibil al fenomenelor sociale și pe rolul persoanei individuale în construcția fenomenelor și proceselor sociale. Metodele de cercetare au fost și ele opuse. Metodele așa-zis riguroase și cantitativ orientate au fost dezvoltate independent și adeseori în opoziție cu metodele centrate pe analiza modului individual de interpretare a evenimentelor vieții sociale. Un exemplu ilustrativ al acestei stări este oferit de opoziția dintre metoda anchetei și analiza documentelor sociale. Pozițiile dominante ale unei abordări sau alteia s-au afirmat rând pe rând. Dacă ne-am limita numai la perioada postbelică, am observa că anii (1950-1970) de dominare cvasiexclusivă a utilizării anchetei sau altor metode orientate strict cantitativist au fost urmați de o perioadă de exaltare a virtuților specifice metodelor de observare și analiză a documentelor personale (în special biografii).

Fenomenologia socială, dezvoltată pe baza unei teorii filosofice și în prelungirea "sociologiei interpretative" a lui Max Weber, și, odată cu ea, etnometodologia urmăresc să studieze aspectele etnografice ale cunoașterii comune, metodele prin care oamenii se conformează, produc, justifică sau practică înțelegerea interacțională a vieții sociale. Atenția nu se concentrează asupra structurilor și sistemelor sociale integrale, ci asupra modului în care membrii unei societăți construiesc o ordine adecvată scopului acțiunii lor. *Abordarea biografică* devine simbolul central și unic al unui nou demers metodologic, opus practicii de cercetare bazată pe ancheta care "reifică ceea ce este viu, structurează ceea ce este luptă și contradicție, consideră stabil și fix ceea ce este istorie". A reda istoria vieții sociale bazată pe bogăția experienței umane concrete și reale, a evita agregarea de date impersonale procurate prin anchetă în vederea analizei fluxului vieții personale transpuse biografic și autobiografic înseamnă a renunța la anchetă ca metodă de investigare socială și a considera studiul documentelor personale ca unica metodă validă de cercetare.

Există însă argumente importante împotriva unei astfel de opoziții.

În primul rând, supralicitarea unei metode de investigare într-o perioadă dată nu trebuie să conducă la înlăturarea sau negarea ulterioară a respectivei metode în numele dezavantajelor sau neajunsurilor pe care orice critică metodologică i le recunoaște. Observația și studiul documentelor sociale pot într-adevăr suplini unele neajunsuri ale anchetei, dar nimic nu poate justifica utilizarea lor exclusivă sau înlăturarea anchetei din arsenalul metodelor de culegere a datelor. Fenomenele sociale pot fi investigate dintr-o diversitate de unghiuri, datele și informațiile trebuie să fie cât mai diferite și complementare.

În consecință, fiecare metodă o considerăm din perspectiva posibilităților ei inerente de producere și culegere a datelor, fără a o transpune în opoziții ireductibile cu altele de care este diferită.

În al doilea rând, studiile de tip idiografic accentuează numai sau mai ales valoarea biografiilor și autobiografiilor, ca documente a căror analiză ar conduce la relevarea istoriei sau procesualității vieții sociale, a modului de implicare a actorilor sociali individuali în ordinea socială pe care ei o construiesc. Documentele sunt însă mult mai diverse: personale sau sociale (publice), scrise sau nescrise, cifrice sau necifrice, obiectuale sau iconografice etc. Tocmai de aceea S. Chelcea a considerat că "bogăția surselor de informare, marea varietate a documentelor utilizate de sociolog pentru reconstituirea vieții sociale din trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat, pentru descrierea și explicarea proceselor și fenomenelor sociale contemporane impun elaborarea unui sistem de clasificare a documentelor...". O astfel de clasificare poate fi realizată după criterii diverse. Deși s-ar putea argumenta că importantă nu este atât clasificarea în sine, cât exhaustivitatea ei, capacitatea de a cuprinde varietatea largă a documentelor relevante pentru cercetarea socială, se pare că, în ultimă instanță, numai o redare clasificatoare ne poate ajuta să prezentăm în formă sistematică diversele documente. În tab. 1 încercăm o astfel de clasificare.

	Documente expresive personale	Documente expresive publice	Documente oficiale și arhivistice
<i>Fidelitate</i>	-redușă		-ridicată
<i>Cuantificare</i>	-redușă		-ridicată
	<ul style="list-style-type: none"> • Biografii • Istории orale (personale, de grup, comunitare) • Autobiografii • Jurnale • Memorii • Scrisori • Studiu de caz 	<ul style="list-style-type: none"> • Reportaje și articole în ziare și reviste • Filme (documentare și artistice) • Emisiuni de radio și tv. • Producții literar-artistice 	<ul style="list-style-type: none"> • Recensăminte • Anuare statistice • Acte de evidență civilă • Rapoarte, procese verbale • Arhive (centrale, regionale, locale) • Bănci de date

Tab.1 Tipuri de documente sociale

În funcție de forma de prezentare (limbaj, conținut adresabilitate) putem distinge între *documentele expresive* (personale și/sau publice) și *cele oficiale*. Este clar că primele utilizează un limbaj mai plastic și mai diversificat, pe când forma de redactare și prezentare a celorlalte este standardizată, "birocratică", incluzând numeroase coduri, indici și cifre statistice divers catalogate. Mai important este însă de remarcat că aproape toate documentele (cu excepția, parțială, a băncilor de date) nu au fost elaborate cu intenția de a fi utilizate în cercetare. Pentru evaluarea lor din perspectiva cercetării va trebui să avem în vedere cel puțin două criterii importante - fidelitatea și cuantificarea - care dispun de un continuum variațional de la un nivel considerat inferior până la unul superior.

Fidelitatea se referă la măsura în care datele sau informațiile sunt reprezentări precise și repetabile ale unui fenomen sau proces social.

Cuantificarea se referă la gradul de reprezentare a datelor în formă cantitativă pentru o eventuală prelucrare statistică și nu numai interpretativă.

Revenind la tab. 1, vom observa că *documentele expresive personale* reflectă în mod aproape exclusiv perspectiva descriptivă și analitică a autorului. În consecință, probabilitatea ca un alt observator al aceluiași fenomen să producă aceleași date sau informații este destul de mică, adică fidelitatea sau veridicitatea lor este redusă. Același lucru se poate spune și despre gradul de cuantificare a informațiilor pe care le includ. *Documentele expresive publice* se adresează, prin însăși intenția elaborării, unor "consumatori" eterogeni. Expresivitatea sau stilul lor este personal, dar interpretarea, "ideologia" implicită sau explicită, tind spre atingerea unei anumite obiectivități astfel că sunt caracterizabile printr-un grad mai înalt de fidelitate sau veridicitate decât precedentele. În structura lor rareori vom întâlni date cifrice, dar, așa cum vom vedea, sociologia a dezvoltat o tehnică pentru a le analiza conținutul în termeni cantitativi. *Documentele oficiale și arhivistice* sunt, în cea mai mare parte, cantitativ structurate și elaborate astfel încât să corespundă unor indici superiori de fidelitate.

Dintre *documentele expresive personale*, autobiografiile, biografiile și istoriile orale dispun de cele mai multe posibilități de a oferi date și informații despre diversele fenomene sociale. Într-un fel, jurnalele, memoriile sau scrisorile pot fi considerate ca variante autobiografice mai mult sau mai puțin detaliate scrise adesea cu intenția unei eventuale publicări, mai ales de către personalități cu experiențe sociale (științifice, culturale, diplomatice, literare, politice etc.) bogate, ieșite din comun, datorită implicării sau participării la evenimente sociale cu largă semnificație istorică. Documentele expresive personale pot fi

diferențiate și în funcție de un criteriu cu importante implicații metodologice referitor la perspectiva din care sunt scrise. *Autobiografiile*, *jurnalele* și *memoriile* sunt scrise la persoana întâi singular; *biografiile* și *studiile de caz* la persoana a treia singular; *scrisorile* sunt scrise la persoana întâi, dar presupun relația dintre două persoane - autorul și destinatarul; *istoriile orale* sunt exprimate la persoana întâi singular, dar în condiții de interviu, când investigatorul formulează întrebări stimulative, clarificatoare etc. Gradul de implicare subiectivă a personajului central, motivația scrierii sau redării orale, modul de prezentare a sinelui individual, detașarea de evenimente sau relații, amestecul de relatări, evaluări și interpretări sunt tot atâtea forme de diferențiere a acestor documente în procesul utilizării efective pentru scopuri de cercetare.

Autobiografia este o istorie a unei vieți prezentată dintr-o perspectivă strict personală, "actorul" coincidând cu autorul. Succesiunea ciclurilor de viață se îmbină cu relevarea evenimentelor și experiențelor persoanelor și instituțiilor considerate ca semnificative din perspectiva propriei deveniri. De altfel, tocmai menționarea lor într-o istorie de viață le conferă semnificație. Totuși, aceasta ar fi prea puțin. Frazarea și contextul, evidențierea sau lăsarea în umbră, eventuala revenire sau singularizarea, ostentația unei menționări sau discreția referinței sunt modalități de prezentare a sinelui pe scena deschisă a vieții. Ele trebuie să fie atent urmărite într-o lectură psiho-sociologică a oricărei autobiografii pentru distingerea ciclurilor de viață și a factorilor care au influențat constituția.

O caracteristică interesantă se manifestă aici: primii ani de viață sunt prezentați în mod sumar, iar ultimii ani (cei apropiați de data autobiografiei) printr-o varietate exagerată și chiar confuză de detalii și ramificații. Uneori memoria distorsionează unele evenimente, iar altele sunt trecute deliberat sub tăcere datorită unor rațiuni profunde și ascunse. De aceea, autobiografia trebuie completată cu alte explorări, atunci când este posibil.

Pentru folosirea autobiografiilor în scopuri de cercetare este important să se cunoască motivul principal al elaborării lor. Referindu-se la documentele expresive personale scrise la persoana întâi, Gordon W. Allport considera că "până când nu știm cum și de ce a luat ființă documentul respectiv nu putem decide cât adevăr să-i acordăm și nici nu putem să apreciem plenitudinea relatării"⁶.

În acest sens, Allport menționează 13 motive distincte:

pledoarie specială (autojustificare, scoatere în evidență a propriei persoane); exhibiționism (dezlănțuire a egoismului, etalare a propriilor virtuți și păcate); dorința de ordine (notarea evenimentelor marcante și a experiențelor semnificative pentru "a pune ordine în viață"); interesul literar (exersarea în prezentarea artistică a propriei vieți); consolidarea perspectivei personale (încercarea de a face un "inventar" al propriei vieți la un moment de trecere într-un nou ciclu); catharsis (posibilitatea de reducere a tensiunii interioare); îndeplinirea unei sarcini formulate de altcineva (de exemplu, de un cercetător); câștig bănesc (când scrierea autobiografiei este remunerată); ajutor în terapie (în psihoterapie); dorința de reîncadrare socială (specifică pentru persoanele deviante sau pentru delincvenți); serviciul public (autobiografia ca mărturie socială a unui stil de viață ce trebuie schimbat); dorința de nemurire ("a fi uitat înseamnă a muri a doua oară și definitiv"); interesul științific (pentru a sprijini o cercetare).

Cunoscând motivul sau motivele scrierii unei autobiografii putem să-i apreciem mai bine utilitatea pentru cercetare, să stabilim fidelitatea și validitatea metodei de investigare și, pe acest temel, să procedăm la o interpretare adecvată în construcția teoretică.

Primul pas în folosirea autobiografiilor pentru scopuri de cercetare psiho-socială coincide cu formularea problemei și a modelului teoretico-ipotetic corespunzător. Pe această bază, evaluăm măsura adecvării lor metodologice și dacă o altă metodă n-ar fi mai propice. Dacă opțiunea se dovedește fundamentată atunci vizăm disponibilitatea autobiografiilor. În această

etapă putem constata - caz foarte rar -că autobiografiile ne sunt, deja, disponibile. Dar cum o astfel de situație este cu totul de excepție, procedăm la o eșantionare *sui generis*: în funcție de problema cercetării definim tipurile de persoane care să-și redacteze autobiografiile. Diversitatea tipologică a autorilor trebuie să se asocieze cu diversitatea pozițiilor sociale ocupate. De exemplu, a studia integrarea într-o organizație pe baza autobiografiilor presupune selecția unor persoane de vârste diferite, care ocupă poziții diverse în structura ierarhică și care au capacități autoreflexive. Dorința de cooperare în cercetare are, de asemenea, importanță în construcția "eșantionului". Mai departe, trebuie să decidem asupra modului de elaborare a autobiografiilor. Câteva distincții sunt aici necesare. Autobiografiile pot fi *global* orientate (întreaga viață, cu referire la orice relație, eveniment sau experiență semnificativă) sau *selective* (focalizate pe o perioadă, pe relații sau/și experiențe/evenimente, pe anumite conținuturi de viață - cum ar fi integrarea relațională într-o organizație). Totodată autobiografiile pot fi mai mult sau mai puțin directivate. Atunci când sunt pur și simplu disponibile, posibilitatea de directivare este evident nulă. Când sunt solicitate, analistul social poate lăsa liberă redactarea sau indică informațiile care nu trebuie să lipsească, domeniul de concentrare a relatării, perspectiva temporală avută în vedere, gradul de combinare a interpretărilor cu datele factuale etc. Experiența de cercetare a dovedit că o doză de directivare, oricât ar fi de redusă, este intens profitabilă pentru culegerea unor informații și date semnificative pentru problema cercetată. Considerând numai referința temporală, se pot indica diversele cicluri de viață asupra cărora să se insiste, gradul de proiecție în trecutul experienței, dar și în viitorul posibil ("autobiografii la timpul viitor").

Comparativ cu autobiografia, *jurnalul* oferă o varietate mult mai mare de informații, care sunt și mai exacte, întrucât înlătură eventualele distorsiuni ale memoriei. El **rezultă din notații succesive ale evenimentelor și experiențelor relațiilor, persoanelor și instituțiilor semnificative, datele concrete combinându-se adesea cu interpretări personale**. De aceea jurnalul ar putea fi considerat instrumentul principal al investigației psiho-sociologice. Totuși, intervin câteva restricții. Mai întâi, puține persoane se angajează în ținerea la zi a unui jurnal. În al doilea rând, sunt mai frecvente jurnalele așa-zis "obiective" (în care se notează cu predilecție evenimente și experiențe, stări și acțiuni exterioare autorului decât cele "subiective" (din care să rezulte devenirea propriei persoane). Valoarea jurnalelor "obiective" este mai degrabă istorico-documentară, incidența psiho-socială fiind relativ redusă. În sfârșit, jurnalele "subiective" sunt selectiv orientate către probleme, conflicte sau stări "ieșite din comun", ignorându-se destule experiențe sau evenimente apreciate ca firești sau de la sine înțelese. Preinterpretarea este ea însăși selectivă și atunci putem formula unele inferențe psiho-sociale tocmai prin considerarea tipicității selecției. Este evident însă că destule informații privind stările de viață considerate drept comune, normale, firești nu vor fi disponibile. O cale de utilizare a jurnalului în cercetare constă în provocarea elaborării lui de către persoane cu caracteristici autoreflexive dintr-o instituție sau organizație socială, dintr-un mediu social sau aparținând unui ciclu de vârstă. Din moment ce nu ne așteptăm la o disponibilitate mai extinsă a jurnalelor (cu excepția doar a jurnalelor sau "oracolelor" adolescente), putem să generăm noi condițiile de elaborare. Selecția adecvată a persoanelor și asigurarea cooperării lor, stabilirea unui orizont de timp și a unor întâlniri periodice pentru interviu se pot combina cu formularea unor indicații privitoare la informațiile așteptate și modul de notare. În felul acesta se obține un număr mai mare de jurnale, care pot fi comparate și analizate implicând chiar pe autori. Timpul trăirii se înlănțuie cu cel al notării și interpretării, fidelitatea este potențată, iar validitatea cercetării mult sporită.

Biografia este istoria unei vieți scrisă de altcineva pe baza informațiilor și datelor disponibile. Metodologic, se aseamănă cu observația participantă, deși domeniul de

cuprindere este restrâns la un număr mult mai mic de persoane, respectiv la cele ale căror poziții se caracterizează printr-o notă de exemplaritate în privința experiențelor subiective raportate la un set de evenimente sociale predeterminate. Biografia este prezentarea unui caz, astfel că, la limită, se identifică adesea cu *studiul de caz*. Într-adevăr, problema oricărei biografii, ca și a unui caz, este de a include date și informații despre experiențe diverse de viață, despre trăiri și reacții comportamentale circumscrise unuia sau mai multor evenimente relevante pentru cercetare (integrarea instituțională, participarea la viața unui grup etc.). În cercetare se stabilesc raporturi între: evenimente sau situații; experiențe, trăiri sau reacții personale față de primele; regularități sau diferențieri asociate cu diversitatea persoanelor. În timp ce numai uneori autobiografia putea fi direcționată pentru a include anumite date, biografia persoanelor în viață este și trebuie să fie astfel orientată, încât să prezinte orice informație interesantă pentru problema cercetată.

În ansamblu, biografia este structurată pe următoarele domenii:

a) date demografice și sociale despre sine și familia de proveniență ; b) istoria dezvoltării individuale, incluzând evenimente, relații și experiențe ordonate de-a lungul ciclurilor de viață (prima copilărie, preadolescența, adolescența, tinerețea, maturitatea); c) caracteristici și semnificații asociate vieții subiective, referitoare la concepția despre sine, relațiile cu alții, trăiri și atitudini, reacții tipice ale conduitei față de sine și față de alții semnificativi, opțiuni valorice, conduita normativă, stabilitatea emoțională, gradele de satisfacție, viața profesională și cea din afara muncii, integrarea în diverse organizații etc.

Din perspectiva problemei cercetate pot fi accentuate anumite aspecte și corelate cu altele din cursul vieții. Dacă investigația este de tip idiografic, atunci o singură biografie poate fi considerată suficientă pentru analiza devenirii personale, relevându-se modul de construcție personală, semnificațiile investite în evenimente, experiențele subiective care au marcat devenirea. Eșantionarea vizează mulțimea datelor și informațiilor circumscrise aceleiași vieți. Totuși această orientare psihologică a investigației biografice este numai una dintre cele posibile. Dintr-o perspectivă sociologică sau antropologică, pot fi avute în vedere seturi de biografii ale persoanelor cu poziții exemplare eșantionate dintr-o organizație socială. Compararea și corelarea devin astfel posibile, facilitând formularea de generalizări sau regularități empirice și teoretice.

Pentru îmbogățirea informațiilor biografice analistul social poate utiliza diverse tehnici de producere și culegere a datelor personale. Observația participativă și interviul clinic sau focalizat pe o problemă de viață sunt cel mai frecvent utilizate. În felul acesta se construiește un caz cu virtuți de exemplaritate, care poate fi comparat cu altele de același fel.

În timp ce biografia este istoria vieții integrale, cazul este asociat unei probleme factual-teoretice, tinde să fie mai puțin extensiv și mai mult intensiv. De exemplu, putem studia cazuri cu scopul de a infera asupra formelor de integrare socială, interesul fiind mai restrâns. Biografiile sunt mai degrabă utilizate pentru a identifica și caracteriza procese și interacțiuni sociale pe baza experiențelor subiective personale.

Sintetic, utilizarea biografiei în cercetare presupune:

a) formularea problemei investigate ; b) definirea tipurilor de date solicitate și a modului de obținere a acestora (observația se combină cu interviul nestructurat, cu precizarea categoriilor de informații într-un protocol adecvat) ; c) eșantionarea persoanelor dintr-o organizație pe baza unui criteriu al alocării optime, pentru a cuprinde pe acelea cu experiențe exemplare, cu capacități autoreflexive și care ocupă poziții cheie și suficient de diverse în aria investigată ; d) culegerea datelor prin implicarea activă a persoanelor investigate, chiar prin participarea lor la precizarea informațiilor necesare.

Acest proces de culegere a datelor este reprezentat prin ceea ce am considerat a fi "eșantionarea teoretică". Așa cum se exprima H. S. Becker, "dacă biografia este bine realizată, atunci ne va oferi detalii despre acel proces pe care altfel l-am construi doar speculativ, proces

la care datele trebuie să fie raportate pentru a avea semnificație teoretică, nu numai operațională și predictivă. Biografia prezintă acele episoade cruciale interactive din care sunt derivate noi direcții ale activității individuale și colective, prin care sunt relevate noi aspecte ale sinelui. Numai astfel biografia oferă o bază realistă reprezentărilor noastre despre procesele de bază...".

Istoriile orale sunt în mare măsură extensii ale biografiilor și interviurilor nestructurate (nondirective) orientate predominant către experiențe individuale și sociale (de grup sau comunitare) din trecut. De regulă, ele sunt privite ca surse istoriografice, deși utilitatea sociologică poate fi cu greu contestată, în măsura în care oferă date și informații, dar mai ales experiențe de viață, moduri individuale de raportare la evenimente și de interpretare a acestora. Istoria orală apare ca rezultat al interviurii. Z. Rostas consideră că "cea mai adecvată tehnică de interviu este cea *neutră și intensivă*. Cu condiția ca partenerul nostru să fie permanent conștient că ceea ce spune ne *interesează*". Istoria orală poate lua forma unei biografii centrată pe evenimentele sociale care au marcat devenirea personală, sau se poate concentra doar pe anumite evenimente, a căror interpretare subiectivă este relevantă pentru modul de "construcție" a vieții personale de grup și chiar comunitare.

Documentele expresive personale sunt surse fundamentale de date și informații pentru cercetarea din științele sociale. În mare parte ele sunt încadrate în practica metodologică interpretativă, inițiată de Max Weber și dezvoltată apoi prin abordările interacționist-simbolice, fenomenologice și etnometodologice. Cel mai adesea li se contestă fidelitatea și validitatea, care pot fi mai puțin controlate în comparație cu ancheta sau experimentul. Analiza socialului nu poate fi însă redusă la datele standardizate și seriate, ignorând istoriile reale ale vieților personale, experiențele subiective ale actorilor sociali. Așa cum vom vedea în secțiunea următoare, cercetarea dispune în plan metodologic de posibilități de evaluare și controlare a fidelității și validității documentelor expresive personale astfel că utilizarea lor nu este numai de dorit, ci și absolut necesară.

Documentele expresive publice reprezintă un domeniu mult mai extins de surse de date și informații pentru cercetarea socială comparativ cu cel al documentelor personale. Totodată, fidelitatea, validitatea și posibilitățile de cuantificare sunt superioare. Reportajele și articolele din ziare și reviste, filmele documentare și artistice, conținutul emisiunilor de radio și TV, producțiile literar-artistice redau evenimente și relații, simboluri și interacțiuni, trăiri și experiențe de o incontestabilă varietate. O psihosociologie implicită este prezentă în aceste conținuturi, deși, sau tocmai de aceea, forța lor de descriere, interpretare și influențare este adeseori mult mai puternică decât a oricărei lucrări teoretice din științele sociale. De altfel, raportul dintre conținuturile acestor producții și teoria sau filosofia socială trebuie privit dintr-o perspectivă a reciprocității. Dacă am considera numai raportul dintre literatură și filosofie n-ar putea fi ignorată tendința de a produce literatură pe baza unei concepții teoretice filosofice constituite. Sartre sau Camus, de exemplu, sunt nu numai filosofi, ci și scriitori existențialiști, adică literatura lor este în mod programatic elaborată din perspectiva unei antropologii existențialiste. Pe de altă parte, în textul unei producții literar-artistice, care nu-și formulează în mod explicit referința filosofică teoretică sau ideologică, pot fi distinse: un anumit mesaj, forme distincte de reprezentare a experiențelor și trăirilor, evenimentelor și relațiilor sociale. Sociologia, psihologia sau antropologia pot reconstrui teoretic astfel de mesaje, îmbogățindu-și astfel înțelegerea și interpretarea vieții individuale sau sociale.

Folosirea sociologică a documentelor expresive publice își alege ca referință trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat dar și prezentul redat prin diverse conținuturi. S-ar putea ca o astfel de abordare să devină un fel de critică literară sau artistică (sociologică, antropologică,

psihanalică etc.). L. Goldmann, de exemplu, pledează "pentru o sociologie a romanului"¹¹, adică pentru o critică întemeiată pe principii sociologice, așa cum R. Barthes a dezvoltat o critică lingvistică, tematistă sau metalogică. Structurile operei literare sau artistice sunt raportate la structurile grupului social a căror expresie coerentă sunt. A evidenția "viziunea tragică" a "cugetărilor" lui Pascal înseamnă a aplica un procedeu de comprehensiune, de înțelegere din interior a textului, dar și de explicare prin raportare la fapte sociale, relații și evenimente care sunt tipice pentru perioada istorică a scrierii, respectiv structura grupurilor janseniste prinse într-o contradicție insolubilă: nobilimea de robă era sfâșiată între fidelitatea față de monarhie și evoluția politicii monarhice. L. Goldmann dezvoltă astfel o metodologie sociologică de practicare a criticii literar-artistice, pentru a pune în evidență unitatea și coerența proprii operei de artă. Critica încetează să fie doar empatică sau impresionistă, pentru a deveni științifică în relație cu instrumentele sau tehnica derivate din științele sociale. Numai că pentru a explica structural-genetic opera artistică, L. Goldmann presupune că sunt cunoscute condițiile genezei social-istorice și că trebuie puse în corespondență, prin înțelegere și explicație, structurile sociale cu structurile operei. Pentru metodologia cercetării sociologice raportul trebuie să fie însă exact invers: cunoscând conținutul unei opere artistice, să inferăm despre fapte și evenimente sociale, să detectăm structuri sociale.

Fără îndoială că unele din tehnicile de analiză a unei opere, dezvoltate de "noua critică"¹², pot fi utilizate în cercetarea documentelor expresive publice. În același timp, trebuie să considerăm tehnicile specifice științelor sociale, care să conducă la concluzii pertinente pentru tipul de discurs care le este specific. Tocmai în acest sens S. Doubrovsky apreciază că "dacă expresia literară este într-adevăr o fuziune a unei multiplicități de sensuri diferite într-o mică scriere, dacă ea tinde să dea în limbaj echivalentul. . . existenței umane totale, este evident atunci că fiecare semnificație de ordin particular (istoric, sociologic stilistic psihologic etc.) trebuie să fie elucidată prin știința de care ține"¹³. Așadar, în timp ce critica artistică postulează ca dată cunoașterea socială și interpretează opera în consonanță cu ea, știința socială investighează opera dintr-o epocă social-istorică pentru a descoperi caracteristici ale mediului pe care îl prezintă și care probabil că i-a influențat construcția.

Din această perspectivă o nouă problemă se ivește: analistul social consideră numai conținutul operei sau și mediul de reprezentare, care poate fi iconic sau simbolic, lingvistic sau imagistic etc.. M. McLuhan¹⁴ ne-a demonstrat că efectele sociale și culturale ale unui anumit mijloc de comunicare s-au datorat nu atât sau nu numai *conținutului* transmis, ci și *mijlocului* de transmitere. De aceea mediul de transmitere este mesajul însuși. Istoria omenirii, epocile de civilizație și cultură pot fi privite ca o trecere progresivă din stadiul oral spre cel vizual și apoi în stadiul de solicitare integrală a sistemului nervos prin mass-media, mai ales prin televiziune - simbol tehnic al galaxiei Lumiere. În consecință, analistul social trebuie să considere atât conținutul operei, cât și mijlocul de transmitere a mesajelor când se referă la documentele expresive publice. Totuși, conținutul este domeniul principal de referință a analizei și pentru aceasta poate face uz de tehnicile specifice criticii literare, dar și de tehnici particulare ale științei sociale. În acest sens, o importanță aparte o are *tehnica analizei conținutului*, la care ne vom referi în continuare.

Dintre documentele sociale, cele care se caracterizează printr-o fidelitate mai ridicată și printr-un grad înalt de cuantificare sunt **documentele oficiale și arhivistice**: recensămintele și anuarele statistice, actele de evidență contabilă ale diverselor instituții sau organizații și băncile de date. Numai că rapoartele, dările de seamă, procesele verbale sau alte documente de arhivă nu dispun de același grad de cuantificare, deși tehnica analizei conținutului le poate transpune și în termeni cantitativi-statistici. **Recensământul constă în catalogarea periodică de date cu ajutorul unui formular specific de anchetă adresat tuturor membrilor unei populații.** Avantajul său constă în investigarea exhaustivă a populației la anumite intervale de

timp (de regulă 10 ani), procurând date socio-demografice deosebit de importante pentru sociolog sau oricare alt analist social. Datele pot fi utilizate în scopuri de corelare sau comparare (între zone), pentru eșantionare, pentru selecția anumitor zone în vederea analizei lor intensive și comparării eventuale cu datele despre populație, pentru producerea de date în serii istorice în vederea comparării și analizei tendințelor etc. Datele procurate prin recensăminte pot fi considerate în relație cu indicii economico-sociali din *anualele statistice* (centrale și regionale). Important este să se aibă în vedere comparabilitatea datelor în funcție de referința lor, cunoscându-se modul de construcție a indicilor și indicatorilor. O pondere crescândă în categoria documentelor oficiale tinde să o aibă *băncile de date*. **Ele constau în înregistrări (pe cartele, benzi magnetice sau discuri, cu ajutorul calculatoarelor) ale datelor obținute prin cercetări sociale sau psihologice și în facilitarea accesului cercetătorilor sau altor persoane interesate la sistemele informatice și informaționale.** Tot mai multe institute de cercetare socială își construiesc propriile bănci de date, devenite surse documentare și de analiză secundară.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Cum pot fi clasificate documentele sociale ?
- Prezentați în manieră comparativă principalele tipuri de documente expresive personale.
- Evidențiați avantajele și dezavantajele utilizării documentelor sociale în cercetarea sociologică.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. L. Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
2. Francoise Morin, *Pratiques anthropologiques et histoire de vie*, în "Cahiers Internationaux de Sociologie", vol. LXIX, 1980.
3. Daniel Bertaux (ed.), *Biography and society. The life history approach in the social sciences*, în "SAGE Studies in International Sociology", vol. 23, London, 1981.
4. S. Chelcea, *Documentele sociale în investigația socioumană*, în S. Chelcea (coord.), *Semnificația documentelor sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
5. H. W. Allport, *Structura și dezvoltarea personalității*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981.
6. L. Festinger, D. Katz (eds.) *Les methodes de recherche dans les sciences sociales*, Paris, P.U.F., 1963.
7. Z. Rostas, *Documentele sociale și istoria orală*, în S. Chelcea (coord.), *Semnificația documentelor sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
8. L. Goldmann, *Pour une sociologie du roman*, Paris, Gallimard, 1964.
9. S. Doubrovsky, *De ce noua critică? Critică și obiectivitate*, București, Editura Univers, 1977.
10. M. McLuhan, *Galaxia Gutenberg*, București, Editura Politică, 1973.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) tratate în text:

document social, analiza conținutului, nomotetic, idiografic, abordare biografică, document expresiv, document oficial, fidelitate, cuantificare, autobiografia, jurnalul, biografia, istoria orală.

TEMA 8

ANALIZA CONȚINUTULUI DOCUMENTELOR SOCIALE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Tehnica reducăției categoriale
2. Tehnica analizei secvențiale
3. Operațiile realizate în cadrul analizei conținutului documentelor sociale

Considerând că documentele sunt disponibile, problema următoare se referă la analiza conținutului lor. Totodată, nu trebuie ignorate nici aspectele de fidelitate și validitate ale documentelor. Considerarea acestor probleme se face în mod diferențiat, în funcție de conținutul documentului avut în vedere și de perspectiva analitică luată ca referință. De exemplu, A. L. Baldwin a propus și utilizat așa-numita "analiză a structurii personale" în psihologia personalității. Premisa analizei este că orice document de tipul biografiei, autobiografiei, jurnalului sau scrisorilor sintetizează o populație de evenimente și trăsături în limitele unei singure persoane. Dacă în această populație pot fi identificate anumite idei, teme sau experiențe constante, atunci este posibil să se specifice frecvența apariției lor independente sau în asociații. Cu ajutorul conceptualizării se trece apoi să se analizeze în termeni psihologici structura personalității. Dar cum apreciem validitatea acestei analize? G. Allport a formulat în acest sens șase criterii considerate drept "teste de evaluare a validității unei interpretări":

1. sentimentul de certitudine subiectivă, adică forța clarificatoare a interpretării ;
2. conformitatea cu faptele cunoscute: luarea în considerare a tuturor faptelor importante și dezvoltarea unei interpretări care să nu ignore nici unul din acești factori;
3. experimentarea mentală : dacă am identificat un factor, încercăm să ne imaginăm cum ar fi influențată viața de către el și dacă rezultă că are o pondere deosebită îl reținem în analiză ;
4. forța predictivă se referă la măsura în care un factor detectat facilitează formularea de previziuni despre construcția integrală a vieții ;
5. acordul social, respectiv acordul specialiștilor și chiar al autorului documentului cu interpretarea propusă ;
6. coerența internă, adică evitarea contradicțiilor logice în interpretări.

Aceste "criterii de validitate" și-au probat eficiența, însă nu putem ignora nota lor de subiectivitate, accentul pus aproape în exclusivitate pe imaginația constructivă a cercetătorului. Documentul social sau personal apare ca pretext (empiric) al unui text (teoretic) pe care cercetătorul îl construiește prin invocarea imaginației conceptuale și interpretative. Este destul de redus controlul exercitat de anumiți factori "obiectivi".

Pentru a se ajunge la analize cu un grad mai înalt de validitate sau fidelitate, au fost formulate și alte tehnici de analiză și construcție teoretică. Ne vom referi mai întâi la două dintre tehnicile de ordonare și prelucrare a datelor prezente în documentele expresive personale sau în cele similare cu acestea în privința formei de elaborare. Aplicarea acestor tehnici presupune existența unui număr mai mare de documente (biografii, autobiografii etc.).

Tehnica reducăției categoriale

O numim astfel întrucât vizează o asemenea analiză a conținutului documentelor care să faciliteze aplicarea calculului statistic. Ea presupune existența unui număr suficient de mare de biografii sau autobiografii, aparținând unui eșantion predefinit de persoane. Din eșantionul global se extrage la întâmplare un număr de 5-10 documente, care sunt citite cu atenție în vederea distingerii unor factori comuni. Coroborând problema cercetată și modelul ipotetic al

acestui cu lectura sistematică a subșantionului de documente, se procedează la formularea factorilor de structurare a informațiilor și datelor din documente. Fiecărui factor îi sunt apoi asociate categorii de clasare a informațiilor. Categoriile pot fi dispuse în forma unei scale nominale sau a unei scale ordinale.

De exemplu, într-o analiză a proceselor specifice socializării timpurii în familie pe baza autobiografiilor, poate fi distins ca factor rolul părinților în dezvoltarea socială a copilului, asociindu-i următoarea scală ordinală cu trei categorii:

1. încurajarea asumării de răspunderi, îndemnul de a trăi noi experiențe ;
2. lipsa de încurajare, copilul a fost lăsat liber să-și urmeze propriile tendințe;
3. descurajare, tutelarea copilului.

Informațiile din autobiografia stau la baza repartizării diverselor cazuri într-o categorie sau alta. În final obținem frecvențe pe categorii și factori, ceea ce permite continuarea analizei statistice.

Aplicarea acestei tehnici de analiză a documentelor presupune rezolvarea câtorva probleme esențiale. În primul rând trebuie evaluată obiectivitatea clasificării informațiilor pe factori și categorii. Dacă unul sau mai mulți analiști realizează clasificarea, atunci este necesară formularea regulilor de clasare, adică a normelor pe care se bazează inferența de încadrare a unui document într-o categorie sau alta a unui factor. Dacă sunt implicați mai mulți analiști, condițiile de acord sunt fundamentale, pentru că ele influențează fidelitatea și validitatea prelucrării și interpretării. De aceea sistemul de factori și categorii trebuie combinat cu seturi de reguli privitoare la catalogarea informațiilor pe fiecare factor și categorie și cu exemple ilustrative. În al doilea rând, trecerea la prelucrarea sau clasificarea informațiilor trebuie precedată de exerciții intensive și atent controlate pe baza regulilor stabilite. În caz contrar, apar distorsiuni mari de prelucrare și interpretare.

O a treia problemă este și mai importantă, referindu-se la natura tehnicii ca atare. Din moment ce scopul ei este de a produce o reducere a informațiilor în vederea facilitării unei prelucrări statistice, de ce nu s-ar aplica un chestionar sau un interviu structurat în culegerea datelor? În definitiv, tehnica prezentată aici este o cale complicată de obținere a unor date care nu diferă în mod substanțial de cele produse de un chestionar. O astfel de critică este, deci, întru totul îndreptățită. Tehnica reducerii categoriale este aplicabilă și pentru scopuri interpretative, analitice, dar numai în măsura în care se combină cu evocarea comprehensivă, empatică și explicativă a unor informații necatalogate statistic. Ar rezulta o combinație de analiză cantitativă și calitativă, interpretativă și empatică, explicativă și comprehensivă. Totodată, tehnica reducerii categoriale facilitează elaborarea unui chestionar sau interviu prin identificarea cu mai mare acuratețe a factorilor (variabilelor) și categoriilor ce trebuie avute în vedere.

Tehnica analizei secvențiale

este aplicabilă pentru caracterizarea mobilității spațiale sau ocupaționale a unei populații pe baza datelor și informațiilor longitudinale procurate prin biografii, studii de caz sau autobiografii. Ea a fost dezvoltată de P. A. Morrison și este centrată pe calculul probabilităților asociate mobilității persoanelor într-un spațiu social. Principalele informații utile se referă la data și locul nașterii, respectiv la datele migrării (ocupaționale, geografice, etc.) și locurile de destinație prezentate secvențial.

Timpul scurs între două secvențe definește stabilitatea unui status, respectiv diferența dintre momentul t_1 al ocupării unei poziții și momentul t_2 al părăsirii acesteia. Dacă fiind durata stabilității unui status, problema se referă la probabilitatea trecerii într-o altă poziție sau a angajării într-un proces de mobilitate. Pentru a determina această probabilitate, o perioadă anumită din biografii sau autobiografii (să zicem de patru ani) este segmentată în intervale

egale de timp, să zicem de câte șase luni. Totodată se constată în care din intervale s-a produs o schimbare în status.

În mod evident, tehnica analizei secvențiale valorifică datele biografice prin caracteristica distribuției lor în timp, adică prin faptul că sunt date longitudinale, ceea ce reprezintă o contribuție importantă la dezvoltarea teoriei sociale bazată prea mult pe date transversale.

Totuși, ca și în cazul tehnicii anterior prezentate, analiza cantitativă trebuie completată cu informații calitative, cu interpretări ale evenimentelor și experiențelor subiective ale persoanelor angajate în procese de mobilitate. Interpretarea teoretică a indicilor cantitativi (probabiliști) încetează astfel să fie pur speculativă, se asociază și este controlată de interpretările date de subiecții înșiși ai cercetării.

Tehnicile prezentate mai sus introduc o anumită rigoare în interpretarea datelor biografice, dar cu riscul unei simplificări inerente oricărei analize statistice. Avantajul constă în generarea unor indici cu referință cantitativă și sintetică, mențiți să împiedice speculația interpretativă necontrolată. Ciudat este că tocmai acest avantaj se metamorfozează în dezavantajul pierderii unor informații importante, care numai prin documentele expresive personale pot fi procurate. O singură alternativă viabilă întrevădem pentru această situație: practicarea unui exercițiu interpretativ în care valorificarea experienței subiective a persoanelor investigate să se îmbine cu utilizarea atentă a unor indici cantitativi, sau imaginația constructivă, teoretică, a analistului social să se sprijine în permanență și să fie controlată de toate informațiile prezente în biografii, autobiografii etc.

Aceste considerații sunt relevante dacă avem în vedere și *tehnica analizei conținutului documentelor sociale*.

Aceasta este cantitativ orientată și a fost elaborată în scopul de a caracteriza în mod obiectiv și sistematic conținutul latent și/sau manifest al comunicării sociale. Domeniul predilect de aplicație este reprezentat de conținutul documentelor expresive publice: articole, știri și reportaje din ziare și reviste, difuzate prin radio sau TV, care circumscriu comunicarea în masă, deși nu este în nici un fel exclusă aplicarea ei în studiul biografii, autobiografiilor, scrisorilor, jurnalelor, memoriilor, proceselor verbale, dărilor de seamă, rapoartelor, operelor literar-artistice etc..

Inițial tehnica analizei conținutului a fost aplicată în domeniul jurnalismului și propagandei, pentru ca apoi să se extindă în studiul stilistic al operelor literare, în analiza limbajului nonverbal, în psihologia și sociologia comunicării. Se poate de altfel spune că problema principală nu se referă la circumscrierea domeniului de aplicație, ci la condițiile tehnice de utilizare pentru a conduce la rezultatele așteptate.

Vom prezenta în continuare *operațiile și normele metodologice* de aplicare a tehnicii analizei conținutului.

Ca și în cazul altor tehnici, prima operație constă în definirea problemei cercetate și a modelului teoretico-ipotetic.

Desigur că în formularea ipotezelor sunt avute în vedere nu numai rezultatele altor cercetări, ci și o investigație sumară a documentelor disponibile pentru a evalua titlurile de date și informații pe care se va baza investigația. Întrucât aproape toate operațiile aplicative următoare sunt direcționate de cadrul teoretic adoptat, formularea ipotezelor trebuie realizată cu maximum de acuratețe metodologică și expansivitate imaginativă.

Operația următoare vizează eșantionarea, care, în principiu, se finalizează în același mod în care se aplică în orice proiect de cercetare. Totuși, sunt câteva diferite asupra cărora trebuie insistat. De multe ori investigația este limitată de documentele disponibile, astfel că

eșantionarea este spontan produsă ; reprezentativitatea se relevă nu atât în termeni cantitativi, cât prin specificul calitativ ai informațiilor existente; datele rezultate din documente trebuie corelate cu altele culese prin instrumente special elaborate. Cea mai importantă caracteristică a eșantionării se referă însă la tripla ei referință: autorii sau titlurile documentelor, repartizarea în timp și conținutul propriu-zis. De exemplu, dacă sunt analizate reportajele sau/și articolele din presă, raportabile la o anumită problemă, atunci trebuie eșantionate: titlurile, datele publicării și conținutul repartizat pe titluri și date. Referitor la titluri, trebuie decis clar: sunt avute în vedere toate ziarele și revistele sau numai unele dintre ele. În continuare se stabilesc perioada de timp luată ca referință și, în cadrul acesteia, zilele de apariție a publicației. Considerarea tuturor ziarelor cotidiene publicate într-un interval de cinci ani, să zicem, ar necesita o cheltuială considerabilă de efort și timp de catalogare și culegerea datelor. Eșantionarea duce la economii în investigare fără pierderi semnificative de informații. După ce au fost selecționate ziarele și revistele, respectiv periodicitatea în timp, urmează eșantionarea conținutului. Dacă avem în vedere trei canale de comunicare - presă, radio și TV - fiecareia îi sunt specifice anumite procedee de evidențiere a importanței conținuturilor editate, după cum urmează:

Presă	Radio	TV
Repartiție pe pagini	Dimensiune (în timp)	Dimensiune
Repartiție în pagină	Ordine	Ordine
Dimensiunea articolului	Intonație	Intonație
Titluri (lungime, proeminență)	Sunet	Sunet
Sublinieri	Muzică	Muzica
Ilustrații		Imagine

Din combinarea acestor procedee rezultă pozițiile diversificate ale articolelor sau emisiunilor, care se asociază cu o ideologie specifică a politicii editoriale și cu importanța acordată diferitelor conținuturi. Problema este dacă sunt avute în vedere numai conținuturile (articolele, emisiunile) cărora li se acordă o importanță deosebită sau toate conținuturile, indiferent de poziție, sau numai cele cu o importanță medie, sau numai anumite rubrici etc. Decizia este importantă întrucât informațiile vor rezulta numai din conținuturile selectate.

Eșantionarea se poate aplica la toate cele trei niveluri specificate mai sus, sau numai la un nivel, pentru celelalte avându-se în vedere toate entitățile. De exemplu, considerăm *toate* revistele și ziarele centrale publicate *pe o perioadă de șase luni*, referindu-ne numai la articolele de fond sau numai la reportajele cu o anumită tematică etc. În principiu, oricare din tehnicile de eșantionare sunt aplicabile și la acest nivel.

După eșantionare procedăm la analiza propriu-zisă a conținutului. Rezultatul final al analizei este de tip cantitativ și, în consecință, trebuie distinse acele subdiviziuni de conținut care să faciliteze o astfel de reprezentare. Subdiviziunea luată ca referință se numește unitate de conținut. Pentru studiul conținuturilor exprimate în forma limbajului natural se utilizează cinci tipuri de unități: cuvinte, teme, personaje, itemi și unități de spațiu și timp.

Cea mai mică unitate de analiză a conținutului este *cuvântul* (sau o expresie reductibilă la un cuvânt). Utilitatea alegerii cuvântului ca unitate primară a fost probată în trei tipuri de analiză.

Primul tip este reprezentat de cercetările preocupate de identificarea frecvenței de apariție a anumitor simboluri politice, etnografice, sociale etc. De exemplu, unele cuvinte din vocabularul politic semnifică simboluri, reprezentative pentru opțiunile, orientarea sau

practica politică din diferite epoci sau sisteme de guvernare: eliberare, libertate, democratizare, dezarmare, "război rece", destindere etc. Prin analiza frecvenței de apariție a acestor cuvinte-simbol în presă sau în discursuri politice se pot formula unele concluzii privitoare la opțiunile și orientarea politică în funcție de timp, țară, partid etc..

Un al doilea tip este configurat de analiza stilistică a operelor literare. De exemplu, diferitele generații de poeți pot fi distinse în funcție de frecvența de utilizare a anumitor cuvinte considerate ca "poetice" sau "nepoetice".

În sfârșit, cuvântul ca unitate primară de analiză poate fi folosit în vederea stabilirii gradului de lizibilitate a unui text în funcție de dificultățile de înțelegere generate de folosirea neologismelor arhaismelor, cuvintelor din limbajele profesionale etc. Alegerea cuvintelor ca unități primare nu pune probleme deosebite pentru fidelitatea și validitatea tehnicii analizei conținutului. Singura cerință importantă se referă la reprezentativitatea eșantionului analizat.

O altă unitate primară de analiză este *tema*, care se identifică în fapt cu o propoziție simplă (subiect și predicat) rareori extinsă pentru a include și alte părți de vorbire. Funcția temei este de a polariza sau subordona o largă varietate de enunțuri mai complexe, dar care sunt în esență reductibile. În acest sens, frecvența unei teme poate fi stabilită prin considerarea unor unități "fizice" de conținut cum sînt fraza și paragraful. Aceasta înseamnă a stabili raporturi între referința temei și conținutul frazei sau paragrafului, astfel că atunci când apar corespondențe semantice se apreciază că tema este prezentă. Pe de o parte, aceasta conduce la o aplicabilitate extinsă a temei pentru analiza unor texte de dimensiuni variabile, de la un articol până la un volum.

Pe de altă parte, considerarea temei ca unitate de analiză generează *problema fidelității*, respectiv a gradului în care diferite persoane vor produce frecvențe identice sau foarte similare de apariție a temei într-un text. Pentru a rezolva această problemă se aplică două procedee. Primul constă în definirea detaliată a regulilor de stabilire a corespondențelor semantice dintre referința temei și mesajul unei fraze sau paragraf dintr-un text. Regulile sunt însoțite de exemple și presupun exerciții prealabile de aplicare și codificare pentru familiarizare și mai ales pentru înlăturarea eventualelor erori. Al doilea procedeu se bazează pe principiile gramaticii generative transformaționale formulate de N. Chomsky în vederea identificării unor teme standard cu potențialități generative variate și multiple⁴. Prin combinarea celor două procedee se obțin, de regulă, progrese importante în creșterea fidelității analizei. Uneori, pentru facilitarea și rafinarea analizei nu se ia tema ca unitate primară (abordare moleculară), ci subdiviziuni sau componente ale acesteia (abordare atomară), considerându-se că astfel crește fidelitatea codificării frecvențelor de apariție a temei ca atare.

Pentru mediul interacționist al filmelor artistice sau documentare, al emisiunilor TV, al unor programe de radio sau al operelor literare, precum și al biografiilor, autobiografiilor, scrisorilor sau jurnalelor, referirea *la personaje* ca unități primare de analiză s-a dovedit deosebit de eficientă, mai ales când acestea au fost diferențiate și în funcție de unele criterii (status social și economic, nivel de instruire, ocupație etc.). Totuși, unitatea de analiză cu cea mai frecventă utilizare este *itemul*, respectiv unitatea "naturală" de individualizare a unui document: articol, reportaj, știre, raport, biografie etc. Această opțiune poate fi făcută ori de câte ori interesul nu se concentrează asupra variației *din cadrul* unui document, ci mai multe documente sunt disponibile și comparabile, iar problema transcende referința la un document singular. Alteori, în locul analizei itemilor se optează pentru clasificarea conținutului în funcție de un *criteriu spațial și/sau temporal*. Emisiunile de radio sunt fragmentate pe minute, articolele din ziare și reviste după dimensiuni etc.

Dincolo de referința singulară la un singur tip de unitate primară se pot imagina și combinații de unități în același studiu funcție de problemă, ipoteze și conținutul investigat.

Combinățiile se pot realiza într-o largă varietate de forme, astfel că nici o regulă nu este generalizabilă. Considerând unitățile primare, mai importante sunt două distincții. Una vizează diferența dintre *unitatea de înregistrare* (cel mai mic segment de conținut în care apare o referință categorială) și *unitatea contextuală* (cea mai cuprinzătoare unitate din text care trebuie examinată pentru a identifica o unitate de înregistrare). De exemplu, când unitatea de înregistrare este cuvântul, pentru a decide încadrarea acestuia într-o categorie sau alta (să zicem, în funcție de gradul de favorabilitate) se are în vedere o propoziție, o frază sau chiar un paragraf (ca unitate contextuală). O a doua distincție se face între *unitatea de clasificare* (baza de repartizare a conținutului pe diferite categorii) și *unitatea de enumerare* (baza de stabilire a frecvențelor statistice). De exemplu, știrile din ziare sunt clasificate pe categorii, iar dimensiunea știrii este considerată ca unitate de enumerare.

După ce a fost precizată unitatea primară de analiză, problema următoare constă în definirea categoriilor prin care este particularizată analiza unui conținut determinat. Raportarea la problema studiată și la modelul ipotetic asociat este fundamentală pentru formularea categoriilor. Orice studiu bazat pe tehnica analizei conținutului este cu atât mai interesant cu cât categoriile sunt mai clar formulate și adecvate problemei sau ipotezelor vizate. În principiu, este aproape imposibil de definit un set universal de categorii, aplicabile în analiza oricărui conținut. Totuși, este posibil să se formuleze unele indicații metodologice generale privitoare la tipurile de categorii care să fie considerate, fără ca acestea să aibă vreo funcție restrictivă. Singura lor menire este orientativă și stimulativă în raport cu imaginația productivă a analistului. B. Berelson a formulat în acest sens o distincție între substanța (ce se spune ?) și forma (cum se spune ?) a unui conținut.

Categoriile pot fi repartizate pe cele două domenii, deși oricând pot să apară destule interferențe. Iată câteva categorii care vizează răspunsul la întrebarea "ce se spune?": domeniul de referință a conținutului: tipuri de instituții (politice, economice, culturale etc.); experiențe sociale redată în biografii sau autobiografii (acțiuni individuale și interacțiuni, relații, angajări, participări etc.); personaje, obiecte etc. ; direcția, respectiv atitudinea sau reacția comportamentală față de obiectul, personajul sau domeniul conținutului: aprobare-dezaprobară, pozitiv-negativ, pentru-împotriva; afirmativ-negativ, optimist-pesimist etc. ; standardul se referă la baza de clasificare realizată după criteriul direcției, adică aprobarea sau dezaprobară sunt determinate de măsura în care domeniul de referință este puternic-slab; moral-imoral etc. ; valori ; caracteristici psihologice ; personaje; metode de acțiune; autoritate ; adresabilitate etc.

Categoriile asociate cu întrebarea "cum se spune?" se referă la: tipul de itemi (articole, reportaje, știri, apoi clasificări ale acestora, în funcție de un criteriu sau altul, pentru a obține categorii diverse); forma enunțurilor (factice, preferențiale, de identificare, declarative, imperative, anticipative, evaluative, retrospective etc); intensitatea emoțională (scalată pe mai multe trepte) ; stil (argumentație, retorică, figuri de stil etc.).

Fiecărei categorii i se poate asocia un set de indicatori pentru a-i spori gradul de concretețe. De exemplu, pentru categoria "statusul socio-economic" pot fi utilizați indicatori de tipul: ocupația, venitul, nivelul de instruire, activitățile din timpul liber, stilul vestimentar, poziția în comunitate, spațiul relațional etc. Alături o categorie este particularizată direct prin subdiviziuni exhaustive și mutual exclusive fără să i se asocieze indicatori. De regulă, analistul social derivă din modelul teoretico-ipotetic al problemei un număr de categorii confruntate cu conținutul care va constitui obiect al analizei. În această fază de pilotare se identifică subdiviziunile unei categorii sau eventualii indicatori care îi sunt subordonați. Operația este fundamentală și trebuie să i se acorde cea mai mare atenție. După ce a fost construit întreg sistemul categorial, împreună cu subdiviziunile și indicatorii care îi sunt asociați, se trece la analiza conținutului. În funcție de tipurile de categorii și dimensiunea documentelor analizate se optează pentru unitatea de înregistrare (cuvânt, temă, item,

personaje, unități de spațiu-timp) și unitatea contextuală (frază, paragraf, texte mai cuprinzătoare).

Aici apar trei probleme. Prima se referă la modul de înregistrare. Preferabil este ca în examinarea documentelor analistul social să opereze cu scheme speciale de codificare. Sistemul categorial este transpus într-o schemă simplificată și codificată, astfel ca fiecare unitate de înregistrare să fie alocată cu ușurință diverselor categorii, indicatori și subdiviziuni. A doua problemă vizează inferențele pe baza cărora o unitate de conținut este alocată unei categorii și subdiviziuni. Anterior am menționat că este necesar să fie formulate reguli cât mai precise de corespondență între conținutul semantic variabil al unui document și sistemul categorial cu care se operează în vederea satisfacerii cerințelor de fidelitate și validitate ale analizei. A treia problemă se referă la exercițiile prealabile de aplicare a acestor reguli și de identificare a unităților de conținut în contextele variabile ale documentelor. Dacă astfel de exerciții nu sunt practicate cu atenție și în prealabil de analistul conținutului, obiectivitatea clasificării unităților este serios afectată și deci, fidelitatea analizei nu poate fi investită cu credit științific.

În ultimul timp, datorită definirii precise a unor sisteme categoriale și reguli de corespondență, a început să fie utilizat calculatorul pentru finalizarea analizei de conținut⁶. Principiile de referință sunt derivate din lingvistica structurală. Dacă presupunem că există una sau cel mult câteva căi de a spune ceva într-un limbaj, atunci programarea calculatorului în vederea comparării conținuturilor unui text cu cele dintr-un "dicționar" care specifică toate combinațiile de simboluri reprezentative pentru sistemul categorial de analiză nu prezintă dificultăți deosebite. Calculatorul, astfel instrumentat, va înregistra prezența sau absența simbolurilor în text și va oferi indici statistici de caracterizare. Totuși, Chomsky a demonstrat că există un număr indefinit de expresii lingvistice pentru același gând sau intenție și că utilizarea limbajului este un proces mult mai complex decât cel descris de lingvistica structurală, mai ales dacă avem în vedere regulile sintactice de ordonare a semnificațiilor și sensurilor. Programarea calculatoarelor pentru a opera cu mesaje exprimate prin limbajul natural depinde de progresul în cercetarea lingvistică de tip generativ și transformațional și nu doar structural. Deocamdată, acest progres n-a atins stadiul în care calculatorul să fie utilizat în mod eficient ca instrument de codificare și înregistrare a corespondențelor semantice decât la un nivel de "suprafață" sau când limbajul își relevă funcții instrumentale, nu și reprezentative. Totodată, așa cum se exprima D. C. Hays cu mult timp în urmă, "este o pierdere de timp să folosești calculatorul în știința socială numai pentru operații statistice (sau de numărare a cuvintelor)". Pretenția abordării informatice a tehnicii analizei conținutului de a elimina efectele subiectivității umane în categorizarea unităților de conținut este deocamdată nerealistă. Înlăturând subiectivitatea, calculatorul introduce simplificări nejustificate prin ignorarea contextelor generatoare de semnificații pe care numai analistul social le poate evalua și în mod propriu reprezenta în sistemul categorial de analiză. În consecință, analiza conținutului nu poate fi deocamdată integral realizată cu ajutorul calculatorului, cercetătorul social trebuind să se implice activ în codificarea conținutului unui text.

Fiind stabilite: a) problema și modelul teoretico-ipotetic; b) eșantionul de conținuturi; c) sistemul categorial și regulile de corespondență semantică; d) unitatea primară de înregistrare și unitatea contextuală, tehnica analizei conținutului documentelor sociale se finalizează într-un set de frecvențe absolute repartizate pe categorii și pe subdiviziunile ce le sunt asociate. În acest sens, *analiza conținutului este o tehnică de reprezentare cantitativă a unui set de simboluri verbale, nonverbale, iconografice) integrate într-un text sau într-o imagine coerentă*. Întrucât analiza se finalizează în numere sau frecvențe absolute, repartizate pe subdiviziuni ale sistemului categorial, prelucrarea datelor este realizabilă prin aplicarea tehnicilor statistice obișnuite, de la proporții și procente până la corelații, regresii, analiză de

discriminanță etc. În principiu, nu există dificultăți deosebite de aplicare a calculului statistic pentru obținerea de indici sintetici de caracterizare a unui conținut.

Pe lângă aceste tehnici statistice nespecifice, au fost dezvoltate și alte tehnici specifice de prelucrare a datelor obținute prin analiza conținutului. În acest context ne vom referi numai la două dintre ele. Una a fost dezvoltată de Yule pentru măsurarea gradului de dispersie/concentrare a distribuției simbolurilor într-un text independent de dimensiunea eșantionului. Dacă am reușit să stabilim numărul total de simboluri care figurează într-un eșantion de conținuturi, atunci coeficientul K de dispersie/concentrare a distribuției simbolurilor în text rezultă din formula :

$$K = 10\,000 \cdot (S_2 - S_1) / S_1^2$$

unde S_1 = numărul total de simboluri reprezentative pentru un eșantion de conținuturi ; S_2 = suma de pătrate ale incidențelor (aparițiilor) simbolurilor individuale în eșantion ; factorul 10 000 este introdus pentru a evita operarea cu zecimale foarte mici.

Simbolurile pot fi, de exemplu, cuvinte reprezentative pentru un text sau pentru o problemă care figurează în text. Să presupunem că ne interesează să urmărim modul de reprezentare a autorității parentale într-un set (eșantion) de autobiografii. Pentru aceasta identificăm simbolurile tipice ale autorității parentale și numărul de apariții (incidențe) ale acestora în autobiografii. Cu cât coeficientul K este mai mare cu atât diversitatea este mai mică și concentrarea mai mare (adică o proporție mai mare dintr-un text poate fi reprezentată prin simbolurile selectate).

O altă tehnică statistică a fost elaborată⁹ pentru a măsura gradul de echilibru al opiniilor favorabile, nefavorabile și neutrale față de un grup de simboluri sau teme reprezentative pentru un text (conținut). Spre ilustrare, să considerăm o temă (sau un simbol) oarecare. Tema figurează în text fie în contexte care o favorizează atitudinal, fie în contexte neutrale sau care o defavorizează. Dacă f = numărul de apariții ale temei în contexte favorizante (atitudine pozitivă); u = numărul de apariții ale temei în contexte nefavorizante (atitudine negativă) și dacă $f > u$, atunci coeficientul corespunzător de dezechilibru orientat spre favorabilitate va fi:

$$C_f = (f^2 - f \cdot u) / r \cdot t,$$

iar coeficientul de dezechilibru orientat spre nefavorabilitate ($f < u$):

$$C_u = (f \cdot u - u^2) / r \cdot t,$$

unde r = conținutul relevant (unitățile contextuale în care apare tema sau simbolul) ; t = conținutul total (numărul total al unităților de conținut).

Tehnica analizei conținutului, așa cum a fost prezentată mai sus, este simplificatoare, reducându-se în ultimă instanță la un procedeu de operaționalizare și măsurare socială. Din această perspectivă există riscul de a bloca imaginația interpretativă, de a limita domeniile de aplicare și de a fi redusă la un simplu calcul aritmetic sau la o reprezentare cantitativă a unui conținut. Nu-i nici o îndoială că domeniile de aplicabilitate specifice acestei tehnici nu vizează doar studiul documentelor sociale. Observația participativă sau bazată pe protocoale structurate categorial, analiza conținutului rezultat dintr-un interviu intensiv nestructurat, definirea indicatorilor și a variantelor de răspuns într-un chestionar reprezintă tot atâtea domenii în care aplicarea tehnicii de analiză a conținutului este nu numai posibilă, ci și necesară. În asemenea condiții, tendințele sau practicile simplificatoare, aplicarea operaționalistă automată (necritică) în vederea obținerii de măsurători strict cantitativiste,

nedezvoltarea tehnicii ca atare au consecințe metodologice negative extinse la întreaga cercetare socială. Pentru actualul stadiu de dezvoltare a metodologiei cercetării sociale și în consonanță cu cerințele de eficiență interpretativă, teoretică și practică, a științelor sociale, cel puțin trei direcții de aplicare creatoare a tehnicii analizei conținutului ni se par deosebit de importante.

În primul rând, ea trebuie coroborată cu alte tehnici și metode de investigare, integrată în proiecte de cercetare care nu sunt reductibile la simpla catalogare și enumerare a unor unități de conținut. Numai în felul acesta sistemul categorial de analiză și variabilele identificate pot fi raportate la alte variabile, corelate și comparate cu acestea.

În al doilea rând, progresul în analiza conținutului este în mod direct dependent de rezultatele cercetărilor lingvistice și din domeniul criticii literare. Este, deocamdată, un neajuns remarcabil tendința de izolare sau de ignorare sistematică a lingvisticii în evaluarea și dezvoltarea tehnicii de analiză a conținutului documentelor sociale.

În al treilea rând, această tehnică nu poate fi considerată numai prin implicațiile ei strict cantitative, ci și ca o modalitate de analiză calitativă a unui text. Referințele cantitative ne limitează numai la structura manifestă a unui conținut, în timp ce orice analiză tinde spre relevarea aspectelor latente, de profunzime, cu funcții generative. Măsurarea operațională introduce o ordine sau o sistematicitate categorială într-un conținut pe costul eliminării nuanțelor, intuițiilor, subtextelor. Dacă am aplica această tehnică pentru analiza unor biografii sau autobiografii, rezultatele nu s-ar depărta mult de cele obținute printr-un chestionar sau interviu structurat, tocmai pentru că elimină acel inefabil expresiv al formulărilor proprii actorului social, al experiențelor și interpretărilor subiective raportabile la evenimentele sociale. În consecință, tehnica analizei conținutului trebuie inevitabil completată cu interpretări necantitative, similare în mare măsură cu expresivitatea criticii literare "impresioniste".

Documentele sociale, indiferent de tipul lor, reprezintă una din cele mai importante surse de date pentru cercetarea socială. Uneori aceste date sunt redată într-o formă expresivă (verbală, literară, imagistică etc.), alteori în forme cantitative cu referință globală, regională sau locală. Această situație a făcut ca în analiza documentelor sociale să se contureze două tendințe adeseori opuse. Pe de o parte, s-a insistat asupra reprezentării sau codificării lor cantitative, în virtutea unei practici metodologice orientate pozitivist. Pe de altă parte, metodologiile "interpretative" au urmărit cu insistență să transforme cunoașterea socială comună în obiect de studiu intensiv, considerând că știința socială trebuie să fie o reconstrucție empatică bazată pe "înțelegerea" semnificațiilor investite de actorii sociali în relațiile, evenimentele sau interacțiunile la care participă. Fiecare din aceste alternative are avantajele și dezavantajele ei. Pe temeiul opoziției artificial induse se accentuează însă, de fiecare dată, când numai avantajele, când numai dezavantajele. Dezvoltarea teoretică sau metodologică stă pusă astfel sub semnul fragmentării separatoare, ceea ce diminuează ritmul înaintării progresive în cunoaștere.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- În ce constă tehnica reducției categoriale ?
- Care este domeniul de aplicabilitate pentru tehnica analizei secvențiale ?
- Prezentați principalele operații realizate în cadrul analizei conținutului documentelor sociale.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. P. A. Morrison, *Probabilities from longitudinal records*. în E.F. Borgatta, G. W. Bohrnstedt, *Sociological methodology*, 1969, San Francisco, Jossey-Bass, Inc.
2. N. Chomsky, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge Mass., M.I.T., 1965.
3. D. C. Hays, *Linguistic foundations for a theory of content analysis*, în G. Gerbner (ed.) *The analysis of communication content*, New York, Wiley, 1969.
4. R. Krippendorff, *Models of messages: three prototypes*, în G. Gerbner (ed.) *op. Cit.*
5. B. Berelson, *Content analysis*, New York, Hafnet Publishing Company, 1971.
6. P. J. Stone and others, *The general inquirer: a computer approach of content analysis*, Cambridge, Mass., M.I T., 1966.
7. G. U. Yule, *The statistical study of literary vocabulary*, Cambridge, C.U.P., 1941
8. Janis I., *The problems of validating content analysis*, în H. D. Lasswell, N. Leites (eds.) *Language of politics*, New York, Stewart; 1949; Cf. S. Chelcea, *Analiza conținutului documentelor sociale*, în S. Chelcea (coord.), *op. cit.*.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) tratate în text:

fidelitate, validitate, reducere categorială, analiză secvențială, analiza conținutului, eșantionare, comunicare socială, unități de analiză, categorii de conținut.

TEMA 9

OBSERVAȚIA. OBSERVAȚIA STRUCTURATĂ

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Tipologia și semnificația procesului de observație
2. Observația structurată

În sensul cel mai general, *observația constă în investigarea sistematică, pe baza unui plan dinainte elaborat și cu ajutorul unor instrumente adecvate, a acțiunilor și interacțiunilor, evenimentelor, relațiilor și proceselor dintr-un câmp social dat*. Dacă admitem această accepțiune nu este greu de întrevăzut că toate celelalte metode de investigare socială sunt, într-o măsură mai mare sau mai mică, variații sau derivații ale uneia și aceleiași metode generale de observare. Datele pot fi și sunt ele însele considerate ca observații, culese fie prin provocarea și controlul producerii fenomenelor sau proceselor sociale (în experimente), fie prin chestionarea sau interviuarea actorilor și agenților sociali, fie prin perceperea directă a acțiunilor sau comportamentelor manifestate în raporturile sociale.

Observația sistematică este istoricește primul mod de manifestare a investigației științifice, deși ulterior s-au produs distanțări remarcabile: cunoașterea acumulată a potențat și extins forța observației, au fost dezvoltate instrumente speciale de observare și măsurare, iar prin experimente (în special de laborator) nu s-a mai așteptat manifestarea naturală a unor fenomene, relații sau procese, ci ele au fost provocate sau simulate. Chiar în acest proces de dezvoltare a cunoașterii și a modalităților de a o produce constatăm cum din observație, ca metodă inițială unică, s-au desprins noi metode și tehnici de investigare sistematică a socialului, pentru ca în același timp ea însăși să rămână parcă mai puțin productivă și mai puțin compatibilă cu noile exigențe ale investigației științifice. Totuși, ca un reflex al nostalgiei generate de mai vechea-i unicitate, n-au încetat să apară revendicări ce se vor oarecum radicale. "Sociologia interpretativă", de exemplu, propune ca observația participativă să fie, dacă nu unică, în orice caz metoda dominantă de explorare sistematică a experiențelor intersubiective umane, a interacțiunilor sociale și a semnificațiilor vehiculate în cadrul acestora. Numai astfel ar fi eliminate efectele "distorsionante" ale instrumentelor "reactive" de investigare socială, iar actorii sau agenții sociali ar fi ei înșiși implicați în producerea cunoașterii sociale pe bază de autoobservare.

1. Diferențieri și opțiuni

Datorită poziției specifice pe care o deține în metodologia științelor sociale, observația este o metodă *criteriu*. Ori de câte ori analizele epistemologice identifică stări critice în dezvoltarea cunoașterii sociale, apar și reevaluări metodico-normative, afirmări ale unor noi direcții în activitatea de culegere a datelor empirice, iar acestea sunt practicate și testate mai întâi pe terenul observației. Nu este atunci deloc întâmplător să descoperim pe terenul ei acele diferențieri de utilizare care coincid cu dihotomia metodologică a practicilor obiective (pozitiviste) și interpretative (fenomenologice). Într-un fel, asemenea diferențieri au apărut și în utilizarea anchetei sau în analiza documentelor sociale. Ele au fost însă produse și testate mai întâi în cadrul observației, pentru ca apoi să se desprindă de cadrul original și să se constituie în practici distincte de culegere a datelor. În urma desprinderii, observația ca metodă rămâne pentru un timp mai săracă în privința tehnicilor care-i sunt specifice, dar această stare se prezintă ca un simptom al acelor analize metodologice de evaluare și reevaluare care dau un nou impuls dezvoltării practicilor de culegere a datelor. Așa se explică

faptul că observația se prezintă astăzi ca un teren de analiză și diferențiere a unor tehnici destul de diversificate. Diferențierea se produce în funcție de trei criterii:

a) obiectul observării; b) tehnica de observare; și: c) poziția observatorului.

Obiectul observării este reprezentat de comportamentul individual sau/și interacțional al oamenilor și de manifestările psiho-sociale asociate acestuia în procesul relaționării sociale. Prezentul este timpul efectiv al observării, spre deosebire de anchetă sau documente, care procurau date mai ales despre trecutul acțiunilor sau interacțiunilor sociale. Practic nu există tip de comportament sau manifestare psiho-socială care să nu poată fi obiect al observației. Analistul social se poate concentra asupra diferitelor fațete ale acțiunilor și interacțiunilor sociale: forma (schimburi de mesaje și raporturi sociale, deplasări în spațiul social, caracteristici fizice ca indicii ale unor stări subiective etc.), durata (repartiția în timpul subiectiv și social), frecvența (producerea și reproducerea evenimentelor, experiențelor sau stărilor în timp), intensitatea, succesiunea. Diferențele în procesul observării apar în funcție de modul de înregistrare a comportamentelor.

Distingerea unui tip de comportament și a fațetelor sale atrage după sine problema modului de observare sau a tehnicii aplicative. De exemplu, interacțiunea socială este intermediată lingvistic de limbajul verbal și nonverbal sau se produce în mod efectiv ca un schimb de semnificații și simboluri.

Cum înregistrăm comportamentele verbale și/sau nonverbale pentru a caracteriza interacțiunile simbolice dintr-un grup? A răspunde la această întrebare înseamnă a formula principiile și căile de aplicare a unei *tehnici de observare*. Scopul final este de a procura acele date care să ne conducă la identificarea raporturilor dintre comportamente, atitudini și structuri sociale. Adică pe baza analizei comportamentelor și atitudinilor manifestate să specificăm regularități și integrări structurale, să descriem, să explicăm și chiar să anticipăm cursul interacțiunilor într-un context social dat. Pentru aceasta tehnica de observare trebuie să pună în evidență diversitatea acțiunilor și interacțiunilor sociale și a fațetelor de manifestare a acestora în vederea încadrării în acele categorii ce vor constitui obiect al ordonării și catalogării datelor, al prelucrării și interpretării lor teoretice. Tehnicile de observare se deosebesc, din această perspectivă, după modul în care se realizează înregistrarea datelor. Trei posibilități s-au dovedit disponibile: a) înregistrarea datelor în procesul observării de către analistul social sau de către un grup de observatori (înregistrare *in situ*) ; b) folosirea unor aparate de tip audio video sau audio-video ; c) implicarea observatorului în fluxul relațiilor și schimburilor de semnificații ca participant direct și înregistrarea *post festum* a datelor.

Un alt criteriu de diferențiere este reprezentat de *poziția observatorului în raport cu obiectele sau domeniul observate*. Observația constă în perceperea directă a fenomenelor sociale produse de oamenii care particularizează diferite roluri sociale. Observatorul este el însuși o persoană care percepe comportamentele altora și atunci gradul său de implicare în universul investigat are influență asupra fidelității și validității datelor culese. Mai întâi Gold și apoi Gans au distins trei roluri diferite ale analistului social:

1. *participant*, total implicat emoțional și comportamental în situații sociale și care *post festum* se manifestă ca cercetător, înregistrând date și informații ;

2. *cercetător*, exterior situațiilor sociale, care culege date cu ajutorul unui instrument special destinat înregistrării de observații;

3. *cercetător-participant*, care este numai parțial implicat în situațiile sociale, în așa fel încât să poată produce și înregistra date sau informații.

Fiecare din aceste roluri își are propria justificare. Consistența unor situații sociale nu poate fi relevată empiric și teoretic decât în măsura în care analistul social s-a implicat afectiv și comportamental în construcția și derularea lor. Aceeași implicare poate induce influențe și produce distorsiuni în desfășurarea "naturală" a unei situații și atunci este preferabil să se opteze pentru participarea parțială sau pentru excluderea oricărei implicări. În mod evident,

gradul de implicare interferează cu modul de înregistrare a datelor, rezultând următoarele combinații:

		Rolurile observatorului		
		Cercetător	Participant	Cercetător-participant
Înregistrarea datelor	<i>in situ</i>	X		X
	<i>post-festum</i>		X	X
	<i>cu aparate</i>	X		

Fig. 1. Combinații între modul de înregistrare a datelor și gradul de implicare a observatorului

Combinațiile se particularizează în trei tipuri de practicare a observației:

1. **Observația structurată constă în utilizarea unor tehnici de măsurare în care se specifică modul de înregistrare a datelor repartizate pe categorii de codificare a manifestărilor sociale, cercetătorul nefiind implicat în domeniul investigat;**
2. **Observația participativă constă în implicarea totală sau parțială a cercetătorului în situațiile sociale investigate și în invocarea introspecției sau/și a memoriei sale sociale pentru înregistrarea *post-festum* a datelor și informațiilor;**
3. **Observația nedistorsionantă presupune utilizarea unor instrumente tehnice de înregistrare (audio, video sau audio-video) a situațiilor sociale în vederea aplicării ulterioare a unor sisteme de categorizare a informațiilor pentru prelucrări empirice și interpretări teoretice.**

Fiecare din aceste practici de observare poate fi aplicată în funcție de disponibilitatea tehnicilor de măsurare sau instrumentelor de înregistrare, specificul domeniului investigat, gradul de pregătire metodologică a observatorului, problema și modelul teoretico-ipotețic al investigației. Totodată, așa cum vom vedea de îndată, fidelitatea și validitatea observației confruntă analistul social cu dificultăți diferențiate în funcție de forma de realizare.

2. Observația structurată

Înregistrarea datelor *in situ* și manifestarea observatorului prin rolul de cercetător presupun utilizarea unui instrument specific de codificare a datelor și informațiilor numit *protocol de observare*. În funcție de posibilitățile aplicative, protocolul de observare poate fi: a) general, în sensul că este utilizabil pentru culegerea de date din orice domeniu în care se manifestă comportamentele pe care le vizează ; b) specific, aplicându-se numai într-un cadru limitat de investigare, fără a dispune de posibilități de extensie. Indiferent de gradul de aplicabilitate, elaborarea tehnică se face însă în conformitate cu cerințe comune, repartizate pe anumite etape, la care ne vom referi în continuare.

Prima și cea mai importantă cerință față de un protocol de observare este de a procura acele informații care sunt relevante pentru problema cercetată. Nimic nu poate suplini o astfel de cerință. Numai pe baza formulării clare și precise a problemei și a ipotezelor asociate analistul social circumscrie domeniul și comportamentele pe care le va observa.

Să presupunem că analizăm relația dintre comportamentul democratic al unui conducător și participarea la discuții a membrilor grupului de conducere. Formulăm ipoteza următoare: cu cât comportamentul conducătorului este mai democratic cu atât participarea membrilor grupului de conducere la discuții este mai activă (și centrată pe problema de rezolvat). În

consecință trebuie să observăm comportamentul democratic al conducătorului și participarea la discuții. De îndată însă trebuie să răspundem la mai multe întrebări: ce înțelegem prin comportament democratic ? care sunt acțiunile sau manifestările considerate ca democratice? prin ce se manifestă participarea? dacă mai mulți membri ai grupului intervin în discuții, dar se limitează la simple perorații sau laude aduse șefului, apreciem că acestea sunt ilustrări ale unei participări active? Pentru a răspunde la asemenea întrebări, ipoteza trebuie detaliată într-un model cognitiv menit să precizeze conceptele și să conducă la clarificarea operațională a referințelor observației. Pe această bază se poate trece la construcția protocolului de observare. Acesta constă în formularea de categorii și în utilizarea scalelor de evaluare (prezentate în capitolul referitor la problematica scalării). Categoria este, de fapt numele dat unui tip specific de comportamente similare. Un protocol include două sau mai multe categorii pentru clasificarea și ordonarea comportamentelor observate, facilitând atât interpretarea calitativă, cât și eventuala analiză cantitativă. Pentru problema menționată mai sus, protocolul de observare trebuie să includă două categorii: comportamentul democratic și participarea la discuții. Ele sunt, evident, prea generale, și atunci sunt identificate subcategorii sau dimensiuni. Iată câteva ilustrări pentru comportamentul democratic : sugerează soluții; formulează opinii, evaluări, analize; oferă noi informații; elimină tensiunea, manifestă înțelegere, bună dispoziție ; cere opinii, evaluări, invocări ale experiențelor etc.

Dacă structura specifică a protocolului de observare rezultă din modul de formulare a categoriilor, atunci trebuie să insistăm mai mult asupra acestui aspect. Sperăm că mai sus am subliniat îndeajuns importanța pe care o au problema cercetării și modelul ipotetic corespunzător. În același timp, analistul social trebuie să se raporteze la domeniul investigat dintr-o perspectivă empirică. Aceasta incumbă un dublu demers: unul cu referință la manifestările psiho-sociale reale și posibile, celălalt cu referință la categorizare. Demersurile sunt însă strict convergente, opțiunii într-un plan corespunzându-i o consecință directă în celălalt.

Din perspectiva primului demers, universul observării ni se prezintă ca un ansamblu de acțiuni, manifestări sau comportamente eterogene. Revenind la exemplul precedent, persoanele angajate într-un grup de discuție manifestă o varietate debordantă de comportamente: schimburi verbale, emoții, gesturi, mișcări în spațiul social etc., care la rândul lor sunt de tipuri diferite. Întrebarea este: ce comportamente vom considera ca relevante pentru problema investigată? Nu există un răspuns clar și univoc la această întrebare. Dacă avem în vedere numai schimburile verbale ignorăm o largă varietate de comportamente extralingvistice cu funcții metasociale, care uneori sunt mai relevante decât enunțurile verbale propriu-zise. A înregistra și alte comportamente decât cele lingvistice înseamnă a multiplica numărul de categorii, ceea ce duce la apariția de suprapuneri între ariile de referință și la dificultăți în notare. Se conturează astfel mai vechea controversă din domeniul măsurării sociale.

Pe de o parte, pentru a asigura o fidelitate crescută instrumentului de măsurare, putem opta pentru notarea celor mai mici unități de comportament definite în termeni operaționali. Prin această abordare "moleculară" fiecărei unități minime de manifestare psiho-socială îi corespunde o categorie în protocolul de observare, astfel că, de îndată ce s-a conturat o manifestare, notarea este directă. Crește precizia și fidelitatea sistemului de categorizare, însă pe costul validității, întrucât diversitatea unităților este atât de mare, încât nu mai are nici o asemănare cu conceptul a cărui incidență empirică o măsurăm.

Pe de altă parte, cu scopul de a crește validitatea aplicăm o abordare "molară", astfel că restrângem numărul de categorii și operăm cu clase mai cuprinzătoare de incluziune. De exemplu, formulăm o accepțiune a comportamentului democratic al conducătorului ("acceptă și solicită idei, soluții, puncte de vedere ale altora; se integrează în discuție; elimină tensiunile") și observăm toate comportamentele care converg cu sensul dat. În felul acesta

acordăm încredere maximă capacității de observare a cercetătorului, experienței sale teoretice și empirice de a capta toate indiciile comportamentului democratic. Evitând fragmentările operaționaliste, creștem validitatea observației, dar există riscul scăderii fidelității. Un alt observator poate propune o interpretare diferită sau, în analiză, selecția unităților reprezentative de comportament a fost oarecum arbitrară.

Elementul central în dilema menționată este statutul observatorului. În abordarea "moleculară", bazată pe definiții operaționale și multiplicări ale categoriilor, observatorul sesizează apariția unei unități comportamentale și o alocă categoriei corespunzătoare. Inferențele sale sunt minime, dacă sunt clare referințele operaționale și corespondențele semantice dintre unitățile de comportament și categorii. Totuși, sunt extrem de rare abordările de acest tip și sistemele categoriale ce le sunt specifice. Chiar dacă ar fi disponibil un astfel de sistem, efectele negative asupra fidelității nu lipsesc. Ele au cel puțin trei surse: a) orice acțiune este contextuală, semnificațiile sunt generate de contexte, iar interpretările sunt, inevitabil, numai parțial convergente; b) semnificațiile unui act rezultă nu numai din aparența sa vizibilă, ci și din intențiile persoanei ce îl inițiază, iar interpretarea empatică a intenției nu poate fi univocă; c) când numărul categoriilor crește, se ivesc și suprapuneri, ceea ce solicită inferențe subiective din partea observatorului pentru a alocă un comportament într-o categorie. Cu cât este mai probabilă apariția unor astfel de efecte, cu atât fidelitatea scade. Deja am menționat că validitatea sistemelor bazate pe abordarea "moleculară" este în suferință. O singură concluzie ni se pare a se impune: multiplicarea numărului de categorii într-un protocol de observare în numele exhaustivității absolute și al operaționalizării extreme trebuie evitată. În consecință se poate opta pentru o abordare etapizată, după cum urmează. Mai întâi, procedăm la formularea acelor categorii care corespund conceptelor sau variabilelor din modelul ipotetic al problemei cercetate. Pe această bază specificăm unitățile reprezentative de comportament observabil și le repartizăm pe dimensiuni ale categoriilor. Acestea indică variabilitatea probabilă a unei categorii. Dimensiunile au sau trebuie să aibă câteva caracteristici :

a) să fie mutual exclusive și exhaustive. Asupra exhaustivității am insistat mai înainte. Să subliniem totuși că se definește în raport cu problema cercetată și cu varietatea comportamentelor manifestate în situația socială observată și circumscrise conceptelor din ipoteze;

b) dimensiunile pot fi continue sau discontinue (discrete). Continuitatea indică o progresivitate de tip ordinal ("mai mare ... mai mic"), astfel că fiecare dimensiune din setul unei categorii este situată pe o anumită treaptă a scalei continue. Discontinuitatea corespunde unei scale nominale, astfel că fiecare dimensiune individualizează un tip de comportamente. De exemplu, stările de agresivitate în grup pot fi reprezentate pe un continuum (atacuri verbale moderate, amenințări verbale și gestuale, agresiune fizică), în timp ce intervențiile verbale (aprobă, formulează soluții, indică etc.) sunt discrete și nu pot fi reprezentate pe un continuum. Scalele de evaluare sunt forme oarecum standardizate de măsurare continuă a comportamentelor încadrate în categorii sau dimensiuni (subcategorii) ;

c) pentru încadrarea unităților comportamentale observate în categorii și dimensiuni, oricărui sistem categorial de observare i se atașează o notă explicativă în care se indică : regulile de corespondență semantică dintre manifestările psiho-sociale concrete și pozițiile din sistemul de codificare; ilustrări pentru aceste reguli; modul de codificare sau de notare a observațiilor. Sistemul categorial (împreună cu anexa explicativă care indică modul de aplicare) este pre-testat și corectat în vederea atingerii pragurilor acceptabile de validitate și fidelitate. Acum se aduc corecturile necesare și se definitivează protocolul de observare. Observația se concentrează uneori asupra tuturor evenimentelor sau manifestărilor dintr-o situație socială. Am văzut însă că astfel de abordări sunt foarte rare. Cel mai adesea se procedează prin aplicarea unei eșantionări a domeniului observat. Eșantionarea se poate referi la evenimentele

observate, la timpul observării, sau la ambele. Eșantionarea evenimentelor se realizează de fapt prin protocolul de observare. S-ar putea însă ca durata unei situații sociale să fie foarte mare și atunci realizăm o observație pe unități de timp selecționate. Eșantionarea temporală se poate face în mod sistematic sau aleator, ținând cont de modul de apariție și manifestare a evenimentelor observate. De exemplu, dacă ne propunem să observăm stilul didactic al profesorilor în sala de clasă, continuitatea activității ar solicita un efort prea mare fără un beneficiu adecvat în planul datelor culese. Atunci selecționăm profesorii după anumite criterii (vârstă, calificare, vechime în învățământ) și eșantionăm timpul de predare în mod sistematic (într-o zi cu cinci ore de predare observăm de trei ori câte cinci minute în lecția întâi, a treia și a cincea) sau aleator (timpul integral de predare îl împărțim în perioade de câte cinci minute și alegem aleator nouă perioade). Eșantionarea temporală are avantajul economisirii de timp și energie, evită aglomerarea inutilă de date, dar împiedică redarea succesiunii naturale a evenimentelor, nu creează posibilitatea caracterizării unității de ansamblu și poate să nu creeze condiții de înregistrare a unor evenimente rare sau nerepetabile. În virtutea acestor considerații, aplicarea eșantionării temporale trebuie să se facă cu aceeași atenție cu care s-a definit sistemul de categorii.

Etapele și cerințele de mai sus conduc la construirea sistemelor categoriale de observare și a anexelor corespunzătoare. Aplicarea practică necesită însă exerciții atent planificate din partea observatorului. Ar fi o greșeală să se preia un protocol de observare și să fie utilizat fără ca observatorul să fie instruit teoretic și să execute mai multe aplicații, măsurând de fiecare dată gradul de validitate și fidelitate al observațiilor obținute. R. W. Heyns și A. F. Zander consideră că este necesară o "formare profesională a observatorilor" care să includă o astfel de etapizare: a) cunoașterea fundamentelor teoretice și intențiilor studiului ; b) exersarea în observații fără un protocol precis de observare; c) încercarea de sistematizare a observațiilor nesistematice pentru a descoperi necesitatea și utilitatea protocolului ; d) prezentarea protocolului și aplicarea lui pe o situație artificială (joc de simulare) în vederea descoperirii unor probleme aplicative ; e) analiza atentă a experiențelor acumulate până în prezent ; f) aplicarea în faza de pre-testare și analizarea dificultăților întâmpinate ; g) trecerea la aplicarea propriu-zisă a protocolului de observare. Desfășurarea unui asemenea exercițiu de "formare profesională" a observatorilor este utilă atât în privința utilizării protocolului, cât și pentru obținerea datelor așteptate. Observația structurată se realizează în mod sistematic prin aplicarea unui instrument specific de măsurare și culegere a datelor. Rezultatele depind însă în mod hotărâtor de calitățile sau defectele observatorului.

K. Weick a distins patru tipuri de "paradigme de observare" în funcție de domeniul de referință: lingvistice, extralingvistice, nonverbale și spațiale. Mare parte din protocoalele de observare sunt centrate pe comportamentul *lingvistic* (schimburile verbale de semnificații) din grupurile sociale, în vederea studierii interacțiunilor considerate ca schimburi de semnificații intermediare de limbajul natural. Primul și cel mai cunoscut protocol de observare este "schema de analiză a procesului de interacțiune" elaborată de R. F. Bales. Ulterior schema lui Bales a fost dezvoltată și aplicată într-o largă varietate de forme, în special pentru observarea discuțiilor de grup centrate pe rezolvarea de probleme, interacțiunilor pedagogice din sala de clasă, relațiilor dintre conducători și membrii grupului etc. Pentru a ilustra un sistem categorial utilizat în studiul interacțiunilor centrate pe rezolvarea în grup a problemelor vom prelua pe scurt un exemplu în fig. 2.

OBSERVATORUL A: notează acțiunile întreprinse de grup pentru rezolvarea problemei

1. Formularea scopului: intervenții care propun, sugerează sau aprobă obiective sau scopuri
2. Punerea problemei: intervenții referitoare la conținutul problemei și mijloacele de rezolvare
3. Căutarea informației: solicitări privitoare la informații, fapte, date circumscrise problemei

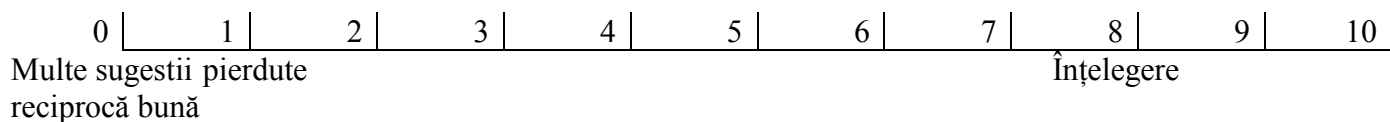
4. Adunarea de date: intervențiile care aduc informații, date sau fapte
5. Soluții propuse: sugerează mijloace de atingere a scopurilor, modifică, sau adaugă noi informații la soluțiile propuse
6. Identificarea unui fir călăuzitor: intervenții care clarifică dezbateră, întrebări clarificatoare, solicitări de noi contribuții
7. Dezvoltarea unei idei conducătoare: repetiții, explicitări, noi argumentări
8. Opoziție; intervenții care exprimă dezacordul, rezistența față de unele sugestii, propuneri, soluții sau interpretări, formulări de obstacole sau dificultăți
9. Acord: exprimarea adevărului față de sugestiile, propunerile, interpretările existente
10. Căutarea unui sumar al discuțiilor: se exprimă nevoia de sinteză
11. Formularea unui sumar: identificarea punctelor comune, a progresului realizat de grup în discuție
12. Intervenții neutrale, exterioare dezbaterii, care n-au legătură cu conținutul.

OBSERVATORUL B: înregistrează modul de derulare a discuției în grup, fiind centrat pe conținut

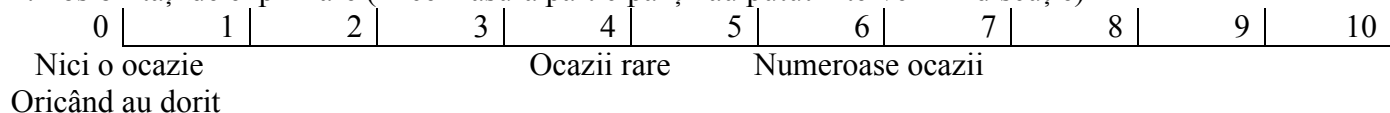
1. Notează fiecare punct discutat
2. Clasifică fiecare punct într-una din următoarele categorii:
  - a) Procedul: intervențiile care privesc metoda de a discuta în colectiv
  - b) Conținutul: intervențiile care se referă la problema discutată
3. Notează tipul de sarcină în care se angajează grupul în fiecare etapă, folosind categoriile:
  - a) Ajunge la o soluție
  - b) Aprobă o decizie anterioară
  - c) Primește sau oferă date
4. Pentru fiecare etapă a dezbaterii notează:
  - a) Dacă s-a ajuns la o decizie
  - b) Dacă se clarifică o întrebare
  - c) Dacă discuția a intrat în impas.

În final, fiecare observator apreciază cu ajutorul unor *scale de evaluare* următoarele aspecte:

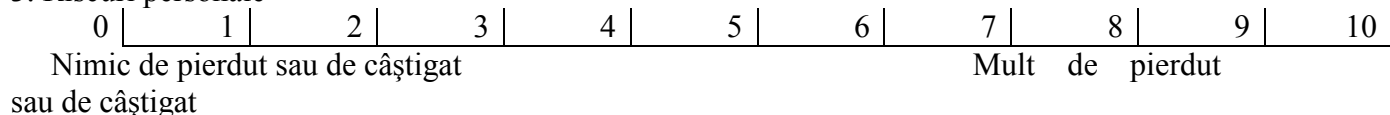
1. Înțelegerea reciprocă (în ce măsură participanții s-au înțeles unii pe alții)

2. Posibilități de exprimare (în ce măsură participanții au putut interveni în discuție)

3. Riscuri personale

4. Urgența (în ce măsură rezolvarea problemei a fost presantă pentru grup)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Nici o urgență
Necesitate presantă

5. Importanța (ce importanță s-a acordat consecințelor problemei pentru organizarea grupului)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Consecințe minime
Organizarea grupului
depinde de problemă

6. În ce măsură interrelațiile din grup au ținut cont de cerințele obișnuite de respect

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Respect categoric
Respect relativ
Puțin respect
Nici un fel de
convenționalism

7. În ce măsură grupul s-a dovedit înțelegător sau agresiv

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Extrem de critic și agresiv
înțelegere și grijă
Atmosferă
de

8. Atmosfera era prietenească sau neplăcută? În ce măsură?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Foarte neplăcută
Foarte plăcută
(certuri, critici aspre)

Fig.2. Sistem categorial de observare a modului de rezolvare a problemelor în grup

Exemplul din fig. 2 constă în două tipuri de sisteme categoriale care se completează reciproc în utilizarea unei echipe de observatori pentru culegerea datelor și verificarea fidelității instrumentului de observare și în aplicarea *post festum* a unor scale evaluative. Rezultă un sistem de date empirice, cu un grad înalt de complexitate pentru analiza discuției de grup, centrate pe rezolvarea de probleme.

Pentru notarea intervențiilor verbale se folosesc diferite proceduri. Una, foarte simplă, constă în alocarea de numere persoanelor din grup și m utilizarea unei matrice: la capete de înduri se află categoriile și pe coloane persoanele. La celula de intersecție a unui rând cu o coloană, care reprezintă persoana ce are o intervenție se indică prin numărul corespunzător persoana căreia i se adresează (zero pentru grup). În final obținem frecvențele intervențiilor individuale și ale interacțiunilor repartizate pe conținuturi categoriale. În felul acesta nu obținem însă o imagine a succesiunii interacțiunilor. Dacă dorim acest lucru, introducem dimensiunea temporală corespunzătoare. Totodată, pentru analiza schimburilor verbale de semnificații protocoalele de observație trebuie să acorde o atenție mai mare modului de înregistrare a interacțiunilor (nu numai a intervențiilor personale) să evite influențele exercitate de contexte (neglijând natura intrinsecă a fiecărei intervenții) sau de manifestările nonverbale.

Atunci când protocoalele de observare tind să fie exhaustive în raport cu manifestările psiho-sociale din cadrul interacțiunilor, cercetătorii elaborează nu numai sisteme categoriale de înregistrare a schimburilor verbale ci și privitoare la manifestări

extralingvistice: nonverbale și spațiale. Comportamentele nonverbale sunt independente sau le însoțesc pe cele lingvistice. Când apar în mod independent, exprimă imposibilitatea de a verbaliza o informație, inadecvarea modului verbal de a solicita o informație, iar când le însoțesc au rol de întărire sau distorsiune, funcții metacomunicative (indică modalitatea de înțelegere a unui mesaj verbal de către interlocutor sau emițător). În procesul de observare informațiile referitoare la comportamentul extralingvistic și nonverbal pot fi asociate cu cele despre interacțiunile verbale, indicând: stări de repetiție, contrazicere sau substituie ; accentuări ale unor cuvinte; căi de menținere a fluxului comunicării ; trăiri afective, emoționale atașate rostirilor verbale. În acest scop, categorizarea comportamentelor verbale trebuie suprapusă temporal peste cea corespunzând manifestărilor extralingvistice, neverbale și organizării spațiale a comunicării. Pentru comportamentele extralingvistice s-au distins următoarele categorii(10):

a) manifestările vocale: intensitate, tărie și timbru. Un spectrometru vocal poate înregistra variații ale comportamentului vocal ca indicii ale stărilor emoționale ;

b) ritmicitatea rostirii : rapiditate, durată, variații de ritm, ezitări, întreruperi, fluentă, repetiții, omisiuni, formulări eliptice, sunete incoerente. O interpretare diferențiată poate indica : stări de anxietate, incomunicabilitate, tensiune în comunicarea verbală, căi de dominare prin rapiditate, durată și fluentă etc.;

c) stilul vorbirii: pronunție, stereotipii, redundanță (cuvinte parazite) etc.;

d) o categorie distinctă se referă la comportamentele nonverbale: gestică, ticuri, mișcări ale corpului, expresii faciale manipulări de obiecte etc.;

e) dispunerea spațială schimbări ale pozițiilor în spațiu, reacții asociate cu poziționarea diferită a persoanelor ar putea constitui o altă categorie.

Fără îndoială că ar fi foarte dificil pentru un singur observator să înregistreze manifestări pentru toate categoriile menționate. Uneori pot fi folosite mijloace tehnice de înregistrare și abia apoi identificate diverse manifestări. Alteori se selectează numai o categorie, astfel ca înregistrările manifestărilor nonverbale să fie sincronizate cu fluxul comunicării verbale. Orice cale s-ar alege, observatorul trebuie să dispună de o bogată experiență psiho-socială și de multă sensibilitate pentru a sesiza rolul sau natura unui comportament nonverbal.

Performanțele analizei bazate pe observația sistematică sau structurată depind în mare parte de gradul de organizare a situației sociale investigate. De aici nu rezultă însă că observarea fenomenelor sociale ar fi în vreun fel limitată de un asemenea factor. În consecință, aplicabilitatea observației sistematice în analiza sociologică trebuie considerată cu mai multă insistență și dintr-o perspectivă comună cu a altor metode de investigare.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Ce loc ocupă observația între metodele de cercetare socială ?
- Care sunt rolurile pe care analistul social le poate ocupa în procesul observării unui fenomen social ?
- Care considerați că este importanța protocolului de observare ?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. R. L. Gold, *Roles in sociological field observations*, în "Social Forces", nr. 36, 1958.
2. H. J. Gans, *The participant observer as a human being: observations on the personal aspects of field work*, în H. S. Becker et al. (eds.), *Institutions and the person*, Chicago, Aldine, 1968.
3. L. Vlăsceanu, *Observație pe eșantioane de timp*, în "Revista de pedagogie", nr. 5, 1972.

4. R. W. Heyns, A. F. Zander, *L'observation du comportement de groupe* în L. Festinger, D. Katz, *op. cit*
5. K. Weick, *Systematic observation*, în G. Lindzey, E. Aronson (eds.), *Handbook of social psychology*, vol. II, Reading, Mass., Addison-Wesley, 1968.
6. R. F. Bales, *Interaction process analysis* Cambridge Mass. AddisonWesley, 1950; *Personality and interpersonal behavior*, New York, Holt, : Rinehardt- Winston, 1970.
7. A. Simon, E. G. Boyer, *Mirrors for behavior, III: an anthology of observation instruments*, Wyncote, Communication Materials Center, 1974.
8. E. F. Borgatta, B. Growther, *A workbook for the study of social interaction process*, Chicago, Rand McNally, 1965.
9. T. Pop, D. Potolea, *Contribuții la metodologia cercetării relației profesor-elevi în procesul de învățământ*, în "Revista de pedagogie", nr. 11, 1972.
10. R. W. Heyns, A. F. Zander, *op. cit*.
11. G. F. Mahl, G. Schulze, *Psychological research in the extralinguistic area*, în T. A. Sebeok, A. S. Hayes, M. C. Bateson (eds.), *Approaches to semiotics*, London, Mouton and Co., 1964.
12. Reiss J. Jr., *Systematic observation of natural social phenomena*, în H. L. Costner (ed.), *Sociological methodology*, San Francisco, Jossey Bass, 1971.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) utilizate în text:

observația, observația structurată, rolurile observatorului, protocol de observare, sistem categorial de observare.

TEMA 10

OBSERVAȚIA NONDISTORSIONANTĂ ȘI OBSERVAȚIA PARTICIPATIVĂ

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Caracteristicile observației nedistorsionante
2. Trăsăturile observației participative

1. Observația nedistorsionantă

Orice domeniu al vieții sociale în care oamenii sunt "actorii" principali poate fi imaginat sau considerat ca un flux mai mult sau mai puțin continuu de evenimente, acțiuni, interacțiuni, schimburi de experiențe subiective și inter-subiective, comunicări sau alte genuri de relații între roluri și poziții diversificate în spațiul social. În observația structurată analistul social codifică acest flux cu ajutorul unui sistem predefinit de categorii. Rolul său este de observator prezent în situație. S-a demonstrat însă că simpla prezență a observatorului ca analist social induce reacții sociale care altfel nu s-ar fi produs. Instrumentele care presupun integrarea cercetătorului ca observator în situația socială investigată au fost considerate că produc datele pe care le caută și sunt deci distorsionante. Pentru a înlătura efectele reactive și distorsionate este necesar ca observatorul să fie complet exterior situațiilor. Satisfacerea acestei cerințe se bazează pe studiul documentelor sociale, dar mai ales pe observația nedistorsionantă.

Observația nedistorsionantă constă în utilizarea aparatelor tehnice de înregistrare a acelor situații sociale care prezintă interes pentru cercetare. În științele naturii observația se bazează în mare parte uneori chiar integral, pe utilizarea unor aparate tehnice de măsurare și înregistrare. Observația este esențialmente intermediată, dezvoltându-se o veritabilă tehnologie a instrumentelor de cercetare, măsurare și control. Nu același lucru se poate spune despre cercetarea din științele sociale. Instrumentele de măsurare socială sunt de tip lingvistic, bazate pe presupoziii simple și pe manifestarea accentuată a subiectivității umane. Chiar atunci când sunt disponibile aparate tehnice de înregistrare ele sunt rareori utilizate. În psihologie au fost filmate diverse stadii din ontogeneza dezvoltării, în antropologie și etnografie înregistrările video și audio au fost folosite mai mult pentru a ilustra exotismul unor situații, în pedagogie pentru studiul interacțiunilor din sala de clasă. Sociologia a manifestat cea mai puternică rezistență față de utilizarea aparatelor tehnice de înregistrare. Cel puțin în termeni potențiali, o astfel de situație nu poate fi justificată. Înregistrările integrale ale unor situații sau fluxuri sociale ar oferi o mare cantitate de informații integrate în cadrul social "natural", care ulterior pot fi analizate amănunțit și în profunzime. Este motivul pentru care observația nedistorsionantă are șanse mari de dezvoltare viitoare.

Un prim tip de realizare se bazează pe utilizarea magnetofonului sau casetofonului pentru înregistrarea comunicării verbale. În acest sens au fost utilizate chiar unele tehnici speciale, atât pentru potențarea performanțelor înregistrării, cât și pentru facilitarea prelucrării datelor. R. E. Sykes de exemplu, a elaborat "Sistemul Minnesota de reducere și codificare a datelor despre interacțiune", cunoscut mai ales prin acronimul MIDCARS. Sistemul constă în utilizarea unui casetofon prevăzut cu o claviatură de zece butoane. Fiecare buton emite prin apăsare un sunet. Combinațiile de sunete identifică diversele categorii de codificare a observațiilor. În felul acesta, observarea directă se asociază cu utilizarea unui sistem categorial de sistematizare și codificare a observațiilor. Casetofonul poate fi racordat la un calculator care recunoaște codurile reprezentate prin sunete și care poate finaliza prelucrarea datelor în conformitate cu programul proiectat de analistul social.

Fotografierea este utilizată mai ales pentru analiza modului de dispunere a "actorilor" în spațiul social în funcție de diverși factori (stratificare socială, eficiența comunicării, vârstă,

sex, ierarhie etc.). Cele mai interesante posibilități de înregistrare sunt oferite însă de videocasete și film, combinând aspectele audio cu cele video.

Desfășurarea metodică a observației nedistorsionante este următoarea : a) eșantionarea situațiilor sociale care vor constitui obiect al analizei, în funcție de problema studiată și ipotezele formulate, de facilitățile tehnice de înregistrare, de reprezentativitatea situațiilor pentru un tip dat; b) folosirea tehnicilor de înregistrare, preferabil de tip audio-video ; c) trecerea la analiza înregistrărilor. Două mențiuni speciale trebuie făcute. Prima se referă la modul de înregistrare. Dacă actorii sociali au conștiința implicării în situații de înregistrare, efectele reactive și distorsionante sunt mai puternice decât în condițiile prezenței observatorului. Este motivul pentru care tehnicile de înregistrare trebuie să fie ascunse, iar analistul social să respecte normele cele mai riguroase de etică și deontologie profesională. În al doilea rând, studiul înregistrărilor se face prin aplicarea tehnicii de analiză a conținutului documentelor sociale. Distincțiile aplicative ale acestei tehnici pentru studiul înregistrărilor audio, video sau audio-video sunt relativ minore. Nu există nici un impediment semnificativ, astfel că regulile și practicile metodologice de analiză a conținutului sunt în principiu aceleași.

2. Observația participativă

În sens restrâns, observația participativă constă în identificarea, sistematizarea și interpretarea datelor și informațiilor despre diverse situații sociale de către cercetătorul implicat total sau parțial în rețeaua de relații configurate într-un domeniu. Din această perspectivă apare ca o variantă a metodei observației și nimic mai mult. Există însă și un alt sens, mult mai cuprinzător, în conformitate cu care observația participativă constă într-o "combinație de metode și tehnici ..., implicând (din partea cercetătorului - n.n.) un grad de interacțiune socială autentică în contextele naturale de viață socială a subiecților studiului, ceva observare directă a evenimentelor relevante, ceva interviu formală și mai ales informală, ceva calcul sistematic, o colectare de documente și produse ale activității și deschidere totală în direcția pe care o ia studiul". Acest ultim sens pare să fie preluat de sociologi din antropologia culturală. Există într-adevăr unele asemănări între studiul antropologic al comunităților primitive și abordarea sociologică integrală a unui domeniu social. Nu credem însă că trebuie neapărat să se insiste asupra preluării și transferului de practici de cercetare dintr-o știință socială în alta pentru a descoperi specificul observației participative. Astfel de tendințe sunt firești în dezvoltarea științelor sociale, ar trebui să fie chiar intens practicate. Sensul sociologic larg dat observației participative are intenții specifice, care, deși convergente, nu exclud diferențierile.

O primă intenție este de a oferi o alternativă viabilă abordărilor strict cantitativiste, bazate pe aplicarea exclusivă a anchetei ca metodă de culegere a datelor. În loc să se opteze doar pentru simpla chestionare sau interviu a actorilor sociali, ar fi preferabil să se adopte o perspectivă "eclectică" în care să se combine eșantionarea și scalarea cu observarea mai mult sau mai puțin structurată, interviul intensiv (nestructurat) și implicarea cercetătorului în comunitatea investigată. Observația participativă este astfel o expresie sinonimă cu cercetarea pe teren. Nu este atunci deloc întâmplător să găsim, în cea mai mare parte a lucrărilor recent dedicate prezentării metodelor și tehnicilor de culegere a datelor, capitole distincte despre "cercetarea pe teren", adică despre "observația participativă". Axul central al abordării este reprezentat de observație, în jurul său grupându-se și alte căi de culegere a datelor. Totuși, această prezentare nu este atât de nouă pe cât pare și mai ales pe cât pretinde. D. Gusti se dovedește nu numai un precursor, ci primul sociolog care a teoretizat și aplicat extensiv o astfel de strategie de cercetare. Realitatea socială este ontologic diversă, se prezintă

"sub forma unor unități concrete, multiple și complexe, răspândite pretutindeni, cu variații după timp și loc"⁴. Diversitatea ontologică nu poate fi reconstruită decât prin aplicarea unei combinații de metode și tehnici în vederea realizării de monografii. Rezultă că abordarea sociologică a realității sociale trebuie să se bazeze, în concepția lui Gusti, pe o metodă unică și globală - metoda monografică - axată pe "...alegerea unui domeniu social bine determinat (*monos*, unul singur) pentru a câștiga o noțiune cât mai completă a lui...". Monografia este simbolul și finalitatea cercetării de teren. Ea este însă unică în măsura în care se bazează pe o diversitate a căilor de culegere a datelor:

"întrucât socotim monografiile sociologice ca mijloace perfecționate de observație, care îmbină intuiția, trăirea și înțelegerea cu măsurătoarea, cu statistica și reconstituirea trecutului, nu ne-am gândit să înlăturăm prin ele nici una din metodele existente, ci trebuie să legăm pe acestea mai strâns de realitate și să dăm întâietate observației directe, cât mai amănunțită și cât mai precisă, într-o nouă ordine metodologică, pentru scopurile cele mai înalte ale cunoașterii". Monografierea este expresia gustiană a cercetării de teren sau a observației participative, îmbinând "intuiția, trăirea și înțelegerea" cu măsurarea, analiza statistică și studiul documentelor sociale. În felul acesta s-a anticipat și o altă intenție a observației participative, subliniată cu insistență de abordările interpretative, fenomenologice, interacționist-simbolice și etnometodologice. Considerând viața socială ca terenul de manifestare a acțiunilor și interacțiunilor simbolice, a proceselor interpretative în care simbolurile și semnificațiile apar și se schimbă ca urmare a comunicării, a rezultat că metodologia de cercetare nu poate fi ea însăși decât interpretativă și participativă. Analistul social trebuie să se implice în viața socială și să o analizeze din perspectiva actorului social. Cum spune Blumer, cercetătorul "trebuie să intre în rolul actorului și să vadă lumea din perspectiva acestuia", pentru că numai prin implicare activă și participare, prin înțelegere simpatetică și intuiție se poate studia construcția de semnificații și relații sociale. Domeniul de studiu al sociologiei este viața cotidiană a "actorilor", interexperiențele, schimburile de semnificații și regulile interpretative, iar analistul social trebuie să fie participant al acestei lumi intersubiective, ajungând să o explice prin formularea de tipuri și regularități, prin introspecții și proiecții. Teoria sociologică de tip fenomenologic, anticipată de Max Weber și continuată de H. Mead, A. Schutz, H. Garfinkel, E. Goffman etc., a urmărit cu insistență să propună o nouă metodologie de cercetare. Observația participativă a devenit metoda unică și fundamentală de explorare, analiză și interpretare a vieții sociale. Numai că, postulându-i unicitatea, au și subiectivizat-o. În consecință, sociologia este psihologizată, controlul obiectiv al explicațiilor se realizează intersubiectiv, discursul sociologic apare în forma unei literaturi ezoterice ("epica" relațiilor sociale cotidiene este redată într-un limbaj profesional pentru a nu se confunda cu "cunoașterea comună" și "anecdotică" literară).

Din perspectiva adoptată de noi observația participativă este: 1) o variantă a observației ca metodă de investigare, deosebindu-se de celelalte variante prin implicarea activă a cercetătorului în relațiile sociale ale "actorilor" și prin neutilizarea unui sistem categorial de precodificare a datelor și informațiilor ' 2) un mod de abordare care, având în centru observarea nestructurată, presupune realizarea de interviuri intensive, studiul unor documente sociale și chiar aplicarea de microchestionare (incluzând scale de măsurare). În această ultimă accepțiune, observația participativă este echivalentă cu cercetarea pe teren sau cu monografierea gustiană. Cele două sensuri sunt strict convergente, semnificând rolul prioritar al observației nestructurate în cadrul cercetării pe teren. Într-adevăr, comparativ cu alte căi de culegere a datelor, observația participativă tinde să valorifice la maximum caracterul său nestandardizat, fiind de multe ori considerată ca simbolul analizei calitative a socialului. Deși cercetarea este precedată de statuarea unei probleme și a cadrului teoretic orientativ, scopul nu este de a testa ipoteze preformulate, ci de a genera ipoteze, a urmări procesele sociale în desfășurarea lor naturală, a culege date până se ating stări de saturare empirică, a interpreta

informațiile în plan teoretic pe măsură ce sunt culese, a evita categorizările pripite sau preexistente în vederea descoperirii lor pe teren și a confruntării permanente cu opiniile și interpretările date de actorii sociali. Observația participativă are proprietatea autoreglării întrucât îmbinarea strânsă a culegerii datelor cu interpretarea teoretică facilitează orientarea permanentă în direcția analitică cea mai productivă, caracterizarea dinamicii procesuale, identificarea unui număr mare de variabile ce pot fi saturate empiric și corelate teoretic. Eșantionarea nu trebuie neapărat să anticipeze culegerea datelor, ci se produce în activitatea efectivă de cercetare (se aplică "eșantionarea teoretică"). Ori de câte ori domeniul social investigat nu dispune de o organizare formală sau organizarea nu ne este dinainte cunoscută sau este greu accesibilă, în stadiile exploratorii de cercetare sau pentru descrierea unor fenomene, relații și procese prea puțin cunoscute, observația participativă este singura alternativă viabilă de culegere a datelor. Valorificarea acestor avantaje depinde însă în mod hotărâtor de virtuțile observatorului, de capacitatea sa de a se implica în relațiile sociale prin roluri specifice, păstrându-și nealterat rolul de analist social. Implicarea totală în rolul de participant riscă să devină sursa unor erori importante atât în culegerea datelor, cât și în analiza și interpretarea informațiilor. Totodată, gradul de implicare și participare depinde nu numai de cercetător, ci și de membrii grupului investigat, care îl pot accepta sau nu, uneori asimilându-l integral, alteori rezervându-i o poziție marginală. Este necesar atunci un proces specific de negociere implicită și permanentă a rolurilor jucate de observator, atât pentru a avea acces la manifestările tipice din grup, cât și pentru a conserva o stare de detașare din perspectiva căreia să practice investigația. Analistul social poate să opteze pentru deconspirarea rolului său de observator sau pentru implicarea ca membru obișnuit. În prima alternativă, negocierile de rol se referă la pătrunderea în grup, prezentarea inițială, acceptarea personală, accesul la informații. În cealaltă problemele cele mai importante vizează acuratețea cu care sunt identificate, notate și interpretate datele. Opțiunea pentru o alternativă sau alta depinde de cercetător și de grup. De exemplu, procesele de devianță socială nu pot fi studiate prin deconspirarea rolului de observator, întrucât este foarte puțin probabil ca grupul să accepte, în timp ce o echipă de muncă este mai receptivă și tolerantă.

Odată intrat în grup, analistul social se angajează rapid în stabilirea unei imagini generale a parametrilor și complexității universului observabil. În acest sens, Schatzman și Strauss consideră utilă elaborarea a trei hărți: socială, spațială și temporală. În "harta socială" sunt notate frecvențe și tipuri de persoane, roluri, canale de comunicare, ierarhii de statua și activități. În "harta spațială" sunt indicate localizări și distribuții ale persoanelor, evenimentelor, canalelor de comunicare, resurselor, sectoarelor organizatorice. "Harta temporală" specifică programul de lucru, succesiuni și simultaneități stagnări și evoluții probabile în activitățile și interacțiunile grupului. Hărțile sunt instrumentele orientative ale observării. Ele sunt în permanență reconstruite în funcție de rezultatele investigării. Pe baza informațiilor inițial catalogate, observatorul va circumscrie cu suficientă claritate domeniul analizat, va proceda la o eșantionare provizorie a manifestărilor și problemelor, va opta pentru o anumită succesiune a propriilor poziții și a focalizării observațiilor.

După această sistematizare inițială se trece la activitatea propriu-zisă de culegere a datelor. Aceasta se realizează prin aplicarea mai multor strategii. În primul rând, analistul identifică și achiziționează orice document care caracterizează viața socială a grupului sau a membrilor acestuia: biografii, autobiografii, scrisori, jurnale, date statistice etc. Ele sunt surse importante de informații și date, care în nici un caz nu pot fi ignorate. În al doilea rând, realizează interviuri informale cu persoanele care ocupă poziții cheie în grup sau cu altcineva care poate oferi informații utile. Dacă poziția adoptată de cercetător este de simplu participant, intențiile interviului nu sunt în nici un fel deconspirate, desfășurarea este multiplu fragmentată și numai ocazional realizată. Totodată, indiferent de rolul adoptat, cercetătorul va proceda la controlul datelor procurate prin interviuri, adică informațiile obținute într-un interviu vor fi de

fiecare dată confruntate cu propriile observații și cu datele rezultate din alte interviuri. Controlul însuși este provocat și nu așteptat, întrucât este una din căile cele mai importante de verificare a fidelității analizei. Dacă analistul social a adoptat rolul de cercetător-participant, nimic nu-l poate împiedica să aplice într-un interviu și scale de măsurare a unor atitudini opțiuni sau comportamente, cu scopul de a compara datele nestructurate cu cele categorizate și cantitative. Mai mult, aceasta ar fi o cale de asigurare a fidelității măsurării și interpretării, de îmbinare strategică a diverselor posibilități de investigare socială.

Observația nestructurată este totuși modul dominant și cel mai reprezentativ de culegere a datelor în cercetarea pe teren. Problema sa principală constă în armonizarea *participării active și efective la viața grupului* cu *observarea pasivă*, cu necesara detașare față de procesele și dinamica microuniversului social. În timp ce observarea pasivă asigură temeiurile orientării, problematizării, introspectării sau autorefecției cercetătoare, participarea activă creează posibilitatea pătrunderii în universurile mai puțin vizibile ale vieții sociale. Din păcate nu există reguli de generare a armonizării, rezultatele depinzând în mod hotărâtor de experiența și capacitățile analistului social. Oricum, datele nu vor fi în nici un caz notate în timpul observației, decât cu riscul producerii de efecte reactive din partea subiecților și al compromiterii rolului de observator. Este necesar atunci să se elaboreze un jurnal amănunțit al cercetării, care începe cu prezentarea intrării în grup descrierea rolului adoptat și catalogarea amănunțită a tuturor reacțiilor din grup și continuă cu notarea secvențială a tuturor datelor, informațiilor și observațiilor. Observatorul va înregistra evenimente și experiențe, raporturi și interpretări, limitându-se, cel puțin în stadiile inițiale, la simple descrieri. Totodată, pe măsura trecerii în stadii mai avansate, apar și probleme metodologice (de orientare a observației, de concentrare pe anumite probleme etc.) sau interpretări ipotetico-teoretice provizorii. Acestea trebuie separate de descrieri. Orice amestec al descrierilor cu interpretarea teoretică duce la scăderea fidelității observației. Pentru a înlătura dezavantajul final al elaborării cronologice succesive a jurnalului cercetării, McCall și Simmons au propus o alternativă avantajoasă. Din momentul în care au fost identificate unele variabile, categorii sau ipoteze se poate trece la catalogarea descrierilor și interpretărilor. Pentru fiecare ipoteză, pe categorii și variabile, sunt repartizate informațiile, datele sau descrierile și incluse într-un dosar distinct în ordinea cronologică a obținerii. De asemenea, sunt elaborate interpretări parțiale și formulate direcții viitoare ale observației dar mai ales sunt generate și evaluate noi ipoteze și tipologii. Accentul nu este pus pe testarea statistică a ipotezelor, ci pe inițierea, elaborarea și eventuala modificare a interpretărilor teoretice, pe descoperirea întâmplătoare a unor relații sau asociații, a unor contradicții sau inconsistente între date și interpretări. Termenul *de serendipitate* descrie în sociologie o astfel de căutare a ipotezelor explicative bazată, cum spune R. K. Merton, pe "observarea datelor *neanticipate, neobișnuite și strategice*" (*s.n.*): "...inconsistența aparentă provoacă curiozitatea; stimulează investigatorul "să găsească un sens datelor", să le plaseze într-un cadru mai cuprinzător al cunoașterii. Face noi observații. Formulează inferențe pe baza observațiilor, inferențe care depind, desigur, în mare parte de orientarea sa teoretică generală. Cu cât este mai cufundat în date, cu atât este mai mare probabilitatea de a se înscrie pe o linie fructuoasă a cercetării". Probabil că avantajul principal al cercetării pe teren, în condiții de participare efectivă la viața socială, constă în generarea de interpretări ipotetice prin serendipitate. Variabilele și conceptele sunt saturate empiric și generate de experiența socială și teoretică. O cale de analiză interpretativă, produsă în contactul nemijlocit cu datele și experiențele intersubiective, își găsește expresia în elaborarea *de tipologii calitative*. Ele au menirea de a concentra o mare cantitate de date empirice, de a facilita interpretarea teoretică și testarea de ipoteze fără a se sprijini pe distribuții statistice. Ele se concretizează în clasificări, dar și în generarea acelor "tipuri ideale" pe care Weber le considera produse prin "accentuarea unuia sau mai multor puncte de vedere și prin sinteza unui mare număr de fenomene concrete individuale, difuze, discrete, mai mult sau mai puțin prezente și ocazional

absente, care sunt ordonate în conformitate cu acele puncte de vedere unilateral accentuate într-un construct analitic..." .

Din punct de vedere procedural, una din cele mai frecvente căi de construire a tipologiei calitative este tehnica inducției analitice formulată de W. S. Robinson .

	F		non-F	
c	x	1	2	?
non-c	0	3	4	x

Fig. 3 Combinații în tehnica inducției analitice

Se consideră cazurile în care se produce (F) sau nu se produce (*non-F*) fenomenul F (comportamente, acțiuni, atitudini etc.) și se înregistrează prezența (*c*) sau absența (*non-c*) condițiilor asociate cu producerea sau neproducerea lui. Dacă în celulele 2 și 3 ale tabelului din fig. 3 nu se înregistrează nici un caz, atunci condițiile *c* sunt necesare și suficiente pentru explicarea producerii fenomenului F. Când sunt înregistrate cazuri în celula 2, dar nu și în celula 3, condițiile *c* sunt necesare, dar nu și suficiente pentru ca F să se producă. Dacă numai un număr redus de cazuri este înregistrat în 2 și 3, F și *c* tind doar să covarieze.

În loc să se codifice datele pentru a fi incluse într-un tabel ca cel din figura 3, Glazer a sugerat combinarea codificării și analizei interpretative pentru generarea progresivă de tipologii și enunțuri teoretice. "Metoda comparației constante" constă în multiplicarea inițială a numărului de categorii pentru ordonarea și clasificarea manifestărilor individuale. Urmând o astfel de cale, la un moment dat apare o tendință de polarizare a distribuțiilor, ceea ce solicită reducția categoriilor și identificarea unor unități constante de comparare. Cazurile particulare nu mai sunt comparate între ele, ci sunt pur și simplu alocate categoriilor în urma comparației cu proprietățile constante ale unităților categoriale. Rezultă astfel o tipologie de categorii care subsumează varietatea incidentelor sau manifestărilor individuale.

În procesul "eșantionării teoretice" a domeniului investigat, prin îmbinarea progresivă a descrierii cu interpretarea, cercetarea de teren conduce la o analiză calitativă a datelor. Elaborarea de tipologii calitative și serendipitatea reprezintă căile cele mai importante de construcție teoretică. Totodată, rezultatele observării participative pot și adeseori trebuie îmbinate cu cele produse de analiza documentelor sociale sau de interviul mai mult sau mai puțin structurat.

Modul de aplicare a unei metode de culegere a datelor depinde de nivelul cunoașterii prealabile în aceeași măsură în care cunoașterea obținută este dependentă de caracteristicile metodei aplicate. Observația a fost inițial singura metodă de investigare socială, pentru ca treptat să se desprindă din cadrul său diverse tehnici și chiar metode independente. Când este practică ca tehnică structurată, observația produce date similare cu cele obținute prin alte metode, deși la un nivel mai scăzut de fidelitate și validitate. Când pentru observare se utilizează aparate tehnice de înregistrare, observația este redusă până la urmă la tehnica analizei conținutului. Observația participativă este invocată ca principala modalitate calitativă de investigare a fenomenelor sociale, în condițiile în care fidelitatea și validitatea nu sunt prestabilite, ci permanent controlate. Aplicarea observației ca metodă de culegere a datelor reprezintă unul din criteriile principale de testare a capacităților de investigare empirică ale unui cercetător social.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- În ce constă specificul observației nedistorsionante ?
- Ce relație s-a stabilit între observația participativă și practicile metodologice interpretative ?

- Care este problema principală care survine în cazul observației participative ?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

13. E. J. Webb, D. T. Campbell, R. D. Schwartz, L. Sechrest *Unobtrusive measures: nonreactive research in the social sciences*, Chicago, RandMcNally, 1966.
14. R. E. Sykes, *Systematic observation utilizing the Minnesota Interaction Data Coding and Reduction System*, în "Behavior Science", nr. 14, 1969.
15. G. McCall , J. L. Simmons (eds.), *Issues in participant observation: a text and reader*, Reading, Addison-Wesley, 1969.
16. D. Gusti, *Opere*, vol. I, București, Editura Academiei, 1968.
17. D. Gusti, *Un sistem de cercetări sociologice la teren*, în *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, București, 1940.
18. H. Blumer, *Sociological implications of the thought of G. H Mead*, în "American Journal of Sociology", nr. 71, 1966.
19. L. Schatzman, A. L. Strauss, *Field research: strategies for a natural sociology*, New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1973.
20. R. K. Merton, *Social theory and social structure*, Glencoe, The Free Press, 1949.
21. Max Weber, *On the methodology of the social sciences*, Glencoe, The Free Press, 1949.
22. W. S. Robinson, *The logical structure of analitic induction*, în "American Sociological Review", nr. 16, 1951.
23. B. G. Glazer, *The constant comparative method of qualitative analysis*, în "Social Problems", nr. 12, 1965.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) utilizate în text:

observația structurată, observația participativă, observația nedistorsionantă, protocol de observare, sistem categorial de observare, serendipitate.

TEMA 11

EXPERIMENTUL

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Tipologia și caracteristicile experimentului în sociologie
2. Studiul panel – model ante-experimental de cercetare

Să presupunem că într-o cercetare prezintă interes teoretic și practic modul de manifestare și distribuire a acțiunilor întreprinse de persoanele aparținând unui grup de decizie în condiții de diversificare a compoziției grupului și a gradului de informare a persoanelor despre problema deciziei. Întrebarea principală este: ce efecte au variațiile în gradul de informare și în compoziția grupului asupra modului de agregare a acțiunilor individuale în grupul de decizie Pentru a formula un răspuns, cercetătorul poate opta pentru observație (oricare din variantele acesteia), eventual în combinație cu interviul. Pe lângă elaborarea planului de observare și a strategiei de culegere a datelor, este necesar să identifice grupuri de decizie care satisfac condițiile prestabilite de informare și compoziție. Se ivesc noi întrebări : va găsi sau nu va găsi astfel de grupuri? cât de omogene vor fi ele în raport cu condițiile fixate? cum vor fi comparate datele culese? Nu-i deloc exclus ca realitatea organizatorică a grupurilor de decizie să nu ofere posibilitatea desfășurării de observații concordante cu solicitările specifice problemei cercetării. Avantajele observării directe și actuale nu pot fi valorificate pentru a formula răspunsuri adecvate la întrebarea principală. În condiții de acest gen este preferabilă experimentarea.

Experimentul constă în producerea deliberată a unui fenomen și în analiza manifestărilor, direcției și intensității acestei produceri în condiții de controlare și manipulare directă a factorilor generativi. Analistul social nu caută grupurile de decizie care să aibă caracteristicile de diferențiere care îl interesează. Probabil că ele nici nu există ca atare în stare naturală. Optează atunci pentru experimentare, astfel că : a) anumite evenimente sunt produse în condiții prestabilite de timp, loc și variabilitate ; b) condițiile de producere sunt cunoscute și controlate ; c) producerea poate fi repetată, schimbându-se în mod sistematic condițiile pentru a nota variațiile concomitente în rezultate.

Experimentul este metoda cea mai precisă și productivă de analiză a relațiilor dintre variabile, de testare a ipotezelor și, prin acestea, de fundamentare a construcției teoretice. Științele așa-zis experimentale (fizica, biologia, chimia etc.) au făcut progrese teoretice și practice spectaculoase tocmai datorită aplicării intensive a acestei metode de cercetare. Aplicațiile experimentării în științele sociale sunt mult mai lente și destul de diferențiate. Cele mai multe studii experimentale au fost realizate în psihologie, parțial în demografie, pedagogie și lingvistică, destul de restrânse ca număr și eficacitate teoretică în sociologia politică, medicală și industrială sau în analiza stărilor de conflict, competiție și cooperare din grupurile mici. Simptomatic este faptul că între susținerea programatică a funcțiilor experimentului și aplicarea lui efectivă în cercetare există un decalaj remarcabil. Al. Valentin consideră că experimentul este un moment esențial al practicii sociale prin funcțiile sale cognitive specifice. Dincolo de aceste considerații generale și oarecum programatice, enumerarea unor experimente sociale efectiv realizate pentru scopuri de cercetare nu înscrie încă ponderi ridicate. Uneori observațiile sunt prezentate ca experimentări încercări banale de schimbare a unei variabile, indiferent de controlul exercitat asupra celorlalte cu efecte destul de probabile, sunt puse sub umbrela atât de pretențioasă tehnic a experimentării. Nu sunt excluse nici exagerările de la celălalt pol. Se consideră că unele științe sociale (spre pildă, psihologia și pedagogia) ar trebui să fie exclusiv experimentale, pentru ca altora (sociologia și antropologia, de exemplu) experimentul să le fie inaccesibil. Argumentele favorabile unei atitudini circumspecte față de experimentarea socială sunt cu ușurință invocate, pentru că par

a fi la îndemână : numărul variabilelor necontrolabile este incomparabil mai mare decât al celor efectiv controlate; subiecții experimentării sunt oamenii, cu comportamentele lor atât de imprevizibile și variate; orice experimentare trebuie să aibă efecte pozitive, dezirabile; normele etice, deontologia profesională n-ar îngădui punerea oamenilor în situații reactive sau utilizarea lor în ipostaza de "cobai" etc. Desigur că nimeni nu poate ignora astfel de argumente. De altfel, ele nici n-au fost ignorate în cercetarea autentică. Mai mult, pe temeiul lor s-a urmărit, în mod insistent și eficient, să se elaboreze o tehnică experimentală specifică științelor sociale.

Ideea de la care trebuie să pornim este că, în comparație cu oricare altă metodă de cercetare, experimentul a atins un înalt grad de elaborare tehnică. Așa cum apreciază S. Chelcea, "realizat în conformitate cu principiile metodologice și deontologice ale psihosociologiei, experimentul constituie o metodă valoroasă de cercetare a cauzalității comportamentelor sociale".

Dilema de tipul "este sau nu este experimentul o metodă de cercetare socială" nu poate fi privită decât ca neavenită. Mai importantă și productivă este opțiunea pentru specificarea condițiilor și formelor aplicative. În acest capitol ne vom referi la premisele esențiale ale experimentării și apoi vom prezenta diverse tipuri de experimente.

Premise și condiții de validitate

Cercetarea socială operează cu două tipuri principale de variabile: dependente și independente. Fiind date sau selectate una sau mai multe variabile dependente y , a căror variație intenționăm să o măsurăm, și un set x de variabile independente, care produc sau generează schimbările în y , problema este cum să fie elaborată schema de cercetare pentru a descoperi relațiile dintre cele două tipuri de variabile și a formula interpretări teoretice valide. Cercetările diferă între ele în funcție de gradul de control exercitat asupra variabilelor independente, pentru a explica schimbările generate în variabilele dependente. Din acest punct de vedere, putem distinge între *modelele pre-experimentale* și cele *experimentale* de cercetare. Pentru a evidenția avantajele specifice logicii experimentale, considerăm că trebuie să ne referim mai întâi la modelele pre-experimentale de cercetare.

În mare parte, analiza socială bazată pe utilizarea metodelor de investigare prezentate anterior operează cu o relație simplă de tipul : $y = f(x)$. Optând pentru un anumit moment din timpul social, cercetătorul distinge între variabilele dependente (y) și cele independente (x), aplică o tehnică de măsurare și înregistrare a datelor, prelucrează statistic informațiile sau observațiile înregistrate și apreciază, pe baza unor coeficienți statistici că variațiile în y sunt explicabile prin schimbările în x . De exemplu, categorizând interacțiunile din cadrul unui grup de decizie și înregistrând datele cu ajutorul unui protocol de observare, formulează enunțul că densitatea și orientarea interacțiunilor depind de nivelul de instruire al persoanelor care fac parte din grupul respectiv. În mod evident, cercetarea nu este de tip experimental. Mai mult așa cum apreciază D. T. Campbell, "cantitatea minimă de informație științifică utilă implică măcar o comparație formală și prin urmare cel puțin două observații atente".

Pentru a depăși un astfel de neajuns fundamental au fost realizate cercetări de tip panel: unul și același eșantion este investigat de două ori la un anumit interval de timp, astfel că diferențele care apar între valorile y_1 ale variabilei dependente și valorile y_2 sunt explicabile prin interdependențele anumitor factori x în intervalul de la t_1 la t_2 . Să presupunem că investigatorul a observat mai întâi grupul de decizie și a înregistrat anumite date despre

densitatea și orientarea interacțiunilor. Vom nota cu y_1 valorile specifice variabilei dependente. După această înregistrare, membrii grupului de decizie primesc anumite informații relevante pentru problema deciziei și anterioare discuțiilor de elaborare și luare a deciziei în grup. Ce efect are gradul de informare prealabilă (x) asupra densității și orientării interacțiunilor ?

Dacă intervin anumite schimbări în valorile y_2 comparativ cu y_1 , atunci ele sunt explicabile prin efectele generate de x , astfel că analistul social formulează enunțul următor: densitatea și orientarea interacțiunilor dintr-un grup de decizie colectivă depind de gradul de informare prealabilă a membrilor grupului. Totuși, de îndată trebuie pusă o întrebare: care este validitatea unui astfel de enunț, adică în ce măsură factorul experimental x a produs schimbările observate în y ? Dacă interacțiunile din grupul de decizie ar fi influențate *numai* de gradul de informare prealabilă a persoanelor implicate, nu ar exista nici un temei de contradicție a enunțului. Dar nu aceasta este situația reală, întrucât au intervenit și alte variabile exterioare ale căror efecte nu au fost controlate în cercetare și care ar fi putut produce sau potența aceleași schimbări. Una din aceste variabile concurente este reprezentată de *istoria evenimentelor sociale* care au intervenit în intervalul de timp de la t_1 la t_2 . Membrii grupului de decizie nu s-au aflat într-un sistem izolat în care să nu fi pătruns nici o altă informație sau în care nu s-ar fi produs nici un alt eveniment. Cercetarea panel nu presupune izolarea experimentală a persoanelor investigate pentru a elimina efectele oricăror altor stimuli, cu excepția celor analizați. A include efectele altor evenimente într-o singură clasă reprezentată de variabila independentă x este un nonsens, relația dintre x și y nu poate fi interpretată în termeni valizi. O a doua categorie de variabile ale căror efecte sunt incluse forțat și nejustificat în x este identificabilă prin așa-numitele efecte *de maturizare*. Ele nu sunt induse de eventualele evenimente care s-au produs în intervalul ($t_2 - t_1$), ci de schimbările subiective ale persoanelor înseși. Cercetarea de tip panel operează cu un tip nerealist de subiect al cercetării: persoana care rămâne identică cu sine într-un interval dat de timp. În virtutea acestei presupozitii false sau nerealiste, schimbările în variabila dependentă y ar fi generate numai de variabila independentă controlată x .

. A treia sursă a variației în y poate fi reprezentată de însuși *procesul de măsurare* (observare, testare). Experiența de cercetare a dovedit că dacă același grup este supus în mod succesiv unui proces de testare (observare) cu același instrument rezultatele vor fi diferite.

Simpla schimbare a condițiilor normale sau naturale de desfășurare a interacțiunilor în grupul de decizie, prezența însăși a observatorului generează stări reactive, adică schimbări ale opțiunilor sau interacțiunilor subiecților datorate măsurării sau observării. Astfel de efecte reactive pot fi eliminate prin utilizarea observației nedistorsionante sau a unor tehnici nereactive de măsurare, dar în nici un caz ele nu pot fi ignorate în procesul cercetării decât cu riscul de a crește erorile de măsurare și interpretare. Dacă în cercetarea panel au fost implicate și persoane situate pe pozițiile extreme ale unei scale de măsurare, este foarte probabil să intervină și efectele unei a patra categorii de variabile exterioare numită *"eroarea regresivității"*. În intervalul dintre două testări scorurile extreme tind către medie, atât cele înalte, cât și cele joase. În consecință, cel puțin unele schimbări din variabila dependentă în intervalul situat între t_1 și t_2 sunt generate de tendința regresivității spre medie a scorurilor extreme. Cu cât intervalul dintre t_1 și t_2 este mai mare cu atât efectele regresivității sunt mai sistematice. În sfârșit, o ultimă sursă exterioară (necontrolată) de variație în y se consideră a fi produsă de cercetătorul însuși, care nu rămâne identic cu sine în intervalul de la t_1 la t_2 . De asemenea, această sursă se manifestă atunci când se schimbă observatorul în diferitele etape ale cercetării, producându-se schimbări în y care nu au legătură cu acțiunea variabilei independente.

Studiul panel nu poate fi considerat decât ca identificând un model pre-experimental de cercetare, întrucât nu reușește să controleze efectele induse de o serie de variabile exterioare

cu funcții de generare a unor schimbări în variabila dependentă. Un alt model pre-experimental aplicat în cercetarea socială constă în compararea a două grupuri, dintre care numai unul a fost expus influenței exercitate de variabila independentă. Diferențele dintre grupuri se consideră a fi generate de acțiunea variabilei independente. De exemplu, se iau două grupuri de decizie. Unul este expus unor surse de informare, iar celălalt nu. Se procedează la observarea ambelor grupuri. Diferențele dintre densitatea și orientarea interacțiunilor din cele două grupuri sau dintre gradele specifice de participare la elaborarea deciziei ar fi explicabile prin acțiunea (respectiv, nonacțiunea) surselor de informare. O astfel de explicație ar fi validă în condițiile în care cele două grupuri ar fi fost echivalente într-un stadiu premergător. În practica de cercetare socială se admite de multe ori că simpla prezență a unui grup "martor" de comparare cu grupul experimental în care se manipulează o variabilă independentă ar fi suficientă pentru a defini un model experimental de cercetare. Totuși, modelul astfel definit nu este decât pre-experimental. În primul rând, nu au fost formulate cu precizie criteriile de echivalență a celor două grupuri, în așa fel încât eventualele diferențe care apar între ele să fie atribuite variabilei independente controlate. În al doilea rând, chiar dacă grupurile erau echivalente într-un stadiu al cercetării, nu putem admite că ele rămân automat neschimbate și în stadiile ulterioare. Echivalența dintre grupul martor și cel experimental trebuie să fie în permanență verificată, stabilită și nicidecum doar presupusă. Ceea ce presupune testarea prealabilă nu numai a grupului experimental ci și a grupului de control.

În general, prin aplicarea modelelor pre-experimentale menționate mai sus se ajunge la concluzii teoretice care sunt uneori generalizate în mod prematur și nediferențiat. Orice experimentare se desfășoară în timp și spațiu, într-un cadru cultural specific și în condițiile precizate prin instrumentele de înregistrare a datelor, procedeele de eșantionare și variabilele corelate. Este suficient să se schimbe una dintre aceste condiții pentru ca rezultatele să fie diferite. Tehnicile de inferență statistică aplicate în cadrul anchetei stabilesc limitele de generalizare sau de extindere a concluziilor de la nivelul eșantionului la cel al populației. Eșantionarea probabilistă oferă posibilitatea definirii limitelor de generalizare a concluziilor. Numai că nu există un control adecvat al erorilor de măsurare și al validității concluziilor. Experimentarea facilitează controlul variabilelor exterioare și definirea cu precizie a raporturilor dintre variabilele dependente și independente. Totodată, generalizarea rezultatelor se realizează în limitele fixate pe baza eșantionării adecvate a subiecților, factorilor experimentali și procedeele de măsurare. Înainte de alocarea subiecților pe grupurile utilizate în experimentare, selecția probabilistă dintr-o populație de referință poate fi cu ușurință aplicată, fiind apoi urmată de randomizare (vezi capitolul despre eșantionare). Dacă variabila dependentă are un număr mare de categorii relativ omogene, este de asemenea preferabil să fie selecționate probabilist în experimentare numai anumite categorii, operând astfel cu o variabilă dependentă aleatoare. În sfârșit, dacă sunt disponibile mai multe procedee de măsurare, este contraindicat să se aleagă unul în mod arbitrar. Preferabil ar fi să se repete experimentarea pe aceleași grupuri cu procedee diferite de măsurare sau să se utilizeze mai multe grupuri echivalente, aplicându-se un procedeu sau altul de măsurare. Comparabilitatea rezultatelor va conduce la analiza erorilor de măsurare și a limitelor precise de generalizare a concluziilor satisfăcând cerințele de validitate externă a experimentării.

Dacă avem în vedere cerințele menționate mai sus cu privire la validitatea internă și externă a experimentului, atunci este posibil să elaborăm un model general și tipic (tabelul 1) în raport cu care să considerăm ulterior o largă varietate de modele experimentale.

Tabelul 1. Un model general al experimentării

		Y1	Y1=f(x)	Y2	
G	P1				Condiții
	P2				experimentale
	...				(controlul

				variabilei
	Pi	SPiY1	SpiY1=f(X)	SpiY2
G'	P1'			Condiții "naturale"
	P2'			(nu acționează
	...			variabila
	Pi'	SPi'Y1'	SPi'Y1'	SPi'Y2'
		SPiY1=SPi'Y1'		SPiY2≠SPi'Y1'
		Perioada pre-experimentală	Perioada de experimentare	Perioada post- experimentală

În experimentarea socială se folosesc două grupuri: G = grupul experimental în care sunt controlate influențele variabilei independente X asupra variabilei dependente Y; G' = grupul de control (sau "martor"), în care nu sunt produse efecte ale acțiunii variabilei independente. Măsurarea este aplicată în ambele grupuri în două etape distincte. În faza de pre-testare (înainte de începerea experimentării) se măsoară valorile variabilei dependente Y1 și se urmărește ca ele să fie echivalente în grupurile G și G' ($SPi Y1 = SPi' Y1'$). După experimentare, adică după ce s-a produs influența variabilei independente în grupul experimental, se aplică a doua măsurare - post-testarea - în ambele grupuri. Diferențele dintre valorile variabilei dependente în cele două grupuri sunt atribuite acțiunii variabilei independente x în condiții de controlare (eliminare) a efectelor induse de alte variabile exterioare.

Această schemă tipică a experimentării sociale este menită să illustreze modul de exercitare a controlului asupra variației statistice a scorurilor repartizate pe variabilele incluse în analiză. Din punct de vedere statistic, scopul experimentării constă în maximizarea varianței sistematice, controlul varianței sistematice induse din exterior, minimizarea erorilor în varianță, inclusiv a erorilor de măsurare.

Maximizarea varianței sistematice constă, mai întâi, în elaborarea acelor modele experimentale în care schimbările variabilei dependente produse de variabilele independente manipulate să fie cât mai mari. În cazul în care schimbările produse de variabilele independente controlate nu sunt suficient de mari, este dificil de separat și evaluat efectele lor principale de cele secundare produse de intervenția aleatoare a altor factori cauzali necontrolați. În consecință, este necesar ca scorurile variabilei dependente în cele două grupuri, G și G', să fie destul de diferite unele de altele. Experimentarea facilitează tocmai o astfel de controlare și manipulare a variabilei independente x prin care să se producă o varianță maximizată în y.

O altă cale de controlare a varianței vizează modul de raportare a cercetătorului la efectele posibile ale variabilelor exterioare. Pentru separarea acestor efecte, analistul social trebuie să proiecteze astfel modelul experimental încât să minimalizeze, să izoleze sau să anuleze aceste variabile. De exemplu, dacă se consideră că apartenența la diferite categorii socio-profesionale influențează participarea la elaborarea deciziilor, dar pe noi ne interesează numai efectele produse de nivelul de instruire asupra participării atunci selectăm numai persoane care aparțin unei anumite categorii socio-profesionale și cu niveluri variate de instruire. Aceasta înseamnă că am eliminat efectele unei alte variabile independente și am maximizat efectele variabilei luate ca referință. Procedeele constă deci în omogenizarea persoanelor incluse în grupurile investigate. Dezavantajul său este însă acela că se reduce nivelul de generalitate al rezultatelor cercetării, concluziile păstrându-și valabilitatea numai pentru o anumită categorie de persoane.

Selectarea aleatoare a persoanelor în grupurile implicate în experimentare este o altă cale de eliminare a efectelor generate de variabilele exterioare. Ea este cunoscută sub numele de randomizare și este deosebit de eficientă pentru maximizarea varianței experimentale întrucât controlează efectele oricărei alte variabile exterioare. În exemplul de mai sus, acest procedeu ar consta în alcătuirea grupurilor în experimentare pe baza regulilor eșantionării probabiliste a persoanelor aparținând unor categorii socio-profesionale diverse. Cunoscând care este distribuția persoanelor la nivel de populație pe categorii socio-profesionale, construim un eșantion care reproduce această distribuție. Apoi repartizăm aceste persoane, prin tehnica randomizării, în două grupuri, dintre care numai unul este expus procesului de asimilare a unor informații relevante pentru decizia ce trebuie elaborată. Prin selecția aleatoare a unui eșantion și randomizarea persoanelor repartizate pe grupuri este posibil să se uniformizeze efectele secundare induse de alte variabile exterioare și să se maximizeze influențele variabilei independente care ne interesează.

În cazul în care efectele unei variabile exterioare nu pot fi eliminate prin nici unul din procedeele menționate mai sus, atunci respectiva variabilă este inclusă în modelul experimental. De exemplu, dacă se constată că gradul prealabil de informare influențează participarea în grupul de decizie numai în relație cu apartenența profesională și nivelul de instruire școlară, atunci ultimele două variabile independente sunt incluse ca atare în modelul experimental. Avantajul rezidă în îmbogățirea informației științifice obținute, dar se complică destul de mult modelul experimental.

În sfârșit, o altă cale de maximizare a varianței sistematice constă în randomizarea subiecților în două sau mai multe categorii de referință. În loc ca selecția aleatoare a persoanelor să se desfășoare la nivelul întregii populații, aceasta din urmă este împărțită, să zicem, în două categorii după un criteriu dat, iar randomizarea se face în cadrul fiecărui grup. Acesta este procedeele de stabilire a corespondențelor între grupurile implicate în modelul experimental. De regulă, acesta nu se poate realiza decât prin considerarea a două variabile, orice adăugire conducând la situații extrem de complicate. De exemplu, putem stabili corespondențe între două grupuri în funcție de nivelul de instruire și categoria socio-profesională de apartenență a persoanelor. Grupurile vor ajunge să fie echivalente în raport cu cele două variabile. Dacă adăugăm și sexul ca variabilă de stabilire a corespondențelor, este foarte greu de identificat subiecții, iar modelul devine mult prea complicat.

Minimizarea erorii varianței are două aspecte : a) reducerea erorilor de măsurare și b) creșterea validității și fidelității instrumentelor de măsurare. Pentru a realiza aceste obiective este deosebit de important ca analistul social să proiecteze cu atenție modelul experimental din care rezultă ce variabile sunt considerate în analiză și cum se maximizează varianța sistematică. De asemenea, este necesar să se definească procedeele adecvate de măsurare a schimbărilor produse în variabila dependentă prin instrumente a căror validitate este verificată și probată cu suficientă precizie.

Experimentul este o metodă în care relațiile dintre variabile sunt definite anticipativ și cu precizie de către cercetător. În metodele de investigare prezentate anterior analistul social elabora instrumentele de investigație și avea în vedere nu atât ansamblul relațiilor posibile dintre variabile, cât validitatea și fidelitatea procedeele de măsurare. În experimentare se are în vedere și rigurozitatea tehnicii de măsurare, dar o atenție specială este acordată relațiilor dintre variabile. Rezultă astfel scheme sau modele standard de experimentare. În principiu, construcția unui model experimental rezultă din :

- a) numărul și combinațiile relațiilor dintre variabilele analizate;
- b) modul de grupare a persoanelor investigate și de comparare/implicare a grupurilor în experimentare ;
- c) dimensiunea temporală a cercetării.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Care este statutul experimentului în științele sociale ?
- În ce constă studiul panel – ca model pre-experimental de cercetare ?
- Care sunt principalele elemente ale modelului general al experimentării ?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Chelcea, S., *Experimentul în psihosociologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
2. Denzin, N. K., *Sociological methods. A sourcebook*, Chicago, Aldine, 1970.
3. Kerlinger, F. N., *Foundations of behavioral research*, London, Holt International Edition, 1973.
4. Mișu, A., *ABC-ul investigației sociologice*, Cluj, Editura Dacia, 1973.
5. Valentin, Al., *Teorie și experiment*, București, Editura Politică, 1971.

CUVINTE-CHEIE:

experiment, studiu panel, grup experimental, grup de control, schemă experimentală.

TEMA 12

COMBINAREA METODELOR DE CERCETARE SOCIALĂ

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Complementaritatea metodelor de cercetare
2. Tipologia combinațiilor metodelor de cercetare

Fiecare metodă de culegere a datelor se caracterizează prin reguli orientative și tehnici aplicative care-i conferă unicitate, distincție, operaționalitate. Într-un fel, metoda nu este doar un simplu instrument de culegere a datelor existente. Ar fi o naivitate să se considere că informațiile sociale există pur și simplu undeva în realitate, rostul cercetării nefiind altul decât să le adune, pentru ca apoi să le pună într-o ordine, să le prelucreze și interpreteze. Orice metodă se confruntă cu realitatea, o provoacă să-și releve mesajele, tinde să transforme invizibilul în vizibil, eterogenul în omogen, nediferențiatul în distincție. Altfel spus, metoda *produce* datele pe care le înregistrează. Așa se face că vom avea atâtea tipuri de date câte metode aplicăm.

Ancheta prin chestionar presupune eșantionarea probabilistă a universului investigat și utilizarea unui instrument structurat de ordonare a informațiilor în vederea obținerii de repartiții și distribuții cantitative ale entităților sociale pe anumite categorii.

Observația nestructurată participativă presupune implicarea analistului social în contextul investigat, identificarea sa mai mult sau mai puțin pronunțată cu persoanele care configurează domeniul, înregistrarea tuturor evenimentelor, relațiilor, acțiunilor, interacțiunilor manifestate și apreciate ca semnificative, pentru ca apoi, prin introspecție și confruntare sistematică a înregistrărilor, să identifice o coerență a datelor și informațiilor, să reconstruiască teoretic lumea reală.

Iată cum două metode aplică strategii diferite de investigare și produc tipuri distincte de date. În ce măsură sunt convergente studiile bazate pe cele două tipuri de date? Dispun ele de grade comparabile de validitate? Explicațiile ca și datele pe care se bazează sunt complementare sau concurente? Răspunsurile la aceste întrebări nu sunt univoce. Mai mult, uneori sunt atât de diferite, încât se consideră că numai opoziția și exclusivismul ar fi soluții viabile pentru dezvoltarea cunoașterii. În acest capitol vom susține ideea complementarității strategiilor de investigare socială.

1. Complementaritate

Criteriile de excludere reciprocă a metodelor sunt multiple. Din perspectiva adoptată aici trei ni se par esențiale:

a) în plan ontologic realitatea socială este privită ca structurată sau nestructurată, determinată sau nedeterminată, cauzală sau intențională, tot așa cum oamenii sunt implicați în structuri și sisteme care dau seamă de înțrcaga varietate a manifestărilor lor sociale sau, din contră, fiecare "actor" sau grup este constructorul independent al propriului univers de viață, eare poate fi mai mult sau mai puțin convergent cu al altora ;

b) în plan teoretic unele explicații sunt deterministe, altele interacționiste, științifice (pozitiviste) sau interpretative, cantitativ sau calitativ orientate, holiste sau individualiste etc. ;

c) în plan metodologic practicile de cercetare sunt "obiective" sau interpretative, după cum acțiunea umană este concepută ca fiind guvernată de interpretări sau stimuli, de motive sau cauze, de intenții și preferințe sau de factori determinanți univoci.

Criteriile menționate ajung uneori să se intersecteze, să fie convergente într-o paradigmă sau alta de cercetare socială. Fiecare paradigmă se distinge printr-un ansamblu de enunțuri fundamentale și coerent integrate, particularizate printr-un limbaj specific, prin teorii explicative relativ complementare și printr-un instrumentar tehnico-metodic adecvat de analiză a realității sociale. Aceleași criterii acționează și în ipostaze diferențiate, astfel că generează paradigme concurente de cercetare socială. Sociologia nu se prezintă printr-o paradigmă unică și universală de genul celei prezente în fizica clasică sau contemporană, ci prin paradigme multiple. Diversitatea are surse ontologice, epistemologice și metodologice și adeseori ia forma concurenței. Fiecare paradigmă tinde să se prezinte ca unică și aspiră la universalitate. În consecință, numai un anumit mod de teoretizare, numai o metodă și o ontologie socială corespunzătoare sunt admise ca valide, corecte, adevărate sau realiste, opunându-se diversității ontologice a socialului sau diversității metodelor și teoriilor existente sau posibile.

Prin ea însăși, o paradigmă metodologică de cercetare socială nu este aprioric falsă sau adevărată, realistă sau nerealistă, corectă sau incorectă. Diversității fenomenelor și proceselor sociale îi corespunde o diversitate de moduri de abordare și investigare. Este iluzoriu să se sperie în explicarea unui fenomen sau proces social integral pe baza datelor oferite sau culese de o singură metodă: referințele ei ontologice ar fi unilateral orientate. Sistemul categorial de ordonare a datelor culese prin observație, de exemplu, vizează acțiuni și interacțiuni verbale și nonverbale, chestionarul sau interviul structurat conduc la enumerări și distribuții statistice, documentele sociale relevă aspecte ale memoriei psiho-sociale etc. Relațiile dintre prezentul și trecutul social, dintre interacțiunile verbale, atitudinale și comportamentale și dintre distribuții numerice și incidențele lor în practica reală a vieții nu pot fi explicate sau înțelese prin aplicarea exclusivă a unei singure metode. Pentru a lua un exemplu simplu, să ne imaginăm că pe baza datelor procurate de o anchetă extensivă am calculat coeficientul de regresie a nivelului de instruire în raport cu categoria socio-profesională de proveniență familială. Dacă acest coeficient este pozitiv și semnificativ statistic putem atunci formula și susține enunțul că într-adevăr categoria socio-profesională de proveniență explică nivelul atins de instruirea școlară. Datele culese prin anchetă ne opresc însă aici, adică la nivelul unui enunț care nu are alte pretenții decât strict descriptive. Variabilele identificate, măsurate și cantitativ corelate sunt puse în relație și distribuite într-un spațiu semantic descriptiv. Este greu de contestat importanța unui asemenea nivel al analizei. În orice știință, și cu atât mai mult în științele sociale, nivelul descriptiv reprezintă un stadiu necesar al analizei. Dar este el și suficient? De îndată survine problema interpretării, a detalierei explicației, a specificării logicii sociale prin care este instituit un raport sau altul. Interpretarea raportului invocată se poate face în termeni determinați:

"categoria socio-profesională de proveniență determină (cauzează) cu o anumită probabilitate nivelul de instruire școlară". Un astfel de enunț este evident postulat și nu demonstrativ. Precauția probabilistă îl relativizează, deși s-ar putea ca tocmai aceste condiții de relativizare să ne intereseze. Pentru a distinge logica socială sau mecanismele generatoare ale relației statistice dintre două variabile ne sunt necesare noi date. Acestea pot fi procurate, de exemplu, prin analiza documentelor sociale sau prin observarea structurilor interactive sau printr-un studiu panel, în așa fel încât să distingem ceea ce R. Boudon numea "efecte de compoziție", să specificăm condițiile, ordinea lor de acțiune și relațiile prin care se instituie procesul social corespunzător. Tot astfel, identificarea unei distribuții a acțiunilor și interacțiunilor într-un grup de decizie cu ajutorul unui sistem categorial de observare ne poate ajuta în mod

substanțial să caracterizăm mecanismele unor procese de grup și să le comparăm chiar cu altele. Referința lor va fi însă prea restrinsă, variabilele ar fi circumscrise unui domeniu microsocioal. De mult prea multe ori s-a dovedit că în acest univers se pot produce schimbări, conversiuni sau reproduceri, în funcție de cristalizarea unor mecanisme macrosociale care-l integrează. Este necesar atunci să se procure noi date care transcend referința locală a observării, prin care să se pună în relații multiple domenii cu referințe diverse. Din nou rezultă că recursul la o singură metodă de investigare este limitativ atât în termeni empirici, cât și explicativi. Posibilitatea abordării multiple este creată de unitatea sintactică a metodelor de investigare și de necesitatea corelării nivelurilor de caracterizare: descriptive, analitice, explicative. A ajunge la o teorie integrală și integratoare nu-i posibil decât prin aplicarea unei strategii de corelare și complementarizare a metodelor de investigare. Interpretările bazate pe aplicarea unei *singure* metode nu sunt neapărat adevărate sau false, realiste sau nerealiste, ci incomplete întrucât se situează sau se finalizează într-un singur nivel analitic, și cel mai adesea acesta este descriptiv. Când se încearcă să se depășească acest nivel numai în planul interpretării, fără suportul empiric adecvat, considerațiile speculative sau postularea unor raporturi conceptuale foarte generale și cu referință macrosocioală își fac de îndată loc. Este suficient atunci ca o nouă investigare socioală să producă date care să infirme unele enunțuri pentru ca întreaga construcție teoretică atât de generală să fie falsificată. Interpretările speculative creează condițiile perpetuării unui provizorat teoretic, amână sau întârzie dezvoltarea științifică autentică, determină spații teoretice mereu controversate sau controversabile.

Sursa de diversificare a paradigmatelor de cercetare socioală este într-adevăr reprezentată de presupuneri ontologice. Numai că această sursă este instituită printr-un mecanism care în fapt este de origine metodologică. Se identifică o metodă de cercetare ale cărei avantaje sunt supraevaluate prin invocarea anumitor experiențe productive de investigare și apoi, pe această bază, se specifică domeniul ontologic referențial.

Practica metodologică interpretativă, în varianta ei fenomenologică sau etnografică, a ales observația participativă și cvasiexperimentarea socioală ca procedee unice și productive de investigare care fac din viața cotidiană a actorilor sociali referința ontologică fundamentală. De aici n-a mai rămas decât un singur pas pînă la susținerea necesității de a elimina ancheta din metodologia cercetării socioale.

În același fel, pozitivismul, prin variantele sale, s-a erijat în căutător de date "substanțiale", cantitative, pentru a aproxima modelul teoretic al "științelor exacte", a găsit în anchetă instrumentul unic de "fabricare" a unor astfel de date și a luat stimulii, cauzele, dimensiunile cantitative ca referențiale ontologice.

Paradigmatelor de cercetare se exclud reciproc, iar metodele de investigare sunt plasate în aceleași opoziții mutual exclusive. Unele lucrări de metodologie analizează atunci condițiile excluderii, inutilității sau inaplicabilității unei metode⁴, pentru ca altele să pledeze în sens contrar.

Opțiunea noastră este că o metodă sau alta nu poate fi apreciată în termeni strict ontologici, ci numai sau mai ales în plan metodologic. Pertinența unei metode depinde de problema cercetării, de contextul studiului, de structura fenomenului investigat. Diversității ontologice a fenomenelor investigate sau a aspectelor multiple care le sunt specifice trebuie să-i corespundă o diversitate de metode aplicate în același proiect de cercetare. Un studiu sau altul, programat și realizat desigur cu toată seriozitatea, care vizează anumite aspecte ontologice și aplică metoda corespunzătoare, nu este, prin aceasta, adevărat sau fals, realist sau nerealist, ci doar incomplet. El se poate limita, de exemplu, la nivelul descriptiv al analizei. Un alt studiu îl poate eventual completa. Pretenția la unicitate, universalitate și exhaustivitate este falsă prin exclusivismul său. Nu există decât o singură soluție metodologică

exprimată prin complementaritatea diverselor metode de investigare în același proiect de cercetare sau în proiecte orientate și centrate pe aceeași problematică teoretică. De aici rezultă necesitatea realizării de combinații între strategiile de cercetare.

2. Tipuri de combinații

Din perspectiva nivelului la care se realizează, combinațiile pot fi *de gradul I (în cadrul aceleiași metode)* și *de gradul II (între diferite metode)*. **Combinațiile de gradul I** vizează controlul nivelului de fidelitate a unui procedeu de investigare și confirmarea validității rezultatelor obținute în investigațiile precedente prin verificarea stabilității datelor. Două posibilități combinatorice sunt disponibile. *Prima* constă în realizarea de combinații între concepte, indicatori și scale de măsurare în cadrul aceluiași instrument de investigare. Este cunoscut că, de regulă, unui concept îi pot corespunde mai multe variante de indicatorizare și același indicator este măsurabil prin scale diferite. Combinațiile de gradul I nu se referă la procesul însuși de indicatorizare, de operaționalizare a conceptelor și de construcție a unei scale de măsurare, ci mai întâi la testarea fidelității și validității acestora și apoi la introducerea unor probe de control al măsurării. Cu cât domeniul măsurat este mai complex și mai puțin înțeles, cu atât este mai indicat să se includă o baterie de scale în locul uneia singure. Fidelitatea măsurării crește odată cu multiplicarea numărului de indicatori și a scalelor de măsurare care se controlează reciproc. Crescând numărul de indicatori pînă la punctul în care coeficientul de fidelitate a devenit acceptabil, se creează condiții pentru reducerea surselor de eroare. Mai mulți indicatori centrați pe același concept produc o cantitate mai mare de informație și reduc șansele de apariție a erorilor probabile.

De exemplu, statusul socio-economic poate fi măsurat numai prin nivelul veniturilor sau al retribuției. Un singur indicator de status este însă insuficient pentru definirea caracteristicilor sociale ale poziției unei persoane într-o structură, întrucît nu vizează și alți factori care concură la afirmarea și construcția statusului socio-economic. Pentru eliminarea eventualelor erori de măsurare, se adaugă noi indicatori (nivelul de instruire școlară, ocupația, prestigiul social), care măsoară diverse aspecte ale aceluiași concept. Totodată, același domeniu poate și trebuie să fie analizat prin aplicarea unor forme multiple (alternative) de măsurare. De exemplu, un cercetător interesat în măsurarea coeziunii unui grup poate aplica două scale: una vizează participarea individuală în procesele de grup, iar cealaltă orientările individuale spre grup și în afara grupului. Corelația ridicată dintre cele două măsurări este un indiciu al fidelității, dar și un temei de apreciere și analiză a coeziunii grupului.

A doua posibilitate combinatorie în cadrul aceleiași metode se realizează în funcție de timp. Mai înainte, variantele alternative de indicatorizare și scalare se aplicau în același moment al cercetării. De data aceasta, avem în vedere posibilitatea de aplicare repetată a aceluiași instrument de măsurare, cu scopul de a verifica gradul de stabilitate în producerea datelor și nivelul de consistență a datelor empirice culese în stadii diferite.

Pe de o parte, consistența și stabilitatea datelor indică fidelitatea măsurării, deci o calitate a instrumentului de măsurare. Datele astfel culese pot fi investite cu credit metodologic și interpretate teoretic fără teama de a greși.

Pe de altă parte, ni se oferă o bază temeinică de îmbogățire a bateriilor de instrumente destinate investigației sociale. Un chestionar sau un sistem categorial de observare, testate în mod repetat și de fiecare dată validate prin practica de cercetare, intră sau ar trebui să intre într-o colecție a instrumentelor sociale de investigare. Ar fi un efort inutil ca de fiecare dată cînd ne propunem să investigăm un fenomen să începem cu construirea unui nou instrument, din moment ce este deja unul disponibil, care și-a probat acuratețea metodologică. Din păcate, în cercetarea noastră socială nu dispunem încă de o colecție a instrumentelor de investigare

care au fost deja construite în conformitate cu criteriile adecvate de științificitate și aplicate cu bune rezultate în analiza socială. Nu-i nici o îndoială că până în prezent au fost finalizate numeroase cercetări empirice pe domenii variate și cu instrumente adecvate. Unele analize ale aceluiași domeniu au fost repetate, dar în mod oarecum surprinzător de fiecare dată au fost construite noi instrumente de investigare. O astfel de situație pare să fie extinsă prin tendința destul de frecventă de ignorare analitică a instrumentelor și practicii de investigare. Cercetătorii se concentrează asupra analizei și interpretării datelor și mai puțin asupra modului propriu-zis de producere a lor. Încercarea de verificare a acurateții metodologice a cercetării nu are șanse de finalizare, întrucât nu se prezintă detaliile necesare. Se insistă asupra rezultatelor finale, dar nu se dau decât indicații vagi despre metodologia cercetării. În consecință, fiecare proiect nou de cercetare o ia de la început, repetă istoria de mai sus și ajungem să dispunem de interpretări alternative apreciabile prin eleganța imaginativă a implicațiilor teoretice și practice dar nu și prin acuratețea bazei metodologice generative. O schimbare este aici necesară și ea constă în prezentarea detaliilor metodologice de concepere și finalizare a unei cercetări empirice. Numai astfel se poate ajunge la alcătuirea unui repertoriu de instrumente aplicate și aplicabile în cercetarea socială, ai căror coeficienți de fidelitate și validitate ne sunt cunoscuți. Totodată, pe această bază se creează condiții de eliminare a unor combinații de gradul I. În definitiv, funcția acestor combinații este de a îmbunătăți acuratețea metodologică a instrumentelor de investigare. Ele sunt un indiciu al stadiului încă precar în care se află practica de măsurare socială. Prin multiplicarea experiențelor de cercetare și mai ales prin rafinarea tehnicilor, este de așteptat să se reducă ponderea combinațiilor de gradul I concomitent cu accentuarea univocității controlate a măsurării realizate printr-un instrument îndelung experimentat, evaluat și validat.

Combinările de gradul II sunt necesare pentru a elimina efectele induse de particularitatea fiecărei metode de a produce anumite tipuri de date. Orientările dominante ale metodelor sunt destul de diverse: calitative sau cantitative, longitudinale sau transversale, intensive sau extensive, corelaționale sau comparative, participative sau neimplicative (structurate, precategorizate). Fiecare metodă produce și colectează anumite tipuri de date și este imposibil de susținut că numai un tip de date este suficient pentru analiza teoretică integrală a unui domeniu. Această opțiune vrea să semnifice, totodată, că un tip de date nu poate fi considerat ca adevărat sau fals, realist sau nerealist numai pentru că este cantitativ sau calitativ, intensiv sau extensiv etc. Datele de un tip sau altul reflectă mai mult sau mai puțin adecvat anumite dimensiuni ale fenomenului investigat. Integralitatea explicativă și reprezentativitatea interpretativă pot fi obținute numai prin accentuarea complementarității metodelor centrate pe investigarea diverselor aspecte sau dimensiuni ale aceluiași fenomen sau proces. Criteriul de elaborare a combinațiilor dintre metodele complementare este oferit de structura fenomenului investigat. Totodată, într-un proiect de cercetare ne putem propune o analiză exhaustivă sau parțială. Dacă structura unui fenomen este multidimensională și dacă intențiile cercetării (problema și modelul teoretico-ipotetic) tind spre exhaustivitate, atunci combinarea metodelor complementare în același proiect este nu numai necesară, ci și fundamentală. Chiar dacă structura unui fenomen social este multidimensională, dar cercetătorul optează numai pentru o analiză parțială, utilizarea unei singure metode sau a unui grup combinatoric restrâns de metode nu poate fi exclusă. Cercetarea bazată pe o astfel de opțiune este incompletă, dar nu falsă sau inadecvată, atâta vreme cât respectă normativitatea metodologică specifică. De exemplu, o analiză nu poate fi catalogată ca nerealistă numai pentru că se bazează pe date cantitative și nu și pe altele calitative. Un alt proiect de cercetare o poate completa. Calitatea unei analize nu rezultă necesarmente din tipurile de date utilizate, ci din acuratețea metodologică, gradul de adecvare ontologică și imaginația teoretico-interpretativă.

Combinățiile dintre diverse metode de investigare, apreciate ca fiind complementare în funcție de structura ontologică a fenomenului și de compoziția modelului teoretic formulat, se pot realiza fie în același proiect de cercetare, fie în proiecte înlănțuite. Esențial este să se recunoască și să se accentueze necesitatea combinațiilor, eliminându-se astfel falsele opoziții dintre metode în funcție de tipurile de date pe care le produc și le cataloghează.

Variantele combinatorice sunt tot atât de diverse pe cât de diferențiate sunt fenomenele sociale și modelele teoretico-ipotetice.

Observația participativă se poate combina cu ancheta prin chestionar, precedînd-o sau aprofundînd-o; interviul structurat, observația nedistorsionantă și experimentarea pot contribui la completarea reciprocă a datelor extensive cu cele procurate prin analiza conținutului interacțiunilor verbale din situații sociale diverse și prin experimentare; chestionarul se asociază cu studiile de caz apreciate ca reprezentative; experimentarea presupune aplicarea unor sisteme categoriale de observare structurată; simularea, studiile de caz și interviul nestructurat procură date care se validează, reciproc elimină decalajul dintre artificialitatea simulării și realitatea trăirilor efective în grupurile naturale de interacțiune socială.

Nimic nu este mai important în cercetarea socială ca imaginația interpretativă și combinatorică, în condiții de respectare a normativității metodologice prin care se conferă acuratețe modului de culegere a datelor și interpretărilor formulate. Valoarea unei metodologii de cercetare este dată de gradul în care încurajează imaginația creatoare și-i creează posibilități multiple de angajare și concretizare.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Prezentați criteriile de excludere a metodelor de cercetare.
- Ce argumente pot fi aduse în sprijinul complementarității metodelor de cercetare ?
- Oferiți câteva exemple de combinații între metode.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. L. Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982
2. T. S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
3. R. Boudon, *Effets pervers et ordre social*, Paris, P.U.F., 1977
4. D. L. Phillips, *Knowledge from what? Theories and methods in social research*, Chicago, Rand McNally, 1971.
5. M. Rosenberg, *The logic of survey analysis*, New York, Basic Books, 1968.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) tratate în text:

combinarea metodelor, criterii, paradigmă, metodologie interpretativă, pozitivism, indicatori.

TEMA NR. 13

ABORDĂRI CALITATIVE ÎN CERCETAREA SOCIALĂ

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Caracteristicile principale ale practicilor metodologice interpretative
2. Interacționismul simbolic
3. Fenomenologia socială

Calitativ *versus* cantitativ ?

Atributele calitative și determinările de ordin cantitativ constituie aspecte definitorii corelative ale realității, inclusiv ale realității sociale.

În cercetarea socială nu este întotdeauna posibilă operarea unei distincții nete între abordările de tip calitativ și cele cantitative, tot astfel cum, în lumea în care trăim, nu pot exista entități pur calitative ori caracterizate exclusiv prin cantitate.

Totuși, din punct de vedere al strategiei de cercetare, poate fi remarcată deosebirea existentă între strategiile de cercetare care vizează mai ales aspecte cantitative și abordările preponderent calitative.

Distincția cantitativ/calitativ, deși îndelung controversată, negată chiar, - dar rareori neglijată, se dovedește a avea un puternic impact în comunitățile științifice, constituind obiectul a numeroase luări de poziție și ajungând să reprezinte una din faliile de separație majore prezente în interiorul discursurilor despre social.

Denumirile, “etichetele” aplicate acestui clivaj sunt dintre cele mai diverse: astfel, se face deosebire între orientări metodologice “obiective” și orientări metodologice “subiective”, - distincție care se suprapune, în mare măsură, cu diferențierea semnalată între strategiile “materialiste” și strategiile “idealiste” de analiză a societății.

Definitoriu pentru practicile metodologice “interpretative” (- o altă etichetă utilizată) este accentul pus pe specificul *subiectiv ireductibil* al fenomenelor sociale și al comportamentelor umane, fiind vizate acțiunile intenționale și subiective ale actorului uman individual.

Discursurile în manieră interpretativă sunt centrate în jurul unor concepte precum: acțiune socială, înțelegere interpretativă, situație socială, interacțiune, semnificații, simboluri, reguli, norme, rol social, preluare sau adaptare de rol.

Se consideră ca individul uman acționează față de alții și față de sine în baza *semnificațiilor* pe care le construiește *situational* și le activează în decursul *interacțiunilor*. Acțiunea socială apare drept rezultat al *tranzacțiilor* sau al schimburilor interacționale de semnificații, în cadrul cărora individul se creează pe sine, construind și manipulând *simboluri*.

Din aceste tranzacții sau schimburi rezultă moduri habituale de acțiune, obiceiuri, ritualuri și rutine standardizate de reguli, adică instituții sociale. Se consideră că acțiunea umană este guvernată mai degrabă de *imagini* și *motive* decât de stimuli ori cauze.

Considerațiile de mai sus permit identificarea unor **presupoziții teoretico-metodologice** fundamentale pentru practicile interpretative de cercetare socială:

-*dualism* (vs. monism) *metodologic*, postulând necesitatea existenței unor practici metodologice specifice științelor socio-umane, diferite de metodele utilizate în științele numite “ale naturii” (deși chiar distincția: “natură / societate” este discutabilă);

-*individualism* (vs. holism) *metodologic*, derivat din accentul pus pe rolul crucial atribuit subiectivităților individuale și interacțiunilor dintre indivizi în constituirea socialului.

Abordări interpretative ale socialului - considerații generale

Cercetătorii din științele sociale, în ciuda eforturilor întreprinse pentru a ajunge la un numitor comun al schemelor explicative elaborate în domeniu, nu au atins niciodată acordul ce tinde să caracterizeze științele "exacte".

Pentru Thomas Kuhn, un asemenea acord de bază stabilit între cercetători constituie etapa științei paradigmatică, timpul dezvoltării sigure a domeniului prin acceptarea unui singur model teoretic care să ghideze activitatea de cunoaștere științifică. Paradigma apare ca produs al unui stadiu oarecum haotic, denumit "pre-paradigmatic", în care modele teoretice concurente își dispută supremația.

Kuhn arată că multe domenii s-au aflat adesea, în istoria lor, în asemenea situații.

Acest argument a fost construit de Kuhn probabil pentru a explica așteptările vizând atingerea în științele sociale a unui stadiu paradigmatic.

Behaviorismul, funcționalismul-structural, materialismul, keynesianismul și alte curente de gândire s-au considerat la un moment dat candidați pentru impunerea unei paradigme unice în științele socio-umane.

Kuhn demonstrează că, urmărind istoria științelor, stabilitatea unei paradigme dominante este una relativă.

Marile paradigme ale științelor naturii au fost și ele înlocuite cu altele (exemplul clasic îl reprezintă teoria relativității a lui Einstein care a subminat sistemul newtonian în fizică).

Evoluții recente demonstrează că nu va exista o epocă paradigmatică în științele sociale. Însă eșecul încercărilor de atingere a unui stadiu paradigmatic nu este un rezultat al imaturității metodologice ci reflectă ceva fundamental despre lumea care se dorește a fi studiată.

"Criza științelor sociale se referă la însăși natura cercetării sociale, iar preocupările urmărind elaborarea unei paradigme unice îndepărtează cercetătorii de la adevăratele probleme ale domeniului".

Abordările interpretative refocalizează atenția asupra varietății semnificațiilor culturii, în complicata ei textură, fără a cădea în capcana istoricismului sau a relativismului cultural - în formele lor clasice.

În științele socio-umane, atât *obiectul investigației* (limbajul, simbolul, instituțiile purtătoare de semnificații) cât și *instrumentele prin care se realizează investigația* împărtășesc contextul pătrunzător care este lumea socială.

De aici nu poate rezulta o exaltare a conștiinței subiective deasupra unei presupuse obiectivități, - în maniera romantismului secolului XIX.

Dimpotrivă, abordarea de tip interpretativ neagă opoziția riguroasă: subiect – obiect. Exponenții interpretativismului refuză pretenția că cineva poate reduce complexa lume a semnificațiilor la produsele conștiinței de sine – în sensul filosofiei tradiționale. Mai degrabă este acceptat postulatul potrivit căruia țesătura semnificațiilor (înțelesurilor) este constitutivă existenței umane într-un asemenea grad încât nu mai poate fi redusă comprehensiv la actele de vorbire ori de relaționare interpersonală.

Intenționalitatea și *empatia* sunt considerate mai degrabă ca fiind dependente de existența lumii înțelesurilor împărtășite, - prin intermediul cărora subiecții se constituie pe ei înșiși.

Realitatea de baza pentru observator și observat, în științele umane, este compusă din practicile, din acțiunile social constituite. Aceste practici sunt inter-subiective și constituie nivelul de maximă generalitate al semnificațiilor împărtășite. Acestea sunt baza comunității, argumentului și discursului indivizilor umani.

Înțelesurile și normele nu sunt prezente doar în mințile actorilor sociali, ci și în practicile lor. Aceste practici nu pot fi concepute ca un set de acțiuni individuale ci ca moduri esențiale ale

relațiilor sociale, ale acțiunilor reciproce. Înțelesurile sunt inter-subiective – dar nu sunt reductibile la stări psihologice, abstracții individuale ori credințe.

Înțelesul există pentru subiect într-o anumită situație, este despre ceva și constituie o parte a unui domeniu (nu există simple elemente ale înțelesului).

Oamenii sunt auto-interpretativi, se auto-definesc și trăiesc întotdeauna într-un anumit mediu cultural, în interiorul unei rețele de semnificații pe care ei înșiși le creează sau, cel puțin, le (re)interpretează.

Cultura (incluzând înțelesuri împărtășite, practici, simboluri) constituie lumea în care atât observatorul cât și observatul sunt ancorați în permanență. Abordările interpretative încearcă să inițieze un proces al apropierii de bogăția înțelesurilor (semnificațiilor) prezente în contextele simbolice ale tuturor domeniilor culturii.

Maniera interpretativă de practicare a științelor sociale s-a dezvoltat ca reacție la criza acestora, încercând să stabilească noi conexiuni între *ceea ce se studiază, mijloacele de investigare și rezultatele obținute*.

O ilustrare a acestei sarcini clarificatoare pe care știința interpretativă și-a asumat-o se refera la **domeniul științei despre politic**.

Înțelesurile inter-subiective, care sunt fundamentul acțiunilor sociale, sunt tratate de către politologi sub denumirea de *consens*. Dar acesta presupune convergența credințelor pe o baza sigură a atitudinilor.

Însă “inter-subiectivitate” și “convergența credințelor” nu reprezintă același lucru.

Chiar dacă există sau nu consens, important este setul termenilor comuni de referință.

Convergența credințelor presupune un limbaj comun în care acestea să fie formulate.

Acest limbaj este constitutiv instituțiilor și practicilor sociale, este parte a sensurilor inter-subiective.

Contează mai ales cât de mult au în comun oamenii din acest limbaj al realităților sociale și politice în care credințele sunt exprimate.

Apare clar faptul că înțelesurile inter-subiective nu sunt o funcție a credințelor convergente.

Când se vorbește de consens se face referire la valori și credințe împărtășite; sensurile inter-subiective sunt ancorate în practica socială, nu pot fi proprietatea unei singure persoane.

Tipuri de abordări calitative în cercetarea socială

Categorizarea demersurilor cognitive calitative se dovedește o sarcină dificilă deoarece există diferențe semnificative de la un autor la altul, mai ales în privința criteriilor în baza cărora au fost construite acele tipologii.

Analizând denumirile orientărilor calitative identificate de diverși autori se pot remarca unele confuzii apărute între “metodologii” și “metode” de culegere a datelor (în acest fel punându-se pe același plan, în mod nejustificat, concepte cu sfere de cuprindere, cu grade de generalitate diferite).

Tipologiile respective apar, astfel, ca fiind lipsite de omogenitate criterială.

Iată câteva ilustrări ale acestei situații:

Lancy (1993): -perspective antropologice;

-perspective sociologice;

-perspective biologice;

-studii de caz;

-mărturii personale (ale persoanelor investigate);

- studii cognitive;
- interogări de tip istoric.

Strauss și Corbin (1990):

- “grounded theory” (“teoria întemeiată/fondată empiric”; consider că este mai adecvată sintagma: “teoretizarea iterativă”);
- etnografie;
- fenomenologie;
- istorisiri ale vieții (individuale);
- analiza conversațională.

Creswell (1998):

- studiul biografic;
- studiul fenomenologic;
- teoretizarea iterativă (“grounded theory”);
- etnografia;
- studiul de caz.

În afara denumirilor menționate, pot fi întâlnite și: psihologie ecologică; etnografie holistă; "etnoscience"(etnologie); etnometodologie; antropologie cognitivă; antropologie socială; etnografia comunicării; interacționism simbolic; cercetare istorică; cercetare euristică; fenomenologie socială; fenomenologie transcendențială; practici interpretative; interpretivism; cercetare clinică; studierea artefactelor; cercetare socială colaborativă (bazată pe colaborarea cercetătorilor) etc..

Sunt și autori care rezervă denumirea de studii calitative preocupărilor de cunoaștere a micro-proceselor vieții sociale.

Sunt considerate ca aparținând acestui domeniu: interacționismul simbolic, etnometodologia, fenomenologia socială, sociologia cognitivă, etnografia (etnografia limbajului), etiogenica în sociologie, etnoștiința în sociologie.

Am selectat în studiul pe care îl întreprind acele curente de investigare științifică relativ consacrate în istoria științelor sociale, prezente cu o mare frecvență a referirilor în literatura de specialitate și care nu se limitează numai la metode de culegere – prelucrare a datelor, prezentându-se ca demersuri de cunoaștere socială relativ consistente și încheiate:

curentul interacționismului simbolic, inițiat în anii '30 ai sec. XX (având ca reprezentanți pe George Herbert Mead și Herbert Blumer) (din care, în anii '60, s-a desprins orientarea etnometodologică, inițiată de Harold Garfinkel) și fenomenologia socială (fondată în anii '50 de către Alfred Schutz).

Interacționismul simbolic

Termenul "interacționism simbolic" este un neologism pe care Herbert Blumer l-a folosit pentru prima dată într-un articol scris pentru lucrarea "Man and Society" (Emerson P Schmidt - ed., New York, Prentice Hall, 1937) și a intrat în uz ca o etichetă pentru o abordare distinctă a studiului grupurilor umane și comportamentului uman.

Autorii care l-au folosit și care au contribuit la dezvoltarea lui sunt:

George Herbert Mead, John Dewey, W. I. Thomas, R. E. Park, W. James, CH. Cooley, Florian Znaniecki, J. Baldwin, R. Redfield, L. Wirth.

În ciuda diferențelor importante de gândire între acești autori, există o mare similaritate în modul general în care aceștia au studiat comportamentul uman.

Blumer își propune să realizeze un efort de dezvoltare a unei poziții metodologice clare a interacționismului simbolic. Acest efort este bazat, în principal, pe gândirea lui G. H. Mead, care a pus bazele interacționismului simbolic, dar Blumer a dezvoltat propria sa

versiune în care a tratat explicit probleme cruciale prezente în gândirea lui G.H. Mead și a altora, acoperind probleme pe care ei nu le-au abordat.

Natura interacționismului simbolic

Interacționismul simbolic se bazează pe 3 premise:

Prima este aceea că ființele umane acționează pe baza înțelesurilor pe care lucrurile le au pentru ei.

"Asemenea lucruri sunt tot ceea ce ființele umane observă în lumea lor: obiecte fizice cum sunt copacii sau scaunele, alte ființe umane, cum sunt mama sau un funcționar, alte categorii de ființe umane, cum sunt prietenii sau dușmanii, instituții, cum sunt școala sau guvernul, idealuri ca independența sau onestitatea, activități ale altora ca și solicitări ale lor, precum și situații cum sunt întâlnirile în viața de zi cu zi".

2. A doua premisă este aceea că înțelesul acestor lucruri este derivat sau rezultă din interacțiunea socială.

3. A treia premisă este aceea că înțelesurile sunt manipulate și modificate printr-un proces interpretativ utilizat de individ pentru a trata lucrurile pe care le întâlnește.

Deși *prima premisă* pare corectă și foarte simplă, ea este ignorată de către aproape toată gândirea și lucrările contemporane în științele sociale.

"Înțelesul" este fie luat de-a gata și considerat ca neimportant, fie este considerat ca fiind o relație neutră între factorii considerați responsabili pentru comportamentul uman.

Tendențele ce caracterizează științele sociale și cele psihologice azi sunt de a trata comportamentul uman ca produs al factorilor care acționează asupra lui (modelul cauzalității multiple). Sociologii se bazează pe factori ca: poziție socială, status, roluri sociale, prescripții culturale, valori și norme etc.. Înțelesul lucrurilor pentru ființele umane este fie ignorat, fie incorporat în factorii utilizați pentru explicarea comportamentelor.

Poziția interacționismului simbolic este aceea că înțelesul (sensul) pe care lucrurile îl au pentru ființele umane este central. A ignora înțelesul pe baza căruia oamenii acționează înseamnă a falsifica comportamentul aflat în studiu.

A doua premisă, care se referă la sursa înțelesului (semnificației), trasează granița între interacționismul simbolic și alte orientări. Există două căi tradiționale de a explica originea înțelesului.

Una dintre ele este de a considera înțelesul ca fiind intrinsec lucrului care îl conține, ca fiind o parte naturală a aceluia lucru. Înțelesul emană din lucru și nu există un proces implicat în formarea lui: tot ce poți face este să recunoști înțelesul conținut de lucru. Aceasta poziție este cea a realismului în filosofie, o poziție încă influentă în științele sociale.

Cealaltă cale tradițională de a vedea înțelesul lucrurilor este de a-l considera în relație cu elementele psihice pe care o persoană le atașează lucrului. Din această perspectivă, înțelesul este expresia elementelor care constituie psihicul persoanei, organizarea ei psihologică. Elementele constitutive sunt: senzațiile, sentimentele, memoriile, motivele și atitudinile.

Interacționismul simbolic consideră înțelesul ca având alte surse decât cele descrise până acum. El vede înțelesul ca fiind rezultatul *interacțiunii dintre oameni*. Înțelesul unui lucru pentru o persoană rezultă din modurile în care persoana interacționează cu o altă referitor la un anumit lucru. Interacționismul simbolic vede înțelesurile ca produse sociale, ca și creații care sunt rezultatul activităților definitorii ale oamenilor atunci când aceștia interacționează.

A treia premisă formulată mai sus diferențiază în mai mare măsură interacționismul simbolic de celelalte paradigme prezente în științele sociale.

Utilizarea sensului de către o persoană în acțiunea sa implică un proces interpretativ. Acest proces are doi pași distincți.

Primul - în care actorul își indică sieși lucrul către care acționează, își subliniază că acesta are sens. Acesta este un proces social internalizat în care actorul interacționează cu el

însuși. Această interacțiune este diferită de simpla relaționare a elementelor psihologice, este o instanță în care persoana se angajează într-un proces de comunicare cu ea însăși.

În al doilea rând, în cadrul acestui proces de utilizare a semnificației, interpretarea devine o problemă de manipulare a înțeleșului. Actorul selectează, verifică, suspendă, regrupează și transformă înțeleșul în lumina unei situații în care se află și în direcția acțiunii sale. Interpretarea este un proces formativ în care înțeleșurile sunt utilizate și revizuite ca instrumente pentru ghidarea și formarea acțiunii.

Interacționismul simbolic este construit pe câteva idei fundamentale. Ele se referă la următoarele elemente: grupuri umane sau societăți, interacțiune socială, obiecte, ființa umană ca actor, acțiunea umană, interconectarea liniilor de acțiune. Luate împreună, aceste imagini reprezintă modul în care interacționismul simbolic consideră societatea, ele constituie cadrul de analiză.

Natura societății umane și a vieții grupurilor umane

În mod fundamental, grupurile sau societățile există în acțiune și trebuie văzute în termenii acțiunii. Blumer arată că aceasta imagine a societății ca acțiune ar trebui să fie punctul de plecare pentru orice schemă de analiză empirică a societății.

Schemele conceptuale care descriu societatea în altă manieră nu pot fi decât derivații din complexul activității continue care constituie viața grupului. Acest lucru este valabil pentru cele două concepții asupra societății dominante în sociologia contemporană:

aceea centrată pe studiul culturii și aceea vizând analiza structurii sociale.

Cultura, definită ca: obicei, tradiție, normă, valoare, regulă, este în mod clar derivată din ceea ce oamenii fac.

În mod similar, structura socială în toate aspectele sale este reprezentată de termeni ca: poziție socială, status, rol, autoritate și prestigiu; se referă la relații derivate din modul în care oamenii acționează unul asupra altuia.

Natura interacțiunii sociale

Viața grupului presupune interacțiune între membrii grupului, sau, altfel spus, o societate este formată din interacțiunile indivizilor.

Activitățile indivizilor apar ca răspuns la celalalt sau în relația unuia cu altul.

Herbert Mead a identificat două forme sau niveluri ale interacțiunii sociale. El le denumește "conversația gesturilor" și "utilizarea simbolurilor semnificative". Blumer preferă termenii de: "interacțiune non-simbolică" și "interacțiune simbolică".

Interacțiunea non-simbolică ia naștere în locuri unde individul răspunde în mod direct acțiunii altuia fără să interpreteze acea acțiune.

Interacțiunea simbolică implică interpretarea acelei acțiuni.

"Interacțiunea non-simbolică este aparentă în reflexul răspunsului, ca în cazul în care boxerul ridică pumnul pentru a para o lovitură. Dacă boxerul reflectează pentru a identifica lovitura cu care adversarul va ataca, el se angajează într-un proces de interacțiune simbolică. El s-ar angaja într-un proces de interpretare. Ființele umane se angajează din plin în interacțiuni non-simbolice atunci când răspund imediat și nereflexiv la mișcările corpului, expresii și tonuri în voce".

Mead privește interacțiunea simbolică ca pe o prezentare a gesturilor și ca pe un răspuns la înțeleșul acelor gesturi. Un gest este o parte sau un aspect al unei acțiuni în desfășurare care semnifică actul general din care face parte.

Lucruri ca: ordinele, comenzile, declarațiile sunt gesturi care dau persoanei care le recunoaște o idee asupra intenției și planului acțiunii care urmează să se producă. Persoana care răspunde organizează răspunsul pe baza a ceea ce gestul înseamnă pentru ea.

Atât activitățile desfășurate în comun cât și conduita individuală sunt formate în interiorul și prin acest proces continuu; ele nu sunt numai expresii sau produse a ceea ce oamenii aduc în interacțiune sau condiții antecedente acțiunii.

Natura obiectelor

Poziția interacționismului simbolic este aceea ca "lumile" existente pentru ființele umane și societăți sunt compuse din obiecte și că aceste obiecte sunt produsul interacțiunii simbolice. Blumer clasifică obiectele în trei categorii:

obiecte fizice,

obiecte sociale (studenți, preoți, mama, prieten),

obiecte abstracte (principii morale, doctrine filosofice sau idei ca justiția, exploatarea sau compasiunea).

Natura obiectului constă în înțelesul pe care îl are pentru o persoană.

Înțelesul obiectelor pentru o persoană rezultă din modul în care respectivele obiecte sunt definite de către alții cu care persoana interacționează.

Obiectele trebuie văzute ca și creații sociale, ca fiind rezultatul procesului de definire și interpretare ce ia naștere în procesul interacțiunii dintre oameni.

Ființa umană ca un organism care acționează ("Human being as an acting organism")

Interacționismul simbolic recunoaște că ființele umane trebuie să se comporte astfel încât să corespundă interacțiunilor sociale. Ființa umană este ca un organism care nu numai că răspunde altora la nivel non-simbolic dar transmite indicații altora și interpretează indicațiile lor.

Poate face asta, după cum arată Mead, numai prin virtutea de a poseda un "sine" ("self"). Aceasta înseamnă că ființa umană poate fi obiectul propriei acțiuni. Ea acționează asupra propriei persoane și se ghidează în acțiunile sale pe baza tipului de obiect care este pentru sine însăși. Ca și celelalte obiecte, obiectul-sine emerge din procesul interacțiunii sociale în care alți oameni definesc o persoană pentru ei înșiși. Mead a explicat acest fenomen în discuția sa despre preluarea de rol ("role -taking"). Aceasta înseamnă că noi ne vedem pe noi înșine în modul în care alții ne văd sau ne definesc sau prin preluarea celor trei tipuri de roluri ale altora care au fost deja menționate.

Sinele îi permite individului să interacționeze cu el însuși.

Acest proces este continuu în timpul vieții pe măsură ce individul observă o anumită problemă sau observă ceea ce se întâmplă. O viață constă dintr-o serie de indicații pe care o persoană și le face sieși, indicații pe care le utilizează pentru a-și direcționa acțiunile.

Spre deosebire de celelalte orientări din științele sociale care, în esență, consideră ființa umană ca un organism care răspunde unor factori exteriori (a se vedea îndeosebi curentul behaviorismului), interacționismul simbolic considera individul ca un organism care acționează și se afla în permanenta interacțiune cu sine și cu alții.

Natura acțiunii umane

Capacitatea ființei umane de a da indicații sieși conferă un caracter distinctiv acțiunii umane. Aceasta înseamnă ca individul se confruntă cu o lume care trebuie să interpreteze pentru a acționa, în loc de un mediu căruia trebuie să-i răspundă datorită organizării sale.

"El trebuie să construiască și să ghideze acțiunea sa în loc să răspundă permanent unor factori care acționează asupra lui. El poate să facă asta într-un mod mizerabil dar trebuie să-și construiască acțiunea.

Aceasta idee se află în contradicție cu părerea care domină în mod curent științele sociale.

Procesul interpretativ ia naștere din faptul că participanții dau indicații unii altora, nu mereu fiecare se însuși. Acțiunea colectivă este rezultatul unui asemenea proces al interacțiunii interpretative.

Întrepătrunderea acțiunilor

Acțiunea colectivă rezultă din întrepătrunderea actelor separate ale participanților.

Această acțiune colectivă trebuie să parcurgă un proces de formare, chiar dacă este o formă repetitivă a acțiunii sociale, fiecare instanță (moment) trebuie să se reformeze. Aceasta ia naștere prin procesul designării și interpretării. Participanții trebuie să-și ghideze actele prin formularea și utilizarea înțeleșurilor.

Trei observații pot fi făcute legat de acest aspect.

În primul rând, viața socială nu este expresia unor forme prestabilite ale acțiunii colective. Noi situații apar în mod constant rezultând din scopul vieții de grup și care sunt problematice sau pentru care nu există reguli sau pentru care regulile sunt inadecvate. Trebuie să recunoaștem că, chiar și în cazul existenței regulilor și a acțiunilor repetitive, acțiunea colectivă se reformulează. Participanții tot trebuie să reconstruiască liniile de acțiune și să le potrivească în cadrul procesului de designare și interpretare.

Procesul social în viața de grup creează și reînnoiește regulile, nu regulile sunt cele care creează viața de grup.

A doua observație se referă la întrepătrunderea prin care se constituie acțiunea colectivă ("joint action").

Diversele tipuri de participanți ocupând diverse puncte într-o rețea (e vorba despre instituțiile sociale) se angajează în acțiuni în aceste puncte pe baza utilizării unui set de înțeleșuri. O rețea sau o instituție nu funcționează automat datorită dinamicii interne sau cerințelor sistemului, funcționează pentru că în diferite puncte oamenii fac ceva și ceea ce fac este rezultatul modului în care definesc situația în care sunt chemați să acționeze.

Este necesar să recunoaștem că seturile de înțeleșuri care conduc participanții la acțiunile lor în anumite puncte ale rețelei au propriile locuri (setting) într-un proces al interacțiunii sociale și că aceste înțeleșuri sunt formate, susținute, slăbite sau întărite după cum e cazul printr-un proces definit social. Funcționarea instituțiilor este stabilită printr-un proces de interpretare care ia naștere între diversele categorii de participanți.

O a treia importantă observație este aceea că orice formă a acțiunii colective, fie nouă sau demult timp stabilită, ia naștere din fundamentul ("background") unor acțiuni trecute ale participanților. O nouă formă a acțiunii colective nu se formează niciodată în afara unui asemenea fundament. Acțiunea colectivă reprezintă o interrelaționare pe orizontală a activităților participanților dar și o interrelaționare pe verticală cu forme trecute ale acțiunii colective.

Principiile metodologice ale științei empirice din perspectiva interacționismului simbolic

Din perspectiva orientării pe care o promovează, cea a interacționismului simbolic, Herbert Blumer enunță câteva principii pe care le consideră valabile pentru cercetările concrete:

1. Posesia și utilizarea unei scheme anterioare a lumii empirice aflată în studiu

Întregul act al studiului empiric este orientat și format de imaginea lumii empirice care este utilizată. Această imagine este determinată de datele, de înțeleșurile utilizate în colectarea datelor, de tipurile de relații existente între date și de formele în care propozițiile sunt formulate.

Imaginea lumii empirice poate fi identificată în forma setului de premise. Sarcina metodologiei este să identifice și să evalueze aceste premise.

2. Punerea întrebărilor despre lumea empirică și conversia întrebărilor în probleme. Aceasta constituie începutul actului cercetării.

3. Determinarea datelor care urmează a fi strânse și înțelesurile ce urmează a fi utilizate în strângerea datelor.

Deși datele sunt determinate de natura problemei, ele trebuie constant reexaminat pentru a vedea dacă necesită revizuirea sau respingerea problemei. Înțelesurile utilizate pentru a strânge datele depinde de natura datelor care trebuie strânse.

4. Determinarea relațiilor între date

Din moment ce relațiile între date sunt importante pentru concluziile studiului, este important să fim conștienți de modul în care asemenea conexiuni sunt realizate. Conexiunile sunt realizate fie prin reflecție, fie prin proceduri mecanice cum este analiza factorială.

5 Interpretarea concluziilor

Acest pas este foarte important dat fiind faptul că teoria utilizată pentru a încadra interpretările se poate dovedi neinteresantă (irelevantă) sau falsă.

6 Utilizarea conceptelor

În timpul actului cercetării științifice conceptele joacă un rol important, de aceea ele trebuie să fie subiectul atenției metodologiei.

Fenomenologia socială

Un studiu fenomenologic descrie semnificația experiențelor de viață pe care indivizii le trăiesc relativ la un anumit fenomen.

Această orientare se originează în perspectiva filosofică inaugurată de către Edmund Husserl și continuată de filosofi precum: Heidegger, Sartre, Merleau-Ponty.

Cei care adoptă perspectiva fenomenologiei sociale cercetează structurile invariante, esențiale sau semnificația centrală, fundamentală a experiențelor trăite de subiecți, subliniind caracterul intențional al conștiinței umane.

Analizarea datelor în manieră fenomenologică face recurs la o metodologie bazată pe reducții, încercându-se identificarea tuturor înțelesurilor posibile ale fenomenului studiat.

Fenomenologia refuză dualitatea: "subiect - obiect"; se afirmă că realitatea unui obiect este percepută numai în funcție de semnificațiile pe care individul le atribuie experiențelor sale.

Perspectiva fenomenologică în sociologie îi este datorată lui Alfred Schutz, care articulează principiile fenomenologice într-o practică de cercetare a actelor sociale.

Schutz urmărește înțelegerea modurilor în care membrii obișnuiți ai societății constituie lumea lor de fiecare zi, atenție deosebită acordându-se modului în care indivizii atribuie în manieră conștientă semnificații interacțiunilor sociale, relaționării cu ceilalți.

Noțiunea centrală pentru promotorii acestei orientări metodologice este aceea de: "fenomen" (conceptul central ce urmează a fi examinat).

Scopul major al fenomenologului este de a reduce multiplele semnificații ale unei experiențe la o scurtă descriere care *tipifică* experiențele comune tuturor participanților implicați în studiu; în acest fel se speră a se ajunge la sesizarea *esenței*, a *structurii invariante* care îi este proprie fenomenului cercetat.

Punerea în paranteze ("epoche"), pe cât posibil, a tuturor experiențelor personale, în scopul unei înțelegeri adecvate a experiențelor trăite de subiecți, reprezintă modalitatea oferită de fenomenologi pentru asigurarea autenticității (validității) rezultatelor cercetării.

O etapă importantă, substanțială a studiilor fenomenologice constă în construirea unor grupări de semnificații (înțelegând prin aceasta gruparea pe teme sau pe unități de înțeles a mărturiilor furnizate de subiecți).

Sub aspect ontologic este afirmată intenționalitatea conștiinței actorilor umani individuali (se aserțiază faptul că a conștientiza un obiect este un act intențional; percepția obiectului depinde atât de trasaturile sale vizibile, exterioare, cât și de experiențele anterioare ale subiectului care realizează actul perceptiv).

Orientarea fenomenologică a exercitat și continuă să exercite influențe semnificative în sociologia contemporană. Lazăr Vlăsceanu menționează câteva dintre aceste influențe: "redirecționarea atenției către studiile micro-sociologice, către analiza cunoașterii comune ca sursă a teoriei sociologice sau către actorul social activ, concret."

Și în plan metodologic sunt sesizabile contribuții ale fenomenologiei sociale, atât prin oferirea de noi argumente în susținerea principiului "individualismului metodologic", cât și prin formularea cerinței ca instrumentele de investigație să fie elaborate luând în seamă perspectiva semnificațiilor vehiculate de oameni în viața de fiecare zi.

Se poate afirma că orientarea fenomenologică în științele sociale păstrează încă un însemnat potențial creativ, putând contribui și pe viitor la îmbogățirea universului ideatic, teoretic și empiric al domeniului.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Care sunt caracteristicile definatorii ale practicilor metodologice interpretative ?
- Care sunt premisele pe care se bazează "interacționismul simbolic" ?
- Enunțați principalele idei ale "interacționismului simbolic" .
- Descrieți în câteva cuvinte orientarea "fenomenologiei sociale".

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Blumer, Herbert, *Symbolic interactionism - perspective and method*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1969.
2. Mead, Herbert, *Mind, Self and Society*, The University of Chicago Press, 1956.
3. Knorr-Cetina, K. și Cicourel, A.V., *Advances in Social Theory and Methodology. Toward an Integration of Micro- and Macro- Sociologies*, Routledge&Kegan Paul, Boston etc., 1981.
4. Kuhn, Thomas, *Structura revoluțiilor științifice*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
5. Rabinow, P.; Sullivan, W.W., *Interpretive Social Science*, Univ. of California Press, Berkeley, 1988.
6. Creswell, John W., *Qualitative inquiry and research design. Choosing among five traditions*, Sage Publications Ltd., Thousand Oaks, California, USA, 1998.
7. Vlăsceanu, Lazăr, *Metodologia cercetării sociologice. Orientări și probleme*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
8. Zamfir, Cătălin, *Structurile gândirii sociologice*, Ed. Politică, București, 1987.

NOȚIUNI (CUVINTE-CHEIE) tratate în text:

metodologii interpretative, interacționism simbolic, fenomenologie socială

TEMA NR. 14

RELEVANȚA EMPIRICĂ A ABORDĂRILOR CALITATIVE

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Paradigma calitativistă
2. Triangularea metodelor
3. Tipologia abordărilor calitativiste

Domeniul studiilor calitative apare ca fiind unul eterogen, sub această denumire prezentându-se strategii de cercetare dintre cele mai diverse, inegale ca arie de cuprindere și amalgamând o întreagă varietate de preocupări.

Această stare de lucruri poate fi privită, dintr-o anumită perspectivă, ca fiind descalificantă pentru demersurile cognitive preponderent calitative, dar, într-un alt plan, ar putea fi apreciate fie și doar idealurile care le animă: găsirea unor modalități de soluționare a crizei pe care o traversează științele sociale, încercarea de a deschide perspective novatoare asupra unor aspecte precum: natura lumii sociale (conceperea obiectului de studiu) și a activităților de cercetare științifică, statutul și rolul cunoașterii socio-umane în societate.

Cu toate acestea, pot fi identificate unele caracteristici comune cvasitotalității demersurilor de cunoaștere realizate în maniera calitativ-interpretativă.

Calitativismul, ca set de abordări ale socialului, poate fi definit ca un domeniu *interdisciplinar, transdisciplinar* și, uneori, chiar *antidisciplinar*.

Exponenții acestui curent afirmă în mod constant caracterul *multiparadigmatic* al cunoașterii sociale.

Un alt element comun studiilor calitative este reprezentat de accentul pus pe cercetarea fenomenelor sociale în *cadrele lor naturale* de desfășurare.

Este subliniată necesitatea de a se stabili o *relație strânsă între cercetător și ceea ce se studiază*, recunoscându-se faptul că cercetătorul este el însuși parte a lumii sociale pe care își propune să o cunoască.

Utilizarea frecventă a mai multor metode conjugate, încercările de surprindere a fenomenului cercetat printr-un *demers multimetodic* reprezintă o altă caracteristică a acestor studii.

Înțelegerea interpretativă a experiențelor umane aflate în interacțiune constituie o altă trăsătură - poate cea mai importantă - a cunoașterii de tip calitativ.

Cei care realizează cercetări socio-umane în manieră calitativă adoptă un mod de gândire mai degrabă istoricist ("ideografic") și interacționalist. Ei încearcă să identifice tipurile de bărbați și femei care prevalează într-o perioadă determinată, așa cum îndemna Mills, caută să analizeze marile probleme publice, sociale, precum și necazurile personale care definesc o anumită epocă.

În mod intenționat, cercetătorii preocupați mai ales de aspectele calitative ale vieții sociale utilizează propriile experiențe de viață ca *resurse* ale demersurilor de cunoaștere.

Gândirea de tip calitativ este una reflexivă, istorică și biografică în același timp, urmărește stabilirea unor strategii care să orienteze cercetarea empirică spre realizarea de conexiuni și corelații între *experiențele trăite de indivizii umani*, pe de o parte, și *structurile sociale și culturale* mai largi, pe de alta parte, ținând cont și de *contextul* (spațial și temporal) în care se produc.

Studiile empirice sunt ghidate, în mod evident, de principiile pe care paradigma utilizată le implică, însă și de întrebările repetate pe care orice perspectivă interpretativă le adresează experienței omenești.

Astfel, “teoreticienii critici” examinează condițiile materiale și sistemele de ideologii care conduc la reproducerea sistemelor sociale, în vreme ce cercetătorii etnometodologi ori aparținând unor curente feministe examinează stereotipurile și discriminările legate de rasă, etnicitate sau gen.

În analizarea cercetărilor sociale pot fi urmărite aspecte precum:

- modul în care se conectează concepția privind cercetarea cu paradigma utilizată (apărând aici problema interacțiunii între modelul teoretic angajat și datele empirice care vor fi produse);
- obiectul cercetării (stabilirea entităților care urmează a fi investigate);
- strategiile de interogare a realității ce vor fi folosite;
- metodele de cercetare, instrumentele utilizate pentru colectarea și analizarea materialelor empirice.

Pentru calitativiști a devenit un standard recunoașterea faptului că în realizarea studiilor calitative este implicată o anumită paradigmă sau concepție despre lume, un set fundamental de credințe sau presupozitii ce ghidează cercetarea empirică.

Sub acest aspect, John Creswell¹ distinge 5 niveluri:

1. ontologic: presupozitii privind natura realității;
2. epistemologic: relațiile stabilite între cercetător și ceea ce se cercetează;
3. metodologic: asumptii vizând procesul, demersul de cercetare;
4. axiologic: aspecte referitoare la încărcătura valorică a investigației;
5. retoric: prezentarea și difuzarea rezultatelor cercetării.

Presupozitiile care se regăsesc în fundalul cercetărilor calitative vor fi prezentate succint în cele ce urmează, urmărind cele cinci paliere menționate anterior:

1-presupozitii ontologice:

realitatea este construită de indivizii umani, inclusiv de către cei implicați în situații de cercetare; astfel, lumea socială apare ca fiind compusă din realități multiple (realitatea așa cum apare ea indivizilor umani investigați, realitatea cercetătorului și realitatea audienței, a celor care receptează rezultatele cercetării).

2-asumptii de ordin epistemologic:

lumea socială care se dorește a fi cunoscută nu este considerată ca o realitate exterioară cercetătorului, situată undeva dincolo de granițele comunității științifice, ci drept un univers care include activitățile de cunoaștere socială; o consecință a acestor presupozitii o reprezintă încercarea de minimizare a distanței între cercetător și persoanele investigate, cercetătorul căutând să dobândească perspectiva “din interior”(a unui “insider”) asupra fenomenelor studiate;

3-presupozitii metodologice:

accentul este pus pe procesele inductive de obținere a cunoașterii, însă unele orientări auto-definite calitative nu exclud utilizarea în alternanță a inducțiilor și deducțiilor (cum este cazul, spre exemplu, al “teoretizării iterative” / ”grounded theory”);

4-consideratii axiologice:

renunțând la ceea ce ei consideră mitul obiectivității, cercetătorii care se revendică dinspre tradiții interpretative, calitative de cunoaștere postulează existența inevitabilă a unei încărcături valorice în orice demers de cunoaștere; asigurarea caracterului științific al cunoașterii sociale ar necesita conștientizarea și explicitarea acestor valori, precum și

---

¹

prezentarea proceselor și fenomenelor studiate dintr-o multitudine de perspective – incluzând aici punctele de vedere ale indivizilor umani investigați;

5-asumpții de natura retorică:

limbajul folosit în prezentarea rezultatelor tinde să fie cât mai apropiat de cel “obișnuit”, utilizat în viața de zi cu zi, în speranța sporirii șanselor de persuadare și sensibilizare a audienței; termeni care păreau consacrați în limbajul științific “ortodox” (de tip pozitivist) sunt înlocuiți cu alții, considerați ca având un grad mai ridicat de adecvare în exprimarea cunoașterii de tip calitativ.

Legată de ultimul aspect menționat este **problema verificabilității și generalizabilității** rezultatelor obținute în manieră calitativă.

Deși se acceptă că “toate studiile calitative serioase implică asigurarea acurateții datelor culese și testarea valorii de adevăr a enunțurilor analitice”, sunt și autori care afirmă că standardele existente de evaluare a cercetărilor sociale nu sunt adecvate pentru aprecierea studiilor care angajează strategii de tip calitativ.

Unii calitativiști propun chiar renunțarea la termeni precum: *validitate internă*, *validitate externă*, *generalizabilitate*, *fidelitate* și *obiectivitate*, preferând, în schimb, să se refere la: *credibilitate*, *transferabilitate*, *dependabilitate* și *confirmabilitate*.

Credibilitatea unei cercetări ar fi dată de autenticitatea datelor colectate, de construirea unei relații de încredere între cercetător și participanții care sunt investigați.

Reconceptualizarea procedurilor de verificare a rezultatelor conduce și la modalități precum “validitatea intersubiectivă”, constând în testarea modului în care cercetătorul a *înțeles* fenomenul studiat prin apel la eforturile comprehensive ale altor membri ai comunității științifice.

Un alt mod de verificare a rezultatelor cercetării asupra căruia se insistă este utilizarea conjugată a mai multor metode pentru studiul aceluiași fenomen (“triangularizarea metodelor”). Acest procedeu prezintă importanță datorită faptului că poate fi și este utilizat atât în demersuri de tip (preponderent) calitativ cât și în abordări (preponderent) cantitative.

Mai mult, apare fezabilă și dezirabilă combinarea metodelor cantitative și calitative într-unul și același demers coerent de cercetare. Astfel ar fi reunite “punctele tari” ale ambelor strategii de cercetare, în vreme ce deficiențele s-ar putea atenua.

Cunoașterea socială realizată în manieră calitativă poate să premerge cu succes, într-o fază exploratorie, un studiu cantitativ; de asemenea, metodele calitative pot fi utilizate și “post” – pentru aprofundarea unor aspecte puse în evidență prin cercetări de tip cantitativ.

Îmbinarea metodelor cantitative de cercetare cu cele calitative apare și în disciplina de graniță numită “demografie nominativă”, prin realizarea unor anchete demografice care încearcă reconstruirea/reconstituirea familiilor prin recursul la nume de persoane.

“Analiza micro-istorică” se bazează, de asemenea, pe un demers care include atât metode calitative cât și calitative. Lawrence Stone distinge două curente în cadrul cercetărilor prosopografice:

-un curent calitativ, centrat pe studiul elitelor (politice, culturale etc.)

-altul de factură cantitativă, preocupat de analizarea agregatelor sociale de mari dimensiuni. Analiza micro-istorică propune combinarea perspectivei non-elitare a celui de-al doilea curent cu efortul individualizării - pe care se bazează primul curent.

În ultima parte a acestui studiu va fi exemplificat specificul pe care concepțiile privind cercetarea socială îl induc în modalitatea de realizare a cercetărilor empirice (concrete).

Vor fi prezentate implicațiile specifice (de ordin empiric și teoretic) pe care le aduc în studierea aceluiași fenomen social unele dintre principalele orientări calitativ-interpretative: fenomenologie, “teoretizare iterativă” (“grounded theory”), etnografie.

Pentru aceasta este utilă trecerea în revistă a *principalelor notiuni* cu care operează fiecare tip de abordare.

Fenomenologia sociologică:

- fenomen (conceptul central ce urmează a fi examinat);
- esență, structură invariantă (scopul majoral fenomenologului este de a reduce multiplele semnificații ale unei experiențe la o scurtă descriere care tipifică experiențele comune tuturor participanților implicați în studiu);
- punerea în paranteze (“epoche”), pe cât posibil, a tuturor experiențelor personale, în scopul unei înțelegeri adecvate a experiențelor trăite de subiecți;
- grupări de semnificații (gruparea pe teme sau pe unități de înțeles a mărturiilor furnizate de subiecți);
- intenționalitatea conștiinței (se aserțiază faptul că a conștientiza un obiect este un act intențional; percepția obiectului depinde atât de trăsăturile sale vizibile, exterioare, cât și de experiențele anterioare ale subiectului care realizează actul perceptiv).

“Teoretizarea iterativă” (“grounded theory”):

- codare axială (punerea în relație a categoriilor de informație cu categoria care desemnează fenomenul central al cercetării);
- comparații continue (evenimentele, incidentele, activitățile identificate sunt comparate în mod constant cu categoriile emergente, pentru a dezvolta și satura aceste categorii);
- saturarea categoriilor (găsirea cât mai multor evenimente pentru fiecare categorie elaborată, astfel încât definiția categoriei respective să fie perfecționată până la punctul în care evenimentele colectate nu mai aduc nici un plus de informație);
- eșantionare teoretică (în colectarea datelor pentru elaborarea iterativă a teoriei sunt selectate categorii de subiecți care contribuie la dezvoltarea teoriei; adesea se începe cu selectarea unui eșantion omogen – constituit din indivizi similari –, pentru ca, pe parcursul desfășurării cercetării, odată cu emergența categoriilor de fapte, să fie constituite eșantioane eterogene – care să contribuie la stabilirea gradului de adecvare al categoriilor construite).

Etnografie:

- grup care împărtășește aceeași cultură (constituie unitatea de analiză pentru etnograf, care încearcă să înțeleagă și să interpreteze comportamentele, limbajul și artefactele – adică “cultura manifestă” a membrilor grupului);
- “subiect-facilitator” (pentru a avea acces la terenul cercetării, în vederea colectării de date, cercetătorul este adesea pus în situația de a fi introdus și acceptat în viața grupului studiat făcând apel la autoritatea și la informațiile unor persoane ce ocupă poziții-cheie în acel grup);
- interpretarea culturii împărtășite de grup (semnificațiile “culturii manifeste” sunt obținute interpretând-o din perspectiva literaturii domeniului sau a experiențelor personale anterioare);
- reactivitatea persoanelor studiate (această noțiune exprimă preocupările etnografilor legate de informațiile oferite de “subiecții-informați” – care pot să fie distorsionate sau false – spre exemplu, din cauza unei reacții de prestigiu; pentru a contracara aceste efecte e necesar ca cercetătorul să includă proceduri de verificare pentru a decide dacă problemele semnalate de informați sunt autentice-relevante pentru grupul studiat);
- observația participativă (în studiile etnografice este principala metodă, -înalt consumatoare de timp-, utilizată pentru culegerea datelor);
- reflexivitatea cercetătorului (preocupări care exprimă conștientizarea de către etnograf a implicării valorilor și experiențelor personale în actul cercetării; acestea sunt făcute explicite în prezentarea rezultatelor cercetării).

“Violența în campusurile studențești” este tema de cercetare care va fi tratată din perspectivele celor trei orientări calitative prezentate anterior.

Un asemenea studiu ar impune o expunere a problemei vizate (reacțiile locuitorilor unui campus studențesc la atacul cu armă de foc al unui student), descrierea detaliată a locului, a circumstanțelor în care fenomenul s-a produs, prezentarea cronologiei evenimentelor care au urmat atacului, precum și identificarea temelor importante care intervin în relatările subiecților implicați (negare a celor petrecute, teama, problema siguranței în campus, retrăirea ulterioară a sentimentelor avute în momentul atacului, propuneri de îmbunătățire a organizării campusului).

Datele ar putea fi colectate prin interviuri slab structurate cu informanți, observații directe, studierea unor documente și materiale audio-vizuale. Concluziile cercetării ar putea include propuneri de măsuri în vederea evitării producerii unor asemenea incidente.

Un asemenea studiu de caz ar urma să răspundă la întrebări precum:

-Ce anume s-a petrecut ? –Cine a fost implicat în incident ? –Care sunt aspectele (temele) vizate de reacțiile persoanelor implicate ? -Ce constructe teoretice pot fi utile pentru înțelegerea reacțiilor înregistrate ?

Urmând tradiția studiilor de factură **fenomenologică**, un proiect de cercetare ar putea avea în centrul atenției conceptul de “teamă” exprimată de studenți pe parcursul desfășurării incidentului. S-ar urmări, așadar, ce manifestări ale sentimentelor de “teamă” sunt implicate în experiențele subiecților, precum și semnificațiile atribuite conceptului de “teamă” de către studenții implicați.

Ar putea fi realizate interviuri cu un număr relativ redus (să spunem, de până la 10 studenți), în declarațiile acestora identificându-se pasajele care exprimă semnificațiile experiențelor pe care le-au trăit. Aceste înțelesuri atribuite conceptului de “teamă” ar urma să fie grupate în teme.

Următorul pas ar fi descrierea conținuturilor experiențelor trăite de subiecți și a modurilor în care au perceput aceste experiențe, ajungându-se în acest fel la elaborarea unei “structuri esențiale” a respectivelor experiențe.

O atenție deosebită ar trebui acordată explicitării și punerii între paranteze a propriilor semnificații pe care cercetătorul le atribuie celor întâmplate.

Supunând aceste interpretări atenției altor cercetători s-ar putea asigura acea “validitate intersubiectivă” ca mijloc de testare a adecvării concluziilor interpretative la conținutul fenomenului cercetat.

Studiind același fenomen în maniera “**teoretizării iterative**” (“**grounded theory**”), atenția ar putea fi centrată pe experiențele “sub-reale”, pe interpretările surprinzătoare oferite de subiecți celor întâmplate, pe mecanismele de evaziune dezvoltate ca reacții de apărare în fața unei situații ieșite din comun.

Cercetarea ar trebui să răspundă la întrebări de genul: ce teorii pot explica experiențele subiecților ?, care sunt strategiile de apărare pe care victimele atacului le-au construit ?, ce interacțiuni specifice și elemente de context au influențat respectivele strategii ?, care sunt consecințele adoptării acelor strategii ?

În prima fază ar fi identificate categoriile de experiențe subiective, încercând asamblarea lor într-o imagine de ansamblu care să includă și condițiile cauzale precum și efectele induse de factorii ținând de context.

Al doilea stadiu ar include avansarea de ipoteze și construirea de enunțuri teoretice care să explice trăirile de tip evazionist ale victimelor.

Aserțiuni de acest gen urmează să fie confruntate cu realitatea empirică, rezultând perfecționarea elaboratelor teoretice.

Perspectiva **etnografică** impune centrarea activităților de cunoaștere asupra setului de incidente survenite în viața colectivității, văzute ca evenimente critice care oferă oportunitatea studierii “culturii manifeste” a comunității. Considerând că indivizii reacționează la un asemenea eveniment în conformitate cu pozițiile și rolurile deținute de aceștia în comunitate, vor putea fi identificate câteva micro-culturi existente în cadrul campusului universitar (specifice unor categorii precum: studenți, profesori, personal administrativ, poliție ș.a.).

Accentul va fi pus apoi pe mecanismele prin care comunitatea încearcă să restaureze starea “normală”, de dinaintea producerii evenimentului disturbator.

Întregul campus este privit ca un sistem cultural, ca un grup împărtășind aceeași cultură, identificându-se rolurile pe care membrii comunității le adoptă după producerea incidentului.

Așadar, perspectiva etnografică presupune: descrierea detaliată a cadrului în care incidentul se produce, o analiză a temelor de factură culturală prezente în “diversitatea organizațională”(diversitatea: rutinilor, obiceiurilor, personalităților) care poate fi identificată între granițele oricărei societăți organizată cultural, ilustrată cu citate relevante pentru modul în care informanții își apreciază propriile experiențe de viață.

Putem observa influențele produse de către fiecare tip de orientare calitativă asupra activităților de cercetare empirică, apărând astfel mai clar asemănările și deosebirile existente între demersurile de cercetare prezentate.

Orientarea inițială a studiului empiric de către teorie joacă un rol mai important în unele strategii calitative (ex.: etnografia, fenomenologia) decât în altele (cum este cazul “teoretizării iterative”).

Apoi, termenii utilizați în punerea problemelor sunt cei specifici tradiției de cercetare care a fost angajată, având ca efect studierea aceluiași fenomen din perspective și sub aspecte diferite.

Tradiția de la care cercetătorul se revendică influențează răspunsurile oferite întrebărilor: “*ce și cine să fie investigat ?*”.

De asemenea, rolul descrierilor este diferit de la o orientare la alta: descrierile au o importanță crucială în studiile etnografice, pentru ca în cercetările fenomenologice ori în “teoretizarea iterativă” rolul acestor descrieri să scadă semnificativ.

Valențele empirice ale strategiilor calitative prezentate nu înlătură posibilitatea combinării acestora în demersuri de cunoaștere care să ofere rezultate consistente și cu un grad înalt de acuratețe.

ÎNTREBĂRI DE VERIFICARE

- Care sunt elementele (presupozițiile) principale ale paradigmei calitativiste ?
- La ce se referă “triangularizarea metodelor” ?
- Cu ce noțiuni operează fiecare dintre următoarele abordări calitative: fenomenologia socială, teoretizarea iterativă (teoria întemeiată empiric, “grounded theory”), etnografia ?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Mills, C.Wright, *Imaginația sociologică*, Ed. Politică, București, 1975.
2. Creswell, John W., *Qualitative inquiry and research design. Choosing among five traditions*, Sage Publications Ltd., Thousand Oaks, California, USA, 1998.

3. Silverman, David (ed.), *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*, Sage Publ., London, 1998.
4. Ginzburg, Carlo, Poni, Carlo , *La micro-histoire*, rev. "Le Debat", no. 17 / dec. 1981.

CUVINTE-CHEIE:

Calitativism, fenomenologie socială, teoretizare iterativă („grounded theory”), etnografie.

Date biografice despre profesor

Marius Precupețu este lector universitar doctor la Catedra de Sociologie, Facultatea de Științe Politice din cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative. În anul 2005 obține titlul de doctor în sociologie la Universitatea București, cu teza "Democratizare post-comunistă și integrare europeană". A efectuat stagii de pregătire în SUA (2000), Franța (1999), Marea Britanie (1998). A participat la numeroase conferințe internaționale (SUA, Estonia, Spania, Grecia, Bulgaria, Marea Britanie) și la programe de cercetare științifică naționale și internaționale finanțate de Uniunea Europeană, Comisia Europeană, Ministerul Educației și Cercetării (MEC), Consiliul Național pentru Cercetare Științifică în Învățământul Superior (C.N.C.S.I.S.). A desfășurat numeroase activități de cercetare, colaborând cu diferite organizații și institute de cercetare: Societatea Academică din România, Institutului de Economie Agrară al Academiei Române, Centrului pentru Studii Politice și Analiză Comparativă din București, Federația Sindicatelor Libere din R.A."Petrom", Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Institutul de Sociologie al Academiei Române, Centrul de Studii și Cercetări pentru Problemele Tineretului. Din 2002 este conducător de curs și seminar la disciplinele: Metode de Cercetare Socială și Politică, Metode Cantitative și Analiză de Politici, Sociologia Opiniei Publice, Schimbare Socială (curs opțional). Este coordonator al programului de practică de specialitate pentru studenți. În 2006 publică volumul "Democratizare postcomunistă și integrare europeană". A colaborat la realizarea cărții "Erasmus Students' Mobility. Insights from Bulgarian, Polish, and Romanian Experiences" (2007). Din 1996 este membru al Asociației Sociologilor din România. Este autorul a numeroase articole publicate în reviste de specialitate din țară și din străinătate: Sociologie Românească, Societatea reală, Romanian Journal of Sociology, Central European Political Science Review, Sociological Problems Journal. A participat la realizarea capitolului Consolidating Democracy in Romania: Political Attitudes and Values, publicat în volumul "Democratic Values in Central and Eastern Europe" (2004). Mai multe informații sunt disponibile pe www.mariusprecupetu.wordpress.com